
WIDENER
HN ND85 3

GRUNDTVIG

OG

DEN TYSKE ORTHODOXI.

Rudolf Schmidt.

GRUNDTVIG

OG

DEN TYSKE ORTHODOXI.

EN HISTORISK SAMMENSTILLING.

KJØBENHAVN.
F. H. EIBES FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1883.

FORTALE.

Den i Aar indtrædende Hundredaarsdag efter Grundtvigs Fødsel er den ydre Anledning til, at nærværende Afhandling, som første Gang blev trykt i Maj- og Juni-Heftet af „For Idé og Virkelighed“ for 1870, herved forelægges Læseverdenen i Bogform.

Jeg har ved det fornyede Gjennemsyn med velberaad Hu afholdt mig fra at udvide de, i Forhold til det behandlede Stofs Mangfoldighed, oprindelig trangt afstukne Grænser. Det er selve den foretagne Sammenstilling, der giver Afhandlingen dens Betydning, om den ellers har nogen, og retfærdiggjør, at den paany fremlægges som et af de indtil det nærværende Øjeblik saa yderst faatallige Bidrag til en »historisk« Værdsættelse af Grundtvigs Betydning.

Da jeg iøvrigt ingen Anledning har fundet til at udviske Sporene af, at Afhandlingen er

skreven for en Del Aar tilbage, vilde dette allerede være en Grund til at lade Slutningen henstaa uforandret som Udtryk for Tanker og Haab, Afhandlingens Forfatter, og Andre med ham, paa den Tid, da den oprindelig fremkom, have næret. Uden at indlade mig paa nogen Redegjørelse, hvortil her ikke er Stedet, vil jeg dog udtrykkelig tilføje, at alle fortsatte Studier over det religiøse og humane Livs Udvikling i Evropa i det sidste halve Hundredaar kun have bestyrket mig i den Overbevisning, at de i bemeldte Slutning fremsatte Idéer, trods Alt, hvad der i Øjeblikket synes at tyde paa det Modsatte, ville gaa frem af Tidens Forvirring, ikke blot sejrende, men som det eneste Sejrrige. I det Nærværende gjælder det blot at holde Vidnesbyrdet oppe:

»*They also serve who only stand and wait.*«

Rudolf Schmidt.

Det er til forskjellig Tid herhjemme blevet udtalt, at den kirkelige Retning, som knytter sig til Grundtvigs Navn, kun er at opfatte som en Tilbagevirkning af den religiøse Følelse ovenpaa en foregaaende Tids Forstandskulde, og at den som saadan alene er det særegne Udtryk for en Bevægelse, der har været fælles for hele den lutherske Kirke. For denne Opfatning synes den vitterlige Sandhed at tale, at de fleste bestemmende Træk i det danske Kulturliv, fra Reformationen indtil dette Hundredaars Begyndelse, have været et, i flere Tilfælde endogsaa blegt og svagt, Afbillede af hvad der med større Oprindelighed og rigere Farvekraft var kommet til Ytring hos andre Folkefærd.

Er nu end den nævnte Sandhed uimodsigelig, saa er den dog oftere bleven udlagt paa en vrang Maade. En ny Grundanskuelse, en bevægende Tanke kan et Folk modtage udenfra, men det modtager den aldrig i samme udvortes Forstand, som nye Moder og indforskrevne Varer. Menneskeheden er i sig en Helhed, hvis Udvikling er undergiven de samme Love, og Deltagelsen i en fælles

Udviklingsgang bør aldrig give Anledning til taabelig Selvnedsættelse. Et er det at gjøre en historisk Bevægelse med, et Andet er det at eftergjøre den. Et dybere Blik i vor Kulturhistorie turde ogsaa vise, at de aandelige Opgaver ikke saa ganske sjeldent havde fundet en selvstændig Tilegnelse, der har virket tilbage paa det Modtagne og givet det en særegen Udvidelse og Berigelse. Her er da Vidnesbyrd nok om et virksomt Aandens Liv paa de Vilkaar, som Tiderne selv have stillet. Enhver, som har et Indtryk af Historien, véd imidlertid, at Menneskehedens aandelige Udvikling er bleven fortsat gjennem en stadig Vexlen af Midtpunkter. Det gaar derfor ikke an paa Forhaand at nægte, at der ikke skulde kunne danne sig et nyt Kildespring, et universelt Midtpunkt der, hvor Livet tidligere kun bar Vidnesbyrd om en udenfra modtagen Tilstrømning.

Hvad Grundtvig angaar, da er det selvfølgelig de kirkelige Bevægelser i Tyskland, til hvilke han nærmest skulde være et Sidestykke. Gjør man sig bekjendt med disse, overraskes man ogsaa ved første Øjekast af Ligheden; thi denne viser sig endog i rent udvortes Træk, der, som det synes, ganske svare til hinanden, og af denne Lighed blev der da ogsaa gjort polemisk Brug mod Grundtvig. Bag Tilsvarenheden i det Udvortes skjuler sig imidlertid en dybtgaaende, gjennemgri-

bende Forskjel, der slaar ud i haandgribelig Modsætning, altsom Tidens egen Haand bringer den ydre Ligheds Hylster til at falde. Nærværende Fremstilling vil først skildre det Trin, hvor det ser ud, som var det kun det Selvsamme, der paa to forskjellige Steder kom til Ytring; den vil paavise den dæmrende Modsætning, men til samme Tid søge at forklare, hvorfor Datiden ikke kunde faa Øje paa den. Dernæst vil den skildre Modsætningen paa det Trin, hvor den er bleven tydelig og aabenbar. Gjennem Drøftelsen af den Forskjellighed, der med stærkt farvede individuelle Træk slaar ud i divergerende Retninger fra et oprindelig ensartet Udgangspunkt, skal der saa endelig gives en Redegjørelse for den Grundtankes Betydning, som af Grundtvig under mangehaande ydre Kampe og indre Brydninger er baaret frem idelig og idelig — bestandig mægtigere og bestandig tydeligere.

I.

Da »Kirkens Gjenmæle« 1825 kom ud, vakte det en overordenlig Opsigt, og det er blevet sagt, at hvor to eller tre Mennesker talte sammen, kunde man være vis paa, at Grundtvigs Bog var Forhandlingens Gjenstand. I et saadant Røre ere Meningerne altid forskjellige. Dog er det ikke formeget sagt, at Stemningen væsenlig var imod Grundtvig. Navnlig for de dannede og indflydelsesrige Kredse stod han som en Mand, der ikke blot voldte unødig Kiv, men som i blind Iver brød med alle humane Hensyn, til samme Tid som han krænkede den videnskabelige Forsknings Frihed og som et buldrende Ekko fra en svunden Tid stillede sig imod alt fornuftigt Fremskridt. Det viste sig, at det, Grundtvig vilde, ikke engang stod klart for Grundtvigs egne Medstridere, ja det er neppe for meget sagt, at Grundtvig selv fra først af mere fulgte en stærk Rørelse i sin Sjæl, der bar ham frem for fulde Sejl, indtil Tankens Lys faldt over hans Fart, end et af Tanken op-

rindelig bestemt Sigte. Hvad var det da, der gjennem denne Mand arbejdede sig frem, og hvorledes kom han, som den Gang allerede ikke var ung længer, i dette besynderlige Misforhold til en Samtid, for hvem han i atten Aar havde været kjendt som Forfatter?

„Prof. Clausen vil have Kristus gjort til et guddommeligt Navn paa sin egen Fornuft og Biblen til et Skyggebillede af hans egne kloge Tanker!" Det var mod Rationalismen, at disse Ord vare stilede. Naar Talen er om denne mangefold fortonede Forstandsmagt, der i de protestantiske Lande har, snart aldeles umærket, snart med højrøstet Sejrsglæde, snoet sig gjennem alle det sidste Hundredaars Kulturformer, smidig bøjende sig efter enhver Overgang, indtil den i den sidste Tid har vundet et fornyet, forædlet, men alligevel temmelig afbleget Udtryk: da gjælder det jo vistnok, at alle de Afskygninger, hvori den i Tyskland traadte frem, trolig bleve gjengivne i Danmark. Man gjenfinder den Fordring paa tydelig Forstaaelse, som udmærker den Side af Rationalismen, der støttede sig til den Wolffske Filosofi; man gjenfinder det bestemte Krav paa, at Religionen som sædelig Magt skal gjennemtrænge Livets virkelige Forhold, der udsprang af den Kantske Pligtlære; og endelig finder man ogsaa Repræsentanter for den underlige Blanding, hvor

Pligtlæren i Filantropi og Fremskridtsglæde indgaar Forbund med sin Modsætning — den Lyksalighedslære, den var kommen til Verden for at bekæmpe. Alle disse Retninger komme til Orde hos os. Ikke desto mindre var Rationalismen i Danmark dog væsenlig forskjellig fra, hvad den var i Tyskland, og denne Forskjel var betinget ved Folkekarakteren.

Alle Udskejelser i det tyske Kulturliv ville som oftest lade sig henføre til en Mangel paa Ligevægt mellem Sjælens forskjellige Evner. I denne Splittelse synes Tyskernes Vanskæbne fremfor alle andre Folkefærd at ligge. Paa Grund af denne er det, at alt det Store, der er voxet frem af den tyske Kultur, strax i Tyskland selv er slaaet over i Forvrængning. Slutningen af det attende Hundredaar udmærker sig i Tyskland ved en Adskillelse, som ligner den, der lader Mælken dele sig i Ost og Valle. Der er en Forstandstørhed, som ikke ænser, hvad der bevæger sig udenfor dens eget snevert dragne Spor, som, manglende historisk Sans til Opfatning af Menneskelivets Fortid, tillige mangler Sans for de mange nærværende Rørelser i det menneskelige Sind, for Fantasilivets magiske Leg, og som uden videre miskjender Alt, hvad der ikke let og villig gaar op i dens aandsfattige Begribelse. Der er paa den anden Side et Følelsesliv, der saa ensidig har skilt sig fra

Forstandens Ledelse, at det næsten er at betragte som en sjælelig Sukkersyge. Selv hos Tysklands to store Digtere vil man finde Steder, der paa en uhyggelig Maade vidne om en øjeblikkelig Opløsning i Følsomhed; endnu mere spores dog dette hos Digterne af den romantiske Skole; i mange af Tiecks Dramer vader man som bedøvet gjennem de lange Udgydelser i vexlende fremmede Versarter og støder kun undtagelsesvis paa et Udtryk, der har virkelig lyrisk Kraft — det Øvrige er taaget Udvanding, der hos en Nutidslæser frembringer et Indtryk af ubetvingelig Lede. Og dog var det fornemmelig i de Frembringelser, der faldt udenfor Poesi og egenlig Literatur, men i Anerkjendelsen af hvilke Tiden forherligede sin egen Opløsthed, det var i Lafontaines Romaner og Kotzebues Dramer, at al Bestemthed og sammenfattende Kraft sivede bort i en utaalelig Taaresump. Skjønt nu heller ikke denne Retning manglede Sidestykker i den danske Literatur, saa vare disse Tilsyneladelser der kun flygtige og tilfældige. I Baggesens »Labyrinth« findes der ganske vist Stykker, ved hvilke man bliver tilmode, som befandt man sig i en Forsamling, hvor Grædefærdigheden er Udtryk for en særegen Sindssygdom. Men hvor tillært dette er, derom tilsteder Bogen i sin Helhed heller ingen Tvivl, og de Steder, hvor det legende graciøse Lune, der gjorde

Baggesen til Baggesen, bryder frem, virke ikke blot som lysende Punkter i og for sig, men tage sig saare ofte ud som en skælmsk Ironi over hele den omgivende Begrædelighed.

Sagen er den, at en Splittelse mellem Sjælens Evner netop er den danske Folkekarakter modsat; trods det unægtelige Slægtskab er her den afgjørende Forskjel mellem Dansk og Tysk. Medens Hurtighed i Sindsovergange, Omtumling i Modsætninger og ensidig Fortabning er det Mærke, der følger Tyskeren overalt, hjemme og ude, og strax falder andre Folkefærd i Øjnene, saa er en vis Langsomhed netop den danske Karakters Særkjende. Men naar den saa giver Møde, da møder den med alle Tropper paa en Gang. Dette viser sig tydelig ved Sammenstillingen mellem dansk og tysk Kultur ved Begyndelsen af dette Hundredaar. Var end Begrebet Folkeaand den Gang ingen bevidst Tanke, saa var dog Folkeaanden fuldt saa vel som nu en faktisk Virkelighed, og ligesom det enkelte Menneske i al sin Virken aldrig naa'r ud over, hvad der, ham selv ubevidst, dæmrer i hans Forestillingskreds, saaledes udtale selv et Folks mest udmærkede Personligheder kun den Grundsum af Indtryk, der som Sindsretning er raadende i det hele Folk.

Paa Grund af det forskjellige Forhold kan det derfor siges, at Rationalismen i én Henseende var

overvunden og forladt i Tyskland, længe forinden den blev det i Danmark; i en anden Henseende gjælder det aldeles Modsatte.

Som anført, havde Rationalismen søgt et Slags Tilknytning ved filosofiske Lærebygninger; dens egenlige Særkjende var imidlertid en fuldstændig Uberørthed af al højere Tænkning. Dens Kjendemærke var just en begrænset Forstands Vished, der i Tillid til sin Evne til at ræsonnere slaar sig til Ro ved allerførste Blik paa Sagen, uden Anelse om, at den indtager et Standpunkt, der slet ingen Overskuelse tilsteder. Det Hang i Menneskets Sind, hvoraf Rationalismen er fremgaaet, er tilstede til enhver Tid, og overfor en hvilkensomhelst Forekomst i Kulturlivet indfinder der sig altid ilfærdige Folk, hvem det er magtpaaliggende at levere Bevis for, at her er Noget, de ikke forstaa. Hvad der gjør Rationalismen til en særegen Tilsyneladelse med bestemt historisk Præg, er den Omstændighed, at den betegner Rejsningen af en Forstandens Ret, som i Hundredaar havde været forkuet, betegner en hidtil glemt Henførelse af det Religiøse til Livets sædelige Forhold i den Form, Livet selv havde givet dem. Der var blandt de første Rationalister Mænd, hvis stille, men brændende Forstands-Enthusiasme gjør dem til Ærefrygt indgydende Skikkelser. Saaledes Hermann Samuel Reimarus, der vist-

nok skyede en offenlig Optræden, som kunde ført til stærke Rivninger med det Bestaaende, og endog forblev unævnt, da Lessing efter hans Død offenliggjorde Fragmenter af hans store, aldrig fuldstændig udgivne Værk [1]), men som derimod, uden at nævne et Ord derom, i Løbet af 30 Aar, bestandig syslede med dette Værk og flere Gange omskrev det. Det endnu forhaandenværende Manuskript er i to Kvartbind, det ene paa 972, det andet paa 1072 Sider. Dette er et mægtigt Vidnesbyrd om en Besindelse og Fordybelse, der med den fuldeste Alvor vil Klarhed over Sagen. Ikke desto mindre griber denne Besindelse kun efter lutter vulgære Muligheder. Skriftens Kjendsgjerninger, der senere ere blevne opløste i et mythisk Skin eller vel endog udlagte som forsætlige Opdigtelser, tages endnu bestandig som historiske, og Bestræbelsen gaar ud paa for enhver Pris at berøve dem deres vidunderlige Karakter og, ligegyldig paa hvilken Maade, faa dem til at stemme med en naturlig Opfatning. Et virkeligt Blik i det religiøse Liv er det saare vanskeligt at opdage, og der findes heller intetsomhelst Blik for Tider og Sæder. De berettigede Krav, Rationalismen vil hævde, drager den altid ved sin Paatale ned i det Uberettigede, idet

---

1) Dets Titel er: »*Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes*«.

den giver dem et for mat og aandsfattigt Udtryk. Kun hvor dens Krav underkjendes, faar den en relativ Ret. Derfor er Rationalismen i sin nyeste Skikkelse uden Fremtid; thi Alt, hvad den med Føje kan gjøre gjældende, det hævdes nu paa langt højere Vilkaar.

Mod Slutningen af det attende Hundredaar tog det tyske Kulturliv et saa mægtigt Opsving i Poesi og Filosofi, at det rationalistiske Oplysningsvæsen hurtig mistede al Stemmeret og Betydning. Hvor Aand staar mod ren og skær Aandløshed, bestemmer den dannede Verden sig hurtig. Men ogsaa den tyske Tænkning var præget af Nationalkarakterens Brøst. I sit Opsving slap den snart ethvert Henblik paa Livets Virkelighed; denne blev et tungt Bundfald, der ikke lod sig sublimere i dens flygtige Æther. Men Virkeligheden er mere end et Bundfald: i selve dens Tyngde er der Idealitet. Derfor lader den sig aldrig ustraffet fornægte. Da Tænkningens højere Former lode Virkeligheden ligge, forblev Rationalismen den enevældige Indehaver af den, og haanet og stænget ude fra al literær Indflydelse, besad den en faktisk Magt, der strakte sig langt længere frem imod Nutiden, end de Fleste formode.

Med Hensyn til den filosofiske Dannelses Stilling til den flade rationalistiske Dannelse kunne vi anføre et ret oplysende Exempel. Den gamle

Fr. Nicolai, den utrættelige Oplysningsskribent, der ikke undlod at fremkomme med sin Mening om enhver ny Tilsyneladelse paa det aandelige Livs-Omraade og rask underkjendte baade Poesiens og Tænkningens Heroer, havde naturligvis ondt ved at komme til Rette med den Fichteske Idealisme. Han, der repræsenterede den sejrrige, over alle Omskiftninger ophøjede Fornuft og i denne Egenskab holdt Dom over Goethe, Schiller, Jacobi og Schelling, udlod sig profetisk om, hvorledes man Anno 1840, naar han, Nicolai, levede i Efterslægtens taknemlige Amindelse, vilde dømme om Fichte. Da han endelig angreb Fichtes personlige Ære, skrev denne et 1801 af A. W. Schlegel udgivet lille Skrift: »Fr. Nicolais Liv og selsomme Meninger«. Med sin Naturs hele Grundighed har Fichte her grebet den ulykkelige Nicolais literære Idræt, ført den tilbage til dens Oprindelse og forklaret alle dens Enkeltheder. Det Hele er udført med største Ro; den omhandlede Personlighed er for Fichte et blot og bart Bevidsthedsfænomen, som han paa ethvert Punkt gjør fuldstændig gjennemsigtigt. Undersøgelsens Gjennemførthed og Overlegenhed frembringer paa mange Punkter en Vittighedsvirkning, som ellers ikke var Fichtes Sag, og som maaske ikke engang var tilsigtet. Dette Skrift har en typisk Betydning. Skjønt rettet mod en Individualitet, der fik sit Præg af aldeles sær-

egne Forhold — Nicolai var paa engang Boghandler, Redaktør og Forfatter og besad som saadan særdeles megen Indflydelse — viser det dog i store almengyldige Træk Godtkjøbsforstandens Skæbne, naar en højere Tænkning engang kryster den i sit Favntag. Den bornerte Forstandighed, der er saa rede til at finde Modsigelser i et sammenhængende Væv af Reflexioner, ligner i Virkeligheden den fulde Mand, der tror, at det er Lygter og Døre, som bevæge sig, og ikke har Anelse om, at det er ham selv, der dingler.

Men hvorvel denne Opgjørelse mellem filosofisk Tænkning og selvvigtig Oplysningsforstand aldeles ingen Fejltagelse tilstedede, og uagtet Nicolai var knust i en Forstand, hvori det i en literær Polemik kun sjeldent sker, saa blev Oplysning og Rationalisme dog siddende inde med sit Bytte. Bevægelsen udfra sund Menneskeforstand gjennem Tænkningens højere Regioner tilbage til Resultater, som sund Menneskeforstand kan fatte og det virkelige Liv tilegne sig, blev ikke fuldbyrdet i den tyske Filosofi. Dens Verden var en Abstraktions-Olymp højt over Livets Egne. Fra Fichtes Jegheds-Lære, som sund Menneskeforstand aldrig kan slaa sig til Ro ved, gik Bevægelsen til Schellings Naturfilosofi, hvor Poesi og Filosofi som i et Aandens Sommersolhverv holde Stævne, men som hurtig blegnede, fordi den hverken var sand Poesi eller

sand Filosofi. Herfra førte en aaben Port ud i Romantikens Taageverden, men end ikke den mindste Lem ind til Virkeligheden. Med Hegel indtraadte en Tankens Tugt, der forjog den fantastiske Ubestemthed; men idet »Begrebet« blev det Alt raadende, fik det kun med sine egne Former at gjøre: Hegels Naturfilosofi paa den ene Side og hans Religionsfilosofi paa den anden grebe fejl ad Virkelighedens Indhold. Derfor blev Rationalismen stadig Livets styrende Magt; midt i den nye Tids rige Aandsdannelse forblev den lige grel, lige smagløs, lige naiv og lige sikker paa sit Herredømme. Bestandig opdiskede den med sin aandsfattige Begribelse af Aandslivets højeste Tilsyneladelser. Mod enhver ny Forekomst vedbleve de rationalistiske Theologer at sende deres Banbuller. Endnu i Aaret 1837 fandt Hase Anledning til at stile tredje Hefte af sine theologiske Stridsskrifter mod Rationalisten Røhr i Jena. Ja endog i vore Dage, ligetil han 1851 i en Alder af 90 Aar afgik ved Døden, vedblev Paulus, hvis Bestræbelse det havde været, fuldt at gjennemføre den naturlige Udlægning af alle Aabenbaringens Undere, at virke for sin Ungdoms rationalistiske Tanker. »Paa Oplysningsgangeren fra 1790« siger Kahnis[1]),

---

[1]) *„Der innere Gang des deutschen Protestantismus“.* S. 136.

»tog Oldingen, der stadig ivrede for Fremskridt, sig tilsidst ud som en Stengjæst fra det 18de Hundredaar.«

Skjønt der nu vistnok ogsaa i Danmark kunde opvises et Prøvekort af rationalistiske Forsyndelser, der ikke vilde undlade at vække Undren, saa hindrede dog den sunde Ligevægt i Folkekarakteren, at Rationalismen i sin krasse Skikkelse fik Lov til egenlig at brede sig. Det er sagt, at det i Grunden allerede var med Holberg, at Rationalismen holdt sit Indtog i Danmark. Det var i Virkeligheden, som om Eftervirkningen af hans kjernesunde Natur, hans opdragende Lune fulgte den og hindrede Forstandstørhedens værste Udskejelser. De rationalistiske Tanker vare i en Del Aar et Spilleværk for gode Hoveder, men de trængte ikke stærkt igjennem. Hvor kort siden det end var, at Bondestandens Forkuelse var hævet, saa rørte der sig allerede i Slutningen af det attende Hundredaar hos denne en afgjort Uvilje mod den rationalistiske Forstandsudlægning, en Uvilje, der i det nittende Hundredaars andet og tredje Tiaar fik et fornyet Udtryk. Denne Uvilje var en Indsigelse af Folkeaanden mod at pine Aandens Liv ind i en vissen Forstandigheds Hylster, et Vidnesbyrd om, at et væsenligt Krav i Menneskets Sjæl derved forkrøbledes. Og hos de Dannede rørte sig, mer eller mindre bevidst, den samme Modstræben. Som

Kulturform mistede Rationalismen i Danmark da hurtig sit afskrækkende Fysiognomi; men i sin afdæmpede og stilfærdige Skikkelse beholdt den endnu større Indflydelse end i Tyskland.

Ligesom Forstandstørheden aldrig i Danmark saa fuldstændig og krast udskilte sig fra Følelses- og Fantasilivet, saaledes forblev Forstanden ogsaa en medvirkende Evne midt i Fantasilivets Frembringelser. Det var denne Ligevægt, der gjorde Øhlenschlægers Romantik til ægte Poesi, medens den tyske romantiske Skole kun frembragte ganske faa Skrifter, der virkelig havde Poesiens Indvielse, og Intet, der kan lignes ved Øhlenschlægers betydeligste Digterværker. Forstanden holder hos denne Fantasiens Tøjler, leder Følelsens Strøm og hindrer Udartning i Fantasteri og Følsomhed. Men af samme Grund sker det ogsaa, at Rationalismen ligesom leger Skjul selv i Øhlenschlægers mægtigste Fantasifrembringelser, medens et rationalistisk Tænkesæt aabenlyst slæber sig hen gjennem adskillige af hans mattere.

Dette Forbund mellem Poesi og rationalistisk ræsonnerende Forstandighed er i denne Sammenhæng et oplysende Fingerpeg. Medens den tyske Tænkning hurtig udviklede sig til højere Former, men gik til Vejrs som i Luftballon og lod Rationalismen sidde fast som Virkelighedsmagt, blev Rationalismen i Danmark det Tankeprincip, hvormed

Aanden i Selvbesindelse tog sig selv i Besiddelse. For Nutidens Syn viser der sig heri noget Dygtigt; den Tyngde, der hindrede i at følge den tyske Filosofis Bevægelser, var en Sluttethed, der vilde have Virkeligheden med. Men i Øjeblikket viste denne Tyngde sig rigtignok som bovlam Langsomhed, som medfødt Uoplagthed til al højere Tænkning. Skjønt den tyske Filosofi, og navnlig den Schellingske Naturfilosofi, havde sine Dyrkere her i Landet, saa virkede den mere paa poetiske Naturer, gav mere Fantasikræfterne Vinger, end den satte Tænkningen i Arbejde. Carsten Hauchs Poesi fik i Schellings Mystik sin Daab[1]); men alle Schellings Tanker undergaves hos H. Chr. Ørsted en rationalistisk Beskæring. Tanken om en Fornuftenhed i Naturkræfternes Vexelvirkning hentede han hos Schelling; men denne Tanke forrentede han kun rent erfaringsmæssig indenfor sin egen Videnskab. Alle de filosoferende Tendenser hos H. C. Ørsted bøje af i Rationalisme. Det Samme gjælder Broderen A. S. Ørsted. Og hvor tækkeligt Mynster end vidste at gjøre det Religiøse, saa var alt Det, der lod sig omsætte i Tanke hos ham, kun en Tilrettelægning for faktiske Forhold, en Fast-

---

[1]) Hauchs Polemik imod den i hans senere udgivne Livs-Erindringer viser bedst, hvor omsluttet han indtil sin sene Oldinge-Alder var af den.

Senere Anmærkning.

sættelse i endelig Forstandighed. I Fantasi, Anelse, øjeblikkeligt Klarsyn og Genialitet naaede Aandslivet i Danmark vidt; men den Forstaaelse, der samlede det Hele og tog det i Besiddelse, var den rationalistiske. Paa denne Traad vare de mange glimrende Krystaller fæstnede; et højere Tankeprincip ejede den danske Kultur ikke. Trangen til Selvbesindelse, til Enhed imellem Aandslivets forskjellige Ytringer er imidlertid en evig gyldig Fordring, og Den, som angriber det Tænkesæt, hvori en given Tid har søgt den fyldestgjort, vil, selv om han har Ret, have en haard Kamp at bestaa, vil i langsommelig Tid blive anset for en anstødelig, uregelmæssig Skikkelse. Af saadanne uregelmæssige Skikkelser fandtes i det nittende Hundredaars andet Tiaar to: Jens Immanuel Baggesen og Nikolai Frederik Severin Grundtvig.

I sin Kamp mod »Tylvten« fandt Baggesen Anledning til at sige Grundtvig nogle Behageligheder, for hvilke denne ikke viste sig uimodtagelig. Det er neppe rimeligt, at der under denne Udvexling af Høfligheder var nogen dybere Hensigt, som var de Paagjældende bevidst. Derfor kunne adskillige Ytringer alligevel godt have deres højere Sandhed. Trods Sammenslutningens Tilfældighed forekom der i hin Udvexling af Høfligheder Udtalelser, som en senere Overskuelse maa godkjende. Baggesens Ord om »Biblens ensomme Kæmpe«,

hvem han som »Humanitetens hedenske Stridsmand« række Haanden, er mere end et velopfundet Billede. Der stønner en egen Længsel i Baggesen. Hans Poesi tilhører det 18de Hundredaar, og han gjør i sin Ungdom alle det 18de Hundredaars Følsomheds-Udskejelser med. Han faar, som Alle i Tiden, en Vækkelse ved Øhlenschlægers Poesi, og i Kraft af denne kommer hans kamæleontisk spillende Intelligens i Arbejde. At den vender sig i Had mod Vækkelsens Udspring, kan have sine psykologiske Grunde; men det har tilvisse ogsaa sine Aandsgrunde. De store intellektuelle Muligheder kom i Røre hos Baggesen, og skjønt det aldrig blev til mere end kaotiske Bevægelser, saa var det dog et nyt Dannelsesprincip, der her vaandede sig i Fødselsveer. Grundtvig mindede med vred Pathos Tiden om, at den ikke rummede det Højeste i sin Begribelse; Baggesen haanede den i sin skærende Polemik, fordi dens Begribelse ikke var højere. Baggesen døde overvunden og misforstaaet; men hans Ord om Den, der skulde »sangdømme« i Striden, indeholdt et sandt Forvarsel. Thi med Johan Ludvig Heiberg fik den danske Dannelse et højere Erkjendelsesprincip.

Da »Kirkens Gjenmæle« udkom, var Rationalismen som særlig Tilsyneladelse for længe siden fortrængt. Ganske vist var der endnu omkring i

Landet ikke faa rationalistiske Præster, der med Textens Ord til Grundlag indskærpede gavnlige Lærdomme i landøkonomisk Henseende; ganske vist fandt den theologiske Prof. C. F. Hornemann ikke ringe Tilfredsstillelse i paa sine Forelæsninger at latterliggjøre Miraklerne; ganske vist fik den opvoxende lærde Ungdom i Landets fornemste Latinskole af Rektoren Prof. Nissen, der lidet ænsede de Forestillinger, hans Adjunkt J. Chr. Lindberg gjorde ham, en Forklaring over Aandens Neddalen som den, at der kom en Due flyvende fra et Dueslag i Nærheden. Ikke desto mindre var der dog en vis Sandhed i de Ord, som læstes i »Dansk Literaturtidende« for 1824 Nr. 11, og om hvilke L. Helveg bemærker, at de »tydelig nok røbe deres Udspring«. »At bekæmpe Vantroen, medens den offenlig hyldedes og ophøjedes, egnede sig den djærve Kristendomslærer; nu at rejse sig imod den, kunne vi efterhaanden overlade den store Hob af tjenstagtige Aander, der altid hengive sig i Døgnets Sold, fordi Lavrbærrene vindes let i dets Tjeneste; men at væbne sig til den sværere Kamp mod de mystisk gjøglende Skikkelser af Fordomme, Overtro og alskens Andægtigheds-Spil, som begunstiges ved Aandernes Gjæring og true med at forkogle det nys gjenfødte Liv, synes at være Kristendommens Opfordring til sine Lærere, hvis Sag det er at skue ind i Fremtiden.

og med Sindighed og Kraft at styre den vaklende Hob, førend Faren bliver synlig for Alle og Enhver«.

Men var Rationalismen næsten forsvunden som Kulturform, saa holdt den sig uforstyrret som Erkjendelsesprincip og sad ikke mindre fast, fordi den i denne Skikkelse ikke meldte sig i enkelte grelle anstødelige Træk, men kun i sin usporlige Virken var ét stort Anstød mod al højere Aandelighed. Idet Grundtvig i »Kirkens Gjenmæle« gjorde et, som det syntes, vildt og ubeføjet Angreb paa en enkelt Mand, nedlagde han i Virkeligheden fornyet Indsigelse mod Tidens hele Aandsdannelse.

Men paa hvilke Forudsætninger? Paa saadanne, som med Nødvendighed maatte afstedkomme Misforstaaelse. Det er andetsteds vist, hvorledes det netop var de Ypperste i Tiden, de, i hvem dens Dannelse fuldendtes, han ved sin Optræden tørnede imod [1]). Medens Bestræbelsen ellers gik ud paa Harmoni og Afslutning, gik Grundtvigs Bestræbelse ud paa at bryde den harmoniske Sammenføjning. Han stod som en kommende Tids Bebuder midt i en Tid, der selv ansaa sig for

---

[1]) Jfr. mit i 1867 anonymt udgivne Skrift „R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse", andet Afsnit.
Senere Anmærkning.

ung og fremstræbende, og Følgen var, at han blev anset for en Gjenganger. Og Grundtvig holdt sig ogsaa for en saadan; han saa med Savn tilbage paa Orthodoxiens aandløse Tidsalder og mente i den at kunne have været sikker paa Ære og Anseelse for sin Sang og sin Forkyndelse, medens det dog er allerrimeligst, at han i den som Urostifter vilde have gjort sig skikket til Landsforvisning eller Jern paa Bremerholm. Menneskets aandelige Væsen er dobbeltsidigt: Aandens Krav kunne slaa igjennem som en Indskydelse, en Længsel, et Viljeshang, der i sig kan være følgerigt og sikkert, og alligevel kommer Menneskets egen Udtydning deraf først paa et senere Trin. Grundtvig tog det, der ved ham skulde komme, for det, der havde været; men da han var fuld af Undfangelsens Ild, af Forvisningens Lidenskab, kunde han ikke vente, til Klarheden indfandt sig. Han gav Udtalelse paa Udtalelse, bekjendte villig, hvor han havde fejlet, og naaede sluttelig frem til Klarhed gjennem Kamp og Brydning. Vi, som se tilbage paa det vundne enfoldige Resultat, vi se disse Overgange, disse Selvbekjendelser med andre Øjne end Datiden[1]. Denne maatte med Nødvendighed se fejl derad. Og naar Grundtvig som oftest blev bedømt skaanselsløst, saa tør det ikke

---

[1]) Jfr. Poul Møllers „Himmelbrev".

Senere Anmærkning.

overses, at han midt i sine mangehaande Fejltagelser aldrig selv viste Skaansel mod Nogen.

Paa den ene Side vare de Kampe, Grundtvig indtil 1825 havde bestaaet, vel skikkede til at gjøre hans Optræden misforstaaet. Paa den anden Side maatte de synes særlig egnede til at afværge den Misforstaaelse, i hvilken hans Modstander gjorde sig skyldig.

Blandt de Stridigheder, han havde havt, maa især to nævnes. Den første var hans Strid med H. C. Ørsted, fremkaldt ved »en mærkelig Spaadom«, som Grundtvig 1814 havde givet i Trykken, men som havde sin dybere Foranledning ved den »Verdenskrønike«, Grundtvig 1812 havde udgivet, en besynderlig Bog, der begynder med Verdens Skabelse og med ilsom Gang haster gjennem Oldtid og Middelalder frem til den nyeste Tid, hvor Forfatteren saa i Ro og Mag paa et Par hundrede Sider giver sin Mangel paa Samstemning med hele den nyere tyske og danske Kultur tilkjende. Der var i den Anledning faldet Ytringer, der krænkede Naturvidenskaberne, hvis Ret Ørsted overfor Vorherre selv vilde vide ubeskaaren, og som han selvfølgelig aldeles ikke vilde tillade Grundtvig at træde for nær. Denne Strid var den mærkeligste blandt de mange, Grundtvig indtil 1825 havde bestaaet. Der er det Særegne ved den, at Ørsted, som for-

uden Naturvidenskaberne ogsaa, dreven af virkelig Sandhedskjærlighed og Retfærdighedsfølelse, fandt sig beføjet til at antage sig Schelling og de tyske Romantikere, i Virkeligheden havde et langt svagere Indtryk, en langt blegere og fattigere Forstaaelse af det, han vilde forsvare, end Grundtvig, gjennem hvis Sjæl alle hine Kulturrørelser havde draget sig som Ildspor, men som midt i alle disse Udstraalinger af Aand saa Aandens højeste Fordring krænket. Det er ikke uden al Ret, at Grundtvig i sit Skrift: »Mod den lille Anklager«, henfører Prof. Ørsted til dem, »Schelling saa bønlig anmoder om at lade hans System urost og ulastet« (S. 85), og udtaler, at »Prof. ved at forsvare Naturfilosofien ej, som han vilde indbilde os, forsvarer den filosofiske Aand i Almindelighed, men sine egne smukke Meninger« (S. 133) nemlig: den rationalistiske Tilrettelægning af de vildsomme, urolige Systemer. — Men saa kommer der S. 171 i samme Skrift en Ytring som denne: »Jeg er Intet mindre end Mathematiker; men jeg vil kortelig sige min Mening om Mathematiken«, og nu afhandles Mathematikens Medvirkning — »til Kristi Legems Opbyggelse«. Selve Udviklingen falder ingenlunde saa barok, som man ifølge denne Meddelelse skulde tro — den vidner tvertimod om et paa sin Vis dybsindigt Blik. Men det, som aldeles mangler, er Synet for Videnskabens Selv-

gyldighed, dens upersonlige Karakter, dens kolde sikre Afgjørelse, der i sig hverken er gudelig eller ugudelig, og overfor hvilken det derfor er Menneskets Sag med Resignation at bøje sig, idet alle blotte »Meninger« skydes til Side. Det var denne Videnskabens Selvgyldighed, for hvilken Ørsted gjorde sig til Talsmand, og hvorvel der kom nogen Utydelighed ind derved, at han ikke med fuld Sluttethed hævdede Videnskabens Uberørthed af alle personlige Interesser, saa fastholdt han dog her med ædel Begejstring et Krav, som i og for sig var berettiget, og som Tiden ifølge sin Dannelses-Retning med Eftertryk maatte godkjende. Det viste sig af denne Forhandling tydelig, at det ikke var Rationalismen som theologisk Anskuelse, men den af et rationalistisk Erkjendelsesprincip baarne Kultur, mod hvilken Grundtvig gjorde Stormløb. At det var et Krav paa en højere Aandelighed end den, hvori Tiden fandt sig tilrette, der her slog igjennem, det kunde dengang vel Enkelte ane, men Ingen med Bestemthed se. Det Højeste, Grundtvig kunde opnaa, var da kun en vis Agtelse for den hensynsløse Aabenhed, hvormed han optraadte, for den »vilde Veltalenhed«, han udfoldede; men set i denne Anerkjendelses Lys kom han atter til at staa som et af Hovmod fyldt Menneske, der i utidig Trættekjærhed misbrugte sine oprindelige Evner.

Thi dette er omtrent Meningen af den Dom, som i den anden Stridighed blev udtalt om ham af Prof. Peter Erasmus Müller, en Mand, der forenede en kold regelret Forstandighed med et humant Sind, og som i alle Maader kan betragtes som en god Repræsentant for Tidens Dannelse. I »Dansk Literaturtidende« for 1814 findes, foruden Ørsteds Polemik, to andre Indlæg, der skyldes Udgiveren selv. Grundtvig havde udgivet en paa et Landemode i Roskilde oplæst Afhandling under Titel: »Et Par Ord om Gejstlighedens Videnskabelighed eller om kristelig og præstelig Lærdom«[1]), og han havde som Svar paa en Afhandling i »Athene« for 1814 udgivet et Stridsskrift: »Skal vi tro paa Gud eller paa Athene, eller om Tro og Fornuft«. Ogsaa disse Afhandlinger indeholde ligesom hint ovennævnte Skrift mod Ørsted paa mange enkelte Steder Lysninger og Udblik i ganske andre Aandsregioner end dem, hvori Tiden var bosat, henkastede Ytringer, som nu kunne forstaas, og som endog midt i den selsomste Vildfarelse have det højeste Krav paa Opmærksomhed. Men Grundtvig var ingenlunde klar over sig selv og tiltalte altid sine Modstandere som den, der havde fuldstændig Klarhed; —

---

[1] Jfr. J. Møllers Theol. Bibl. V.

den Mistillid, han selv var Gjenstand for, fremkaldte desuden hos ham en Tilbøjelighed til unødige Sigtelser. — Ytringer som denne: »Saaledes er det iblandt Andet usømmeligt for Kristne at laste Fædrene og hin gamle Tyge, fordi de forkastede den Kopernikanske Visdom om Jordens Gang. — — Ved saadan Lejlighed pleje de vantro Lærde at blive højrøstede og raabe Ak og Ve over de gruelige Lænker, Bibeltroen lagde paa de arme Sjæle; men vi have det at svare med et Smil, at derfor bleve de arme Sjæle lige salige og dreve paa Jord deres Syssel med nok saa megen Iver og Munterhed som vi. Hvad Ulykke timedes dem da? Ingen uden den, at de ombundne med Guds Lænke ginge trygge igjennem Nød og Død og droges sagtelig gjennem Gravens Skygger op mod det evige Liv« — Ytringer som denne lade sig forstaa nu, da Tro og Viden omsider af R. Nielsen ere bestemte som Principer i deres gjensidige Forhold; thi hvad siges der vel egenlig Andet, end at Troslivet grunder i en Selvforstaaelse, som er uafhængig af enhver theoretisk Opfatning af kosmiske Grundforhold og derfor kan, ikke underkjende enhver saadan, men vel erklære den for ligegyldig? Baade Forfatteren i »Athene« og P. E. Müller anførte imidlertid Forfølgelserne mod Galilæi og udlode sig ironisk om den »Munter-

hed«, hvormed disse vare drevne. Dette var nu vistnok en fuldstændig Mistydning; men Grundtvig sørgede i sit Gjensvar for, at det ikke længe skulde blive nogen.

I Skriftet om Troen og Fornuften gav han en Udvikling, der ikke hævdede Trosforholdets Uafhængighed af den videnskabelige Forskning, men ganske ligefrem gjorde Trosforholdet til Maalestok for Videnskabens Resultater. Den Tanke, som her i rent elementær Skikkelse kommer frem, er, mærkelig nok, den selvsamme, som med Forsøg paa fuldstændig systematisk Udarbejdelse er given i Martensens Dogmatik. Ogsaa i denne Afhandling ser man Tanker arbejde, der bugne af Vækkelse og Belæring, naar man fra et senere Standpunkt ser tilbage, men som ere blandede med saameget Sært og Utydeligt, at man ret vel forstaar, at det Hele i Øjeblikket maatte være temmelig usmageligt. »Følelsen«, siges der, »er Livets Kilde og Dronning, Forestillingen dets Bevidsthed og Krone, Fornuften Lyset, Ordet dets Aabenbarer«. Hvor Fornuften har sit Udspring, »der maa ogsaa dens Regel ligge forborgen, nemlig i Hjertet, i Følelsen, og kun ved at følge denne Regel kan den dømme ret og udvikles til at erkjende Regelen og Regelens Hjem, Hjertet, Livets Kilde«. Prof. P. E. Müller paaviste lettelig, at

Grundtvig kom i Forlegenhed, naar han vilde gjennemføre denne Erkjendelsesnorm. Imod Forfatteren i »Athene«, som havde indskærpet Fornuftens Nødvendighed til det guddommelige Ords rette Udlægning, havde Grundtvig anført, at Biblen var tydelig nok ved sin ligefremme ordrette Mening, og havde andetsteds forklaret denne Paastand saaledes, at Biblen skulde forstaas i den Mening, en ærlig Mand maatte have, naar han sagde de samme Ord til sin ulærde Næste. Naar der fortsættes med Ord som disse: »Gud kan umulig have givet Verden sit Ord og dog gjort det umuligt for 99 af 100 at forstaa det til Tro og Salighed« — saa ser man nu, hvad der her i den polemiske Brydning bebuder sig, hvilket ogsaa fremlyser af den Ytring, »at den Gud, som jo kunde opbevaret os Apostlenes Haandskrifter, maa, da han ikke gjorde det, have vidst en anden og bedre Vej til at bevare sit Ord uforfalsket, og valgt den;« — men som exegetisk Regel var den anførte Udtalelse rigtignok stræng at døje. P. E. Müller gjorde opmærksom paa, at vi ikke vare Profeternes og Apostlenes Samtidige, men levede i et helt andet Tænkesæt, samt at det hebraiske og græske Sprog var mindre kjendt iblandt os, hvorfor der da fordredes »en rigtig Anvendelse af den grammatiske, historiske og filosofiske Interpretations Regler«. — Grundtvigs

Fejl bestod i, at han overhovedet vilde møde sine Modstandere paa det videnskabelige Omraade, angive Udvej til en Fortolkning, bestemme Troens og Videns Forhöld rationelt, hvilket aldrig har været hans Opgave. Herved forsyndede han sig mod hele Tidens videnskabelige Bevidsthed, og det højere Syn, han havde for Kristendommens Betydning, den Overbevisningens Ild, der brændte i ham, ytrede sig foreløbig i en Glubskhed og Voldsomhed, der allerede af den Grund var utilstedelig, at den nævnte Afhandling i »Athene«, som kun gav et taalelig vel affattet Udtryk for en gængs Opfatning, ingenlunde var betydelig nok til at sætte en saadan Masse af Lidenskab i Bevægelse.

Endnu værre var det, at der midt i Voldsomheden — som ofte senere hos Grundtvig — indsneg sig en egen Spidsfindighed, der forstod at dreje de braaddede Ord til Slutninger, som minde om Middelalderens gejstlige Tribunaler. Forfatteren i »Athene« havde gjort en overmaade fersk Bemærkning om, at mange Forkætringer havde fundet Sted, fordi man ikke forstod hinanden. Dette var at forvandle Menneskehedens bevægede Livsgang til en spæd Udvexling af Meninger, og herover følte Grundtvigs stærke historiske Sans sig med Rette oprørt. Naar Forfatteren derimod tilføjede, at Sandhedens Talsmænd ofte havde

baaret Sandheden frem med et Tillæg af Personlighed, som ikke var heldigt, saa var der heri ganske sikkert noget Rigtigt; thi den forblindede Lidenskab, for hvilken Sandhedens Talsmænd ofte ere Gjenstand, kan tilvejebringe en Hidselse i Sindet, der virker omslørende. Paa Grund heraf kan det da med Føje siges, at der blandt alle dem, som havde Ret imod deres Samtid, aldrig var en Eneste, som ikke paa et eller andet Punkt forspildte sin Ret: Grundtvig selv er i denne Henseende et godt Paradigma! Som for udtrykkelig at give et Vidnesbyrd derom, drog han paa skolastisk Munkevis Vorherre ind med i Striden. Naar man sagde, at Sandhedens Talsmænd ikke havde talt tydelig nok, »anklagede man kun Gud, der ej beskikkede Sandheden bedre Talsmænd og drev deres Modstandere til Forbrydelse ved at nægte dem Forstandens oplyste Øje«; Sandhedens Talsmand udtalte Sandheden saa lyst og klart, som det til en given Tid var muligt og nødvendigt, og »de, der ej vilde høre ham, der talte Guds Ord i Sandhed, kundgjorde derved, at de ej vare af Gud og Sandheden«. Det er let forstaaeligt, at P. E. Müller gav disse Ord en Anvendelse paa Grundtvig selv. »Naar han taler Kristendommens Sag af Hjertet, maa han og tale den paa bedste Maade, saa det er ikke en Følge af hans egen Mangel paa Lærdom eller hans mørke Blod eller

hans Hidsighed eller vrange Anskuelse af Menneskelivet eller hans aandelige Hovmod, at hans Tale ikke antages af Alle, men ene og alene ligger Skylden i deres Ondskab«[1]).

Ved Siden af disse to Stridigheder havde Grundtvig havt mangfoldige andre, der alle havde gjort et tilsvarende Indtryk. Naar der nu i H. N, Clausens Udtalelse i Anledning af »Kirkens Gjenmæle« og de Stridsskrifter, det drog efter sig, bestandig lyder en Klage over, at han er udpeget, at han er stillet til Skive, at han er krænket i en Lærervirksomhed, der ikke har forskyldt at stilles i Gabestokden: saa er der heri en mærkelig Misforstaaelse; thi naar Grundtvig optraadte med fældet Lanse, gjorde han jo kun, hvad han altid havde gjort, og naar stærke Sigtelser sprang frem under hans Pen, saa havde det Samme jo været Tilfældet, da han skrev mod en anonym Forfatter elleve Aar i Forvejen. Her kunde altsaa vanskelig være Tale om nogen hadefuld Udpegning af Enkeltmand. Der findes i Fortalen til »Kirkens Gjenmæle« en Ytring, som man maa undres over, at Opmærksomheden ikke fæstede sig mere ved. Idet Grundtvig taler om, hvorledes »Præster og Theologer« have forkætret hinanden »for deres egne Meningers eller omtvistelige Lær-

---

[1]) „Dansk Literaturtidende" for 1814, S. 547.

dommes Skyld«, tilføjer han: »kan jeg end ikke frikjende mig selv for i min Ungdom at have gjort noget Saadant, gjør jeg det dog ikke her«. Dette er den mærkeligste af de aabne Bekjendelser om tidligere Fejlgreb, hvoraf Grundtvig har givet flere. Det er da ogsaa klart nok, at idet Grundtvig her rettede det alvorligste Angreb, han endnu nogensinde havde gjort, mod en enkelt Mand, var det den hele Tidsbevidsthed, han stevnede til ny Forhandling.

Og her viste det sig, i hvilken Grad Rationalismen var bosat i den danske Kultur, og med hvilke sejge Baand den holdt Tidens Dannelse sammen, netop fordi den frembød forholdsvis faa Mærker af Plumphed og Trangsynethed, der maatte forarge almindelig sund menneskelig Følelse. — I Aaret 1830 udkom paa Tysk en Selvbiografi af den kønigsbergske Professor og Skoledirektør Dinter, der uden Tvivl er det betydeligste Vidnesbyrd om Rationalismens naive Selvforgudelse og Mangel paa Syn for alle højere Aandskrav, som Literaturen har at opvise, hvorfor den da ogsaa paa sin Vis er bleven berømt. Forfatteren traver rundt i et snevert Spor med Skyklapper for Øjnene; men han taler som den Mand, for hvem Tilværelsen ikke har Gaader. Hvert Øjeblik finder han sig foranlediget til at afbryde Fremstillingen med Udraab, der angive for hvem det Meddelte særlig

er til Belæring: »Giver Agt, I Seminarister! — Glemmer det ikke, I Skoleinspektører! — Mærker Eder det, I Præster!« Forfatteren taler med Forkjærlighed om sig selv i tredje Person og fortæller med overordenlig Selvbehagelighed, hvad »Dinter« ved denne og hin Lejlighed gjorde eller sagde. I et Digt, som han kalder: »Mit Livs Skytsaander«, siger han', at »den hellige Tros Genius« har omstraalet ham som Dreng, og han lever og aander i den faste Overbevisning i sit Levnet at have fyldestgjort alle Kristendommens Krav. »Med høj, glad Bevidsthed svæver jeg Dommeren imøde. Nej! Du fordømmer mig ikke! Jeg har virket i Din Aand, i den fornuftige Tros, den hjertelige Kjærligheds Aand!« Med utrolig Snakkesalighed, der forøvrigt bringer ham til at meddele mange oplysende kulturhistoriske Træk, fortæller han paa 352 tættrykte Sider, hvorledes han i sine forskjellige Livsstillinger, som Huslærer, Præst, Seminarieforstander og Professor, har levet »som evangelisk Kristen uden Sværmeri« — paa det nær, at han, da hans Kjæreste dør, finder det passende at beslutte sig til at forblive ugift. Det var et Offer til et i Tiden almindeligt Tænkesæt — den sentimentale Opløsthed ligger som en egen Afsondring udenom hans Sjæls tørre Forstandsskorpe. Men Dinter dadler i en modnere Alder denne Beslutning og tilskriver den sin Moders altfor følsomme

Opdragelse; »I Mødre, opdrager Eders Børn ikke for koldt, men heller ikke for romantisk!« Om sin Prædikantvirksomhed udtaler Dinter sig saaledes: »De forsamlede sig om mig som Folket om Jesus paa Bjerget. Jeg holdt mig for Jesu Efterfølger, for Fuldfører af hans Værk. Det var sandelig ikke af Letsindighed, men kun fordi jeg kom i en større Virksomhed, at jeg to Gange nedlagde mit Præsteembede.« Denne Mand, der opgav at være Jesu Efterfølger, fordi han kom i en større Virksomhed, finder sig af og til opfordret til i sin Fremstilling at anbringe *»etwas Spasshaftes zur Erheiterung«* af en saa svinsk Karakter, at vistnok sjeldent en Olding er falden paa at besudle sin Pen dermed. Ikke desto mindre var denne Falstaff i Præstekjole, hos hvem Aandens Fattigdom og Sindets Plathed med saa utrolig Aabenlyshed fuldbyrder sin egen Apotheose, en indflydelsesrig Mand. Han var virksom og rørig og ikke uden et vist praktisk Greb. Til samme Tid som Hegel og Schleiermacher fra Berlin lode en ny Aandsdannelses Lys udgaa, holdt han sig i Østpreussen som en pædagogisk og kirkelig Storhed; Medaljer bleve slagne til hans Ære, og hans mange Skrifter kunde rose sig af en uhyre Udbredelse. Selve hans Levnetsbeskrivelse, der anmeldte sig som »en Læsebog for Forældre og Opdragere, for Præster, Skoleinspektører og Skolelærere« udkom

i flere Oplag og var en meget søgt Bog. Hans »Skolelærer-Bibel« med dens stokrationalistiske Udlægning har holdt sig endnu i mange tyske Lande, blandt andre i Holsten og de sydlige Egne af Slesvig. — Et saadant Værk, en saadan Personlighed, en saa plump Nedværdigelse af det Helligste var vistnok ikke længer mulig i Danmark, og fandtes der hist og her en Levning, som mindede derom, saa blev den erkjendt for hvad den var; i saa Henseende havde den anonyme Forfatter i »Dansk Literaturtidende« fuldstændig Ret. Kristendommens Idealer bleve i Danmark ikke befingrede af gemene Forstandskræmmere og udhøkredes ikke af en svagsynet Moral; de vare løftede i æsthetisk Glans for Fantasien. Men den Livsanskuelse, hvori de reflekterede sig, det Tænkesæt, der skulde bære dem, var stadig for fattigt og indsnevret. Det skilte sig i sin Form, ikke i sit egenlige Væsen fra den gamle Rationalisme, og kjendtes denne ikke mere i den raa Skikkelse, hvori den endnu tyngede paa mange tyske Lande, saa kjendtes paa den anden Side ogsaa kun undtagelsesvis den Tænkningens Løftethed, den Bevidsthedens Gjennemarbejdelse, som var de udmærkede Aanders Værk i Tyskland.

Det var, som bekjendt, mod H. N. Clausens store Skrift: »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«, at Grundtvig ret-

tede »Kirkens Gjenmæle«. Naar man fra Nutidens Standpunkt ser paa dette Stridsskrift, saa er det, som mest interesserer, det Gjennembrud hos Grundtvig selv, hvorom det bærer Vidnesbyrd. Men Gjennembruddet er endnu i Færd med at ske, det har ikke ført til noget Brud. Fortiden tynger endnu paa Grundtvig, han er ikke ude over dens tilvante Talesæt, og dette Talesæt fører undertiden til et faktisk Tilbagefald til Fortidens Tankegang. Idet Grundtvig slaar løs paa sin Modstanders Bygning med Jernkølle, saa Stumper og Fliser flyve omkring, saarer han undertiden sig selv. Paa andre Steder viser Grundtvigs egen Anskuelse ganske tydelig sit rødmussede Aasyn bag den polemiske Lidenskabs Maske. Men Grundtvig var ikke desto mindre endnu ikke færdig, hans Polemik blev uden Indflydelse, og hans Indflydelse, da han vandt den, blev overhovedet ikke vunden ved Polemik. Det var tvertimod hans færdige Anskuelse med dens fængslende Magt og imponerende Simpelhed, der lod hans Polemik fremstaa i ny Belysning. Hvorvel han paaviste væsenlige Brøst og øjensynlige Svagheder hos sin Modstander, fandt hans Ord dog ringe Indgang. Clausens Bog er døet bort fra enhver Berøring med Nutidens aandelige Liv; men den trængtes, da den var ny, ikke ved Grundtvigs Angreb ud af et vist officielt agtelsesfuldt Omdømme. Det

blev tvertimod billiget, at Clausen unddrog sig Forhandlingen, og for Tidens Bevidsthed stod Grundtvig stadig, omsløret af sin egen tidligere Optræden, som en Mand med et snevert aandeligt Syn, en larmende Gjenganger fra en Tid, der nægtede Kultur og Videnskab deres Ret.

Clausen fremhævede idelig, at hans Bog svarede til den theologiske Videnskabeligheds daværende Trin, og at der ikke var skjellig Grund til nogen særegen Udpegning. Heri skulde det imidlertid synes, at der maatte ligge et Vink til rigtig Opfatning af Angrebets Hensigt. Den Mand, som gjorde det, slog til Lyd, for at faa en Afgjørelse frem, der rakte langt udover et personligt Mellemværende. Han vilde give Tiden Anledning til at træffe et Valg, han vilde for sidste Gang vække til Selvbesindelse og hidføre en stor Afgjørelse. Det var mellem det Kristendomsbegreb, der under Kamp og Vildfarelse med stigende Magt havde bekræftet sig for ham, og den almindelig vedtagne Forstaaelse af Kristendommen, at Valget skulde træffes. Han vendte sig mod den unge nylig ansatte Professor, fordi denne kom med friske Kræfter, mangesidig Dannelse og en hidtil ukjendt Gave til at samle de Studerende om sig; men idet han vendte sig mod denne Samtidsdannelsens begavede Repræsentant, var det med Samtidsdannelsen selv han vilde forhandle.

Naar Clausen henviste til den theologiske Videnskabs almindelige »Stilling«[1]), godtgjorde Henvisningen da egenlig det Modsatte af det, den skulde godtgjøre. Kunde Clausen virkelig sige: jeg, den Udpegede, adskiller mig ikke fra det store Flertal, saa laa det nær, at det dogegenlig var Flertallet, den Mand, der allerede tidlig ikke havde skyet at drage Klingen mod en hel Kultur, gjennem ham vilde ramme — denne Gang med skarpere Øjemærke og større Klarhed over sit eget Forsæt end forhen. Forøvrigt var Henvisningen ubestemt nok; thi den theologiske Videnskab befandt sig dengang i en utrolig Forvirring. Rationalismen var oprindelig fremkommen ved et Forlig mellem Orthodoxi og Fritænkeri; de almengyldige moralske Fordringer, som ogsaa Fritænkeren gjorde til sine, søgte man at stadfæste ved Biblens Avtoritet, og heri mente man saa at have udtømt den religiøse Fordring. Under Romantikens og den poetiske Dannelses Paavirkning gled man imidlertid atter umærkelig over i det Supranaturale; paa den anden Side bøjede den gamle Supranaturalismes Forkæmpere sig, uden selv at vide det, for Rationalismens Forstandskrav. Der fandtes da saaledes talrige Afskygninger mellem Supranaturalisme og Rationalisme; det var ikke let

---

[1]) H. N. Clausen: »Den theologiske Partiaand«, S. 87.

længer at sige, hvilket der var hvilket: Striden om Standpunkter blev ofte til en Strid om Ord. I det uklare Røre, hvori Modsætningerne vare blandede, søgte man ved Ændringer og smaa Forbehold at fjerne sig fra den Yderlighed, der var En mest imod, uden dog helt at fornægte den. Saaledes fik den theologiske Videnskab supranaturale Rationalister og rationalistiske Supranaturalister at opvise. Schleiermacher, som ustridig var den rummeligste Aand, det skarpeste Hoved, Theologien i mange Tider havde ejet, gjorde sig lystig over dette ufrugtbare Spil med terminologiske Betegnelser; men han gjorde ikke Ende paa Uklarheden. »Jeg bliver«, siger han i sit Sendebrev til Ammon, »ganske uhyggelig tilmode, naar jeg hører Ra, Irra og Supra komme susende; det synes mig nemlig, at denne Terminologi stadig kommer i en mere broget Forvirring«. I § 13 af sin Dogmatik, hvor Forholdet mellem Rationalisme og Supranaturalisme skulde klares, viser han imidlertid blot, hvorledes en smidig dialektisk Forstand kan smutte bort fra det Umiddelbare i Modsætningen; men han fjerner ingenlunde selve Vanskelighederne.

Som Exempel paa en supranatural Rationalist kan i den danske Literatur Bastholm nævnes. I hans Bog »Den kristelige Religions Hovedlærdomme« fra 1783 tages Aabenbaringens Kjends-

gjerninger som overnaturlige, men alligevel gjøres Forstandens Indsigt overalt til ledende Rettesnor; thi Forfatterens Forstand staar paa den fortroligste Fod med den guddommelige Visdom. I Kristi Optagelse i Himlen finder saaledes Fornuften »intet Urimeligt«, og hvad selve Himmelfarten angaar, da formaar den menneskelige Erkjendelse endog i hele fire »Stykker« at begribe denne Foranstaltnings hensigtsvarende Ordning. Et af »Stykkerne« er dette, at Kristus »ikkun bragte sine Disciple med sig, da han vilde opfare til Himlen.« Havde han ladet Kundgjørelse udgaa, vilde alle Driverne i Jerusalem have indfundet sig. Dette vilde have afstedkommet »Tummel og Uorden«, og Mangen vilde være gaaet »misfornøjet bort, fordi han enten ikke havde set Noget eller ikkun det Halve«. Herved vilde atter »modsigende Beretninger« være fremkomne (S. 373). Hvad H. N. Clausen angaar, da var hans Standpunkt vel nærmest en rationel Supranaturalisme. En guddommelig Kjærlighed var i Aabenbaringen kommen den forvildede menneskelige Fornuft til Hjælp; men den oprejste Fornuft var nu atter Dommer over Betydningen af det modtagne Tilskud, havde at gjøre Rede for dets Beskaffenhed, havde at skælne mellem Ægte og Uægte i Biblens Bøger, gjennem hvilke vi alene komme i Forhold til Aabenbaringen. Over den hele Fremstilling

var en Indflydelse af Schleiermacher kjendelig. En Schleiermachersk Tankegang røbede sig da ogsaa allerede i den Afhandling om Underet, som Clausen 1822 havde skrevet; her viste Mindelsen om Schleiermacher sig fornemmelig i den Vægt, der blev lagt paa »Sindet«, hvormed den Troende udøvede sine Gjerninger. Det var Clausen meget om at gjøre ikke at blive holdt for Rationalist. Han nedlagde i »Nyt Theologisk Bibliothek« 16de Bind en bestemt Indsigelse i saa Henseende og gav med det Samme en Forklaring af, hvad der maatte forstaas ved »konsekvent Rationalisme«.

Ved Ordforklaringer og Definitioner er det nu vistnok let at redigere sig »et Standpunkt«, der ved formelle Angivelser skiller sig fra andre Standpunkter; men derfor kan der dog være en i Tiden raadende Hovedanskuelse, hvori selv de hinanden mest modstridende Standpunkter have deres Rod, og dette ytrer sig da, den paagjældende Forfatter tit ubevidst, i Betragtningens hele Strøm. Da Balle i det attende Hundredaars Slutning mod Horrebovs: »Jesus og Fornuften« udgav Bladet: »Biblen forsvarer sig selv«, stillede han sig i Virkeligheden fuldt saa vel som sin Modstander paa rationalistisk Grund og gjorde ikke mindre end denne Sagen afhængig af Forstandens Afgjørelse. Forskjellen bestod kun deri, at han vilde bøje

dennes Kjendelse til Gunst for Aabenbaringen, medens Horrebov lod Kjendelsen gaa Aabenbaringen imod. Paa samme Maade kan det da siges, at Clausens Bog var voxet ud af et rationalistisk Tænkesæt, der i hine Tiders theologiske Brydninger stadig var det fælles Underlag, paa hvilket alle Modsætninger traadte frem i deres indbyrdes Afvigelse. Om han end, og vistnok med fuld Overtydning, betegnede Rationalismen[1]) som »en videnskabelig Retning«, der var hans »aandelige Personlighed fremmed«, tydede dog alle Tilstrømninger fra Sindets Grund, alle Fastsættelser, der gaves som umiddelbart visse, hen paa en rationalistisk Betragtning, der laa netop i Personligheden selv som Livsanskuelse. I Fremstillingens Glans, der rigtignok mere udmærkede sig ved smagfuldt Ordvalg end ved indre Poesi, i den Opmærksomhed, der skænkedes de forskjelligste Aandsfænomener, i det hele opladte humane Sind adskilte Forfatteren af »Katholicisme og Protestantisme« sig vistnok ikke lidet fra de gamle Rationalister; men det er dog ikke vanskeligt at paapege Ytringer, der vise, at her kun var en Forskjel i Dannelse, ikke i Grundopfatning.

Clausen stiller sig ingenlunde sammen med Jesus paa Bjerget; men der er dog ikke faa Steder,

---

[1]) »Den theol. Partiaand« S. 11.

hvor Kristendommen tages ligefrem som Lære og dens Stifter som en Visdomslærer, hvis Udsagn taale en direkte Overførelse. Saaledes anvender Clausen i Fortalen S. X. paa sig selv et Ord af Kristus. Til samme Tid er Bestemmelsen af Troen selv pint ind i meget fattige Udtryk. »Troen er en levende og inderlig Overbevisning om den guddommelige Kjærlighed i Jesu Sendelse, om den guddommelige Visdom i hans Lære, den guddommelige Højhed i hans Person« (S. 411—12). En af Rationalismens groveste Forsyndelser var dens udvortes Gjerningsretfærdighed, der udstykkede Religionens Uendelighedsfordring i Endelighedens laveste Skillemønt og i Regnskabets Time tillidsfuldt frembar denne Valuta. J. P. Mynster omtaler i et af sine Breve med beføjet Forargelse, hvorledes en gammel rationalistisk Præst paa 90 Aar har tilskrevet ham, at han endnu »til sin Menigheds Tilfredsstillelse og Beundring kan forrette sit Embede«[1]). Saaledes meddeler ogsaa Dinter, der bestandig udtaler den sikreste Forventning om at blive ihukommet som en god Kristen, hvorledes han engang i en farlig Sygdom svarede en Ven, der vilde, at han skulde forberede sig paa Døden: »Kjære Ven, saaledes behøver De ikke at tale til mig! Naar den gode

---

[1]) »Breve fra J. P. Mynster« S. 199.

Gud kun vil have pletfrie Aander i sin Himmel, saa maa han være ene der. Tager han mod alle »*alle ehrliche Kerls*«, véd jeg, at jeg ogsaa kommer ind.« En Forvrængning af det religiøse Forhold, der i Plumphed svarer til denne, vil man forgjæves søge hos Clausen; men den Mistydning af Troens Væsen, der ligger til Grund for den, nemlig: at Kristendommen mere tages som Lære end som energisk Magt i Menneskets Sjæl, der paa Vilkaar af absolut Underkastelse giver absolut Oprejsning, den er, som det tydelig fremgaar af de foranførte Ord, dog ogsaa her tilstede. Idet der ydes Sindets »Ydmyghed« al mulig Anerkjendelse, dadles det dog som en Ensidighed, naar der af »Indskydelsen under den guddommelige Naade tages Anledning til uden nogensomhelst Indskrænkning at nægte enhver Fortjenstlighed af menneskelig Idræt«. Som om Indrømmelsen af Skyld, uden Prutten og selvretfærdig Afkortning, ikke var det eneste Vilkaar, paa hvilket Mennesket i indre Erfaring fik Vished om at være i Forhold til Gud!

I selve Tydningen af det religiøse Livs Grundtanker er der i Clausens Bog neppe greben en eneste Mulighed, der peger ud over en rationalistisk Livsanskuelse, medens ganske vist alle de Muligheder, hvori det attende Hundredaars Rationalister svælgede, overalt ere undgaaede med Omhu. Endnu i en langt senere Tid, da Clausen

efterhaanden mere havde nærmet sig det Positive i Religionen, da hans Standpunkt væsenlig var den saakaldte Mæglingstheologis — endnu i hans »Fortolkning af de synoptiske Evangelier« kan man træffe Udviklinger, som finde Paralleler blandt Rationalismens mest udprægede Talsmænd. Saaledes i Bemærkningerne om Fristelseshistorien S. 123. Den hele Forestilling om Djævlens personlige Realitet, hedder det, trykkes af Vanskeligheder, og Vægten af disse forstærkes paa ganske særegen Maade ved det Forhold, hvori han »her træder frem til Jesus«. »Fremgangsmaaden ved den hele vanskelige Kamp, det Platte i Ordnen og Indleden af Anfægtelserne synes (det) vanskeligt at forene med den Kløgt og beregnende Snedighed, der hèr dog skulde naa sit Højdepunkt«. I denne Udtalelse findes der endog et for Rationalismen i særegen Forstand betegnende Træk; der findes her den Beskyldning for Plathed, som Rationalismen, midt i sin platte Forstandighed, sin Mangel paa Evne til at forstaa fremfarne Tiders aandelige Liv, saa ofte fremførte mod de bibelske Bøgers sublimeste Fremstillinger [1]). Og atter paa dette Punkt

---

[1]) Hvorledes Forestillingen om Fristerens Person med Tankens hele Følgestrænghed kan inddrages i Udviklingen af Religionens Problem, uden at Kulturbevidstheden noget Sted kan anbringe sin Hage, er vist i R. Nielsens Religionsfilosofi, S. 245—55.

findes der hos Dinter Hjertensytringer, som næsten ordret svare til, hvad Clausen langt senere har udtalt. Dinter anfører (S. 251 Anm.) med Velbehag, hvorledes en Præst i Kirken engang sagde: »Om en virkelig Djævel virkelig har gjort dette, véd jeg ikke. I vide det heller ikke. Men det véd jeg: var det en virkelig Djævel, som fristede Jesus, saa maa det have været en dum Djævel, da han vilde friste den, han holdt for Guds Søn« [1]).

De Anker, Grundtvig i »Kirkens Gjenmæle« fremsatte mod Clausen, lade sig føre tilbage til tre Hovedpunkter. Først undersøgte han, hvad Forstaaelse Clausen havde af den kristelige Kirke som historisk Virkelighed. Dernæst fastsatte han, hvad det var, der i indre Forvisning gjorde Kirkens Medlemmer til Kristne. Endelig foretog han en Jævnførelse med de symbolske Bøger, og denne Jævnførelse løb ud i hin barske, kategoriske Fordring til Clausen, som gjorde, at

---

[1]) Ogsaa i de kirkelige Handlinger søgte Rationalisterne at fjerne Forestillingen om Djævelen. Dinter anfører en Fremgangsmaade af en Præst i Döhlen ved Dresden, som synes at have havt Per Degns „fint Sand eller slet og ret Jord" til Forbillede. Naar Nogen af hans Menighed forlangte Djævleforsagelsen bibeholdt i Daabsformularen, gjorde han opmærksom paa, at Sligt ikke mere brugtes blandt Folk af den konditionerede Stand — og saa blev Fordringen som oftest frafalden.

Skriftet blev saa meget omtalt og afstedkom saamegen Bevægelse.

For Grundtvig var den kristelige Kirke en stor, enestaaende, »mageløs«, gjennem Tiderne fortsat Kjendsgjerning, der lever det ene og samme Liv under alle Omskiftninger, fordi de alle ere fremkomne ifølge dens egen indre Magt til at bære Slægten fremad. Under alle vexlende historiske Former er det, som var Kristendom fra Begyndelsen af, sig selv ligt og maa vedblive at være det »ej blot til Verdens Ende, men i al Evighed«. Allerede Clausens indledende Undersøgelse om, hvad »Navnet Kirke« har at sige, Paavisningen af, at det betyder »Samfund til at fremme almindelig Religiøsitet«, var derfor Grundtvig imod. Thi den kristelige Kirke lader sig ikke bringe ind under noget rummeligt omfattende Prædikat, hvori andre religiøse Samfund ogsaa kunne indbefattes. Den er et Enkelt, med hvilket intet Andet kan sammenlignes. Allerede i denne foreløbige Indsigelse ligger hele den gjennemgaaende Modsætning i Synsmaader, den principielle Forskjellighed, der aldrig har tilstedt Forsoning og Tilnærmelse, klart for Dagen. Grundtvig tager sit Udgangspunkt i den mægtige Kjendsgjerning og søger Vidnesbyrdet om den i dens Tilværelse. Clausen tager sit Udgangspunkt i et Begreb, fastsætter først dets almene Betydning og lægger dernæst

ved Forstands-Ræsonnement og kritisk Sigtning dets særegne Bestemmelser tilrette. Det gjælder her ikke om Forstaaelsen af det, som er, men om Fremstillingen af det, den theologiske Prøvelse finder burde være. »Kirkehistorien er en mørk og vildsom Labyrinth af modstridende Beretninger, Fortolkninger og derpaa grundede Paastande«.

Naturligvis maatte, efter Clausens hele Retning, hans Opfatning af Historien være denne. Thi den historiske Udfoldning er for overmægtig, for lidet haandgribelig til at afgive Sidebestemmelser i Definitionen af et theologisk Begreb. Clausen gaar da tilbage til, hvad der er givet af Kristus selv; kun der lader Kristendommens »Lære« sig erkjende i sin Sandhed. Thi kun om en »Lære« er der Tale: gjennem Kristus »kundgjordes« »for første Gang en ren og lutret Universalisme, hvori orientalsk Højhed og Dybsind var forenet med okcidentalsk Klarhed og Mildhed, Tankens Lys med Følelsens Varme og Fantasiens Farveskær; i de ædleste Symboler udtalte Læren den Tro, der i hvert Menneske er nedlagt, men ikkun hos Faa udvikles til klar Bevidsthed«. Istedet herfor saa Grundtvig i Kristendommen en aandelig Magt som ingen anden, et Midtpunkt for Personligheden, der, gjennem sin Evne til at klare Sindets og Viljens Sandhed hos hvert enkelt

Menneske, kom til at frigjøre de folkelige Samfund, forløse det sande Menneskelige og virke nærværende i Historiens Gang, i Slægtens Livsløb, saalænge et saadant bestaar. Overfor denne storartede historiske Opfatning var det kun lidet fyldestgjørende, at der af Clausen var indrømmet Kristendommen en »Forbindelse med Verdensbegivenhedernes Række«, som beroede paa, at »Kristi Aand blev tilbage i hans Lære«; thi, som Grundtvig paaviste, havde jo ogsaa Mahomeds Lære en saadan Forbindelse med Verdensbegivenhedernes Række. Den kristelige Kirke blev for Clausen et Udtryk for den Sammenslutning, hvortil Kristi Ihukommelse forenede Menneskene, og dens Virken var »desto fuldkomnere, jo mindre aktiv den var«, jo mere den banede Vej for Kraften af »Læren« — den, som egenlig først skulde blive til ved den theologiske Forskning. For Grundtvig var Kirken Udtrykket for et virksomt personligt Samfund med Kristus, der gjennem alle Tider beroede paa de samme Vilkaar. Disse bestode deri, at den apostoliske Trosbekjendelse sattes som Betingelse for Indlemmelsen i det kirkelige Samfund, og at der tillagdes Daaben og Nadveren »en til Trosbekjendelsen svarende, saliggjørende Kraft«. Dette var det Sammenfattende og Forenende i Kristendommen, og dette For-

enende ikke blot tilstedte, men viste netop sin Magt deri, at alle Menneskeaandens Evner og Kræfter kom til Udfoldning efter deres inderste Væsen. Clausens Ord om, at fuldkommen Tros-Enhed kun skulde lade sig tænke blandt »menneskelige Avtomater«, og at det ligefrem var »Blasfemi« at tillægge Aabenbaringen et saadant Øjemed, maatte da ganske naturlig vække Grundtvigs Harme. Og dog vare disse Ord berettigede fra Clausens Standpunkt, hvor Kristendommen toges, ikke som Livsmagt, men som Gjenstand for videnskabelig Fremstilling. Thi Forstaaelsen af en Lære, hvis Grundbestemmelser dæmre i Forstandens naturlige Indsigt, og som er fremlagt i et overleveret Dokument, kunde ganske vist aldrig blive ensartet, uden at Aandens Frihed led en utaalelig Indskrænkning.

I Opfatningen af Aabenbaringens Bøger kom den samme dybe Modsætning frem. Den historiske Tradition var for Clausen en Udvorteshed, som alene var et Særkjende for Katholicismen; den protestantiske Aandsfrihed krævede fri Undersøgelse og Prøvelse: det var kun Undersøgelsens Gjenstand, som her ved Avtoritet var given. Til de nytestamentlige Skrifter havde den at begrænse sig, de vare Troens Regel og Kilde. Som en Foregribelse af sin langt senere Polemik mod »det lille Ord« skærpede Clausen sin Sætning ved den

Tilføjelse, at om der end gaves et Udsagn, som med Vished lod sig føre tilbage til Kristus selv, saa vilde det, naar det ikke fandtes i Skriftens Bøger, ikke have den Betydning, som blev at tillægge disse. Dette kaldte Grundtvig for grov Bogstav-Tro. Dog var det selvfølgelig ikke i den gamle Orthodoxis Mening, at Clausen gjorde Skriften til Regel og Kilde. Den gamle Orthodoxi tog Skriften naivt som et af den Helligaand dikteret Dokument, der var ufejlbart indtil de ubetydeligste Enkeltheder. Den videnskabelige Undersøgelse havde i halvandet Hundredaar været i Gang, og Clausen kjendte alle dens Resultater. Ikke blot var de hellige Bøgers Ægthed i flere Tilfælde Tvivl underkastet, ikke blot var Texten i Tidernes Løb forvansket, ikke blot skimtedes i Fremstillingen Forskjelligheder, hidrørende fra Apostlenes Individualitet, ikke blot var der aabenbare Modsigelser og indbyrdes Afvigelser; men der fandtes i Skriften egenlig ingen fortløbende, fuldstændig Beretning om »Jesu Taler og Bedrifter«, ja der var egenlig ikke et Ord, der umiddelbart kunde siges at hidrøre fra Kristus selv og var »beseglet ved hans højeste Avtoritet«. Det var da en Opgave for den kritiske Undersøgelse og den forstandige Indsigt at fastsætte, hvad der var ægte, og hvad der ikke var det, med andre Ord: den Lære, der alt havde forplantet sig

gjennem atten Hundredaar, var først egenlig nu i Færd med at blive til!

Den historisk-kritiske Betragtning, som hvis Talsmand Clausen her optraadte, havde endnu ikke gjort de betydningsfulde Udtræk, den i de følgende tyve Aar skulde gjøre, fornemmelig gjennem den saakaldte Tybingske Skole i Tyskland. Det var endnu ikke vist, hvorledes Johannes-Evangeliet, der af Schleiermacher fremhæves som et Øjenvidnes ægte, paalidelige Vidnesbyrd, skulde opfattes som bevidst komponeret efter bestemte spekulative Synspunkter, hvorledes Markus-Evangeliet vexelvis skulde blive fremstillet som første Udgangspunkt for de andre Evangelier og som et sent Uddrag, der vilkaarlig afdæmper alle Modsætninger i disse; der var endnu ikke vendt op og ned paa enhver af Skriftens Bøger; det hele Opbud af Lærdom, Skarpsindighed og ihærdig Flid var endnu ikke fremkommet, som senere skulde gjøre det klart, selv for den jævneste Menneskeforstand, at paa den Vej blev hver Trevl af Skriften opløst, kom Intet til at staa fast og enhver paa kritisk Undersøgelse bygget Forvisning om Kristendommen umuliggjort. Ikke desto mindre bedømte Grundtvig ikke blot Clausen, men ogsaa de talrige følgende Forsøg mærkværdig sikkert, naar han udtalte, at paa den Maade blev Biblen paa engang »Tros-Regel og Skovisk«, og

fremhævede, at den Kirke, der skulde fremstaa af disse Undersøgelser, var »bygget i Luften af theologisk Makulatur«. Kristus blev herved, ikke det enestaaende Kildespring for et personligt Liv, men et tvivlsomt Skyggebillede af Theologens egen Forskning. Og hvorvidt kunde denne Forskning naa? I det Højeste kun til Vidnesbyrd om, hvad de, der nedskreve Beretningen, antoge for Sandhed, men aldrig til Vidnesbyrd om de hellige Kjendsgjerninger selv.

I Modsætning hertil hævder Grundtvig, hvor Udgangspunktet maa søges: alene i Menneskets eget troende Væsen er det at finde. Evangelierne og Apostlernes Gjerninger faa Betydning, ikke ved Drøftelsen af Kirkefædrenes Vidnesbyrd om deres Ægthed, men derved, at de vise, at »Kristus er værd at tro paa og Apostlene hans Aands Vidner, hvis Oplysning om de aandelige Ting er troværdig«. Der var da ogsaa en kristen Menighed, inden de nytestamentlige Skrifter bleve forfattede, og det er vedblivende »den kristelige Kirkes Vidnesbyrd, der gjør den Bog til Kirkens Lys«. »Skriften skal forstaas efter Trosbekjendelsen«. »Ingen Menighed kan bekjende Alt i Skriften, og Ingen af os kan dø i Jesu Kristi Navn paa vor egen Skriftfortolkning eller paa noget Menneskes Ord, der ej haver Guds øjensynlige Vidnesbyrd«.

Baade Clausen og Grundtvig beraabte sig, hver fra sin Side, paa Reformatorerne. Grundtvig hævdede, at det var den faktisk bestaaende Kirke, Reformatorerne ved Skriften havde villet »oplyse«; de havde peget paa Skriften som en Hjælp til dybere Forstaaelse af det personlige Trosforhold. Clausen holdt paa, at ved Reformationen var der med Skriftprincipet givet den ubundne Undersøgelse, den aandelige Frihed det Raaderum, de efter deres Væsen maatte forlange. Atter her ses det, at det er Princip, der staar mod Princip; hvad den ene af Parterne vilde, faldt fuldstændig udenfor den andens Forestillingskreds. Det var i Anledning af de symbolske Bøger, at Sammenstødet blev stærkest og brattest. Og her kom Grundtvig unægtelig til at tale med den gamle Orthodoxis Tunge; hans egen store Opgave omsløredes for ham, og han kom til at slaa Bestemmelser fast, der i deres Konsekvenser bøjede sig tilbage imod ham selv.

De symbolske Bøger bære Vidnesbyrd om den almindelige Skæbne, der møder ethvert nyt aandeligt Gjennembrud, naar det, efter at have stridt sig frem til Anerkjendelse, skal give sig sit anerkjendte, skarptbestemte Udtryk. Idet Tiden bøjer sig for den nye sejrrige Tanke, tager den en stille Hævn over Nederlaget. I samme Øjeblik Anerkjendelsen er opnaaet, gjør der sig fra alle

Kanter en begrænsende Indflydelse gjældende. Det nye Princip, hvis Maal var at omdanne Tiden, det omdannes nu umærkelig af den — det ligesom synker i Knæ under Vægten af sin egen Sejr. Saaledes gik det da til, at det skolastiske Tænkesæt, den middelalderlige Sindsretning, som Protestantismen var kaldet til at besejre, satte sit tydelige Afpræg paa de Fremstillinger, gjennem hvilke den først hævdede sig som anerkjendt Trosbekjendelse. Grundtvig kom selv senere til at opkaste det Spørgsmaal: »Skal den lutherske Reformation fortsættes«, og hans religiøse Anskuelse maa uden Tvivl tillægges Betydningen af et nyt Udtræk af Reformationens Princip, mod hvilket det ikke vil gaa an at stille Ordlyden af de snevre Normer, dette Princip fik, da det skulde gjøre Brug af sin vundne Anerkjendelse. Besværgelsen af de symbolske Bøger havde heller ikke hindret Rationalismen i at vinde Raaderum i de protestantiske Lande, saalidt som den overhovedet har været Bolværk enten mod nogen foregaaende eller senere Retning, som havde Magt til at bringe Sindene i Røre. Clausen vilde nu, at hin Besværgelse til Fordel for den personlige og videnskabelige Frihed skulde falde bort og gjorde Forslag til en anden Ed, der skulde antyde »paa engang det Faststaaende og Bevægelige i Protestantismens Væsen.« Navnlig var det for ham af-

gjørende, at naar Skriften fremdeles skulde være den videnskabelige Undersøgelses Gjenstand, saa maatte den Gejstlige ikke bindes ved Symbolernes Formulering af Skriftens Lære. Herimod hævdede Grundtvig, at Præsten havde at forkynde »et guddommeligt sandt« og »altsaa uforanderligt Ord til Oplysning og Opbyggelse«. Hans Polemik fik her samme Farve, som i tidligere Dage. Ligesom Clausen fra den theologiske Forsknings Standpunkt havde overset, at der i Kristendommen var et uforanderligt, sig selv ligt, samlende Grundord, hvorved den kristelige Religions Bekjendere til alle Tider blive Kristne, saaledes oversaa Grundtvig her, at den videnskabelige Undersøgelse maatte være fri, og at de symbolske Bøger selv vare et Produkt af Datidens videnskabelige Indsigt. Vistnok indrømmede han i Forbigaaende, at Reformatorerne ved paa en altfor udvortes Maade at lægge Vægt paa Skriften selv havde lagt »Grunden til det nye exegetiske Pavedom«; men ikke desto mindre fastholdt han til samme Tid, at de symbolske Bøger vare »et Værn mod exegetisk Tøjlesløshed«. Dette var en Modsigelse, og det var det i dobbelt Forstand. Thi Grundtvig indrømmede her Menneskeværk en bindende Magt, som var det Afgjørende i hans egen Anskuelse fuldstændig imod.

Men denne Modsigelse blev endnu stærkere

derved, at Grundtvig gjorde den bestaaende Statskirke, for hvilken Fyrstemagten havde gjort de symbolske Bøger til Rettesnor, solidarisk med det Princip, der senere saa mægtig skulde medvirke til at give Kirken en ny Skikkelse. Om end Statsmyndigheden paa den højtideligste Maade oprindelig har gjort sig til Garant for en bestemt Lærenorm, vil den dog aldrig kunne Andet end godkjende den Forkyndelse og religiøse Lærdom, der til en given Tid lader sig fremsætte uden Brud paa den offenlige Orden. Ved Hundredaarets Begyndelse blev der overalt i de protestantiske Lande fra theologiske Kathedre uhindret fremført videnskabelige Sætninger, som et halvthundrede Aar forinden vilde have stemplet de paagjældende Lærere som Fritænkere og bragt dem under offenlig Anklage. Der hengik da ogsaa kun to Aar, inden Grundtvig var fuldstændig klar over, at hans Standpunkt var Undtagelsens, og for sig og Sine vilde »en Fristad i Israel« [1]); — her optraadte han endnu, som om hans Standpunkt var Regelens. Det Valg, han i Kraft af sin særegne Kaldelse, sin mægtige Individualitet vilde have Tiden til at træffe, det stillede sig for ham som Fuldbyrdelsen af en Pligt, han skyldte sin Stilling

[1]) Jfr. »Om Religionsfrihed«, trykt 1827, undertrykt samme Aar, løsladt 1866.

som Statskirkens edfæstede Tjener. Han kom faktisk som den Enkelte, der stillede sin Fordring og var beredt paa at samle alle Tidsaandens Spyd i sit Bryst, hvis den ikke kunde hævdes paa anden Maade. Og dog optraadte han som en af de Mange, der gjorde, hvad ogsaa alle de Andre ved Ed vare forpligtede til at gjøre.

Det Selvmodsigende heri viste sig ogsaa i, at han drog den store Kamp mellem Principer ned i en lavere Region. En saadan Kamp er at ligne ved hine stridende Skarer i Luften, der for Middelalderens Tro ofte vare Varslet om store Afgjørelser paa Jorden. Først naar den ideale Kamp i Tankens højere Egne er udkæmpet, kommer Omdannelsen af Virkeligheden i Medfør af det vundne Resultat. Det, Grundtvig væsenlig vilde, var at bringe Tiden til Besindelse og Selvforstaaelse ved at stille sin Kristendoms-Vished mod Clausens; men dreven frem af sin Naturs polemiske Instinkter stillede han den personlige Fordring til Clausen, at han enten skulde gjøre den kristelige Kirke højtidelig Afbigt eller »nedlægge sit Embede og aflægge sit Kristen-Navn«. Vilde han ingen af Delene, da var han en falsk Lærer, som misbrugte det kristelige Navn til at forføre og forvirre Menigheden. Ved dette Alternativ var Statsmyndigheden ikke ligefrem paakaldt; men efter Tidens Vilkaar var det klart nok, at det ikke kunde stilles, uden at den maatte blande sig i

Sagen, og dette har Grundtvig, som det bestemt ses, ogsaa havt for Øje. Da han nu saaledes, idet han slog til Lyd for et Valg mellem Principer, med det Samme bankede haardt paa Virkelighedens Mur, foretrak Clausen kun at give Møde paa sidstnævnte Sted. Han forsmaaede at udkæmpe den ideelle Kamp, han undlod at prøve Styrken af sin Kristendoms-Opfatning mod Grundtvigs. Men han gav Statsmyndigheden, der havde indsat ham som Embedsmand, Anledning til at udtale sig, han indstevnede sin Modstander for Retten som Injuriant og kundgjorde sin Beslutning i — »Adresse-Avisen«.

Selv om en Bestræbelse har Tiden imod sig, vil den altid finde Medkæmpere blandt den yngre Slægt. Der var da ogsaa nogle yngre Mænd, som sluttede sig til Grundtvig, ligesom ogsaa enkelte Stemmer fra de Ældre hævede sig for ham. Disse Grundtvigs tidlige Medkæmpere, af hvilke A. G. Rudelbach var som den gamle Orthodoxis Skygge, der snart veg af Skræk for Grundtvigs klart udtalte Anskuelse, hvorimod G. Busck stod som Tilegnelsens stille Inderlighed, til samme Tid som J. Chr. Lindberg var den skarpe kritiske Forstand, der optrevlede de Haardknuder af Modsigelse, Situationen lod fremkomme, holdt i en Del Aar det vakte Røre vedlige. Overfor dette forholdt Clausen sig længe tavs, indtil en tilsvarende

Bevægelse i Tyskland gav ham Anledning til en Sammenstilling, som i Henhold til Tidens almindelige Opfatning tilvisse var taktisk rigtig.

Under det betydelige Opsving, den tyske Kultur i Slutningen af det 18de Hundredaar tog, var det i lange Tider maaske kun Matthias Claudius, der i sine Afhandlinger og Smaadigte med stille Sølvtoner lod Religionens Stemme høres i fuldkommen Renhed. Det var først Frihedskampen mod Napoleon, der mere almindelig vakte den religiøse Følelse. Denne saavelsom Rørelserne af den vaagnende Folkeaand blev brugt af de tyske Fyrster til at fælde den fælles Fjende, men blev, saasnart Giganten var falden, tagen forfængelig. Kongressen i Wien udsendte sin Erklæring om, at Fyrsterne vilde regere deres Folk som Fædre, og Skriftens Ord blev uden Sky paaberaabt af den sejrstrygge Absolutisme, der var enig med sig selv om at lade, som om Revolutionen aldrig havde været. For at indskærpe Forestillingen om den faste urokkelige Retsgrund, i hvilken den selv var rodfæstet, fandt Enevælden af Guds Naade sin Regning ved at befæste Forestillingen om en orthodox Kirke, der var opført paa Symbolernes sikre Grundvold. Paa den anden Side fandtes der indenfor Kirken tjenstvillige Aander, der af al Magt stræbte at forvanske det religiøse Liv og tvinge det ind under en død Rettroenhed, som

havde blind Lydighed mod det Bestaaende til sit fornemste Dogme. Endogsaa den Hegelske Filosofi blev misbrugt i dette Øjemed. Af Hegels bekjendte Sætning: det Værende er det Fornuftige og det Fornuftige det Værende, blev der gjort en i Sandhed oprørende Anvendelse paa den øjeblikkelige Tingenes Orden. Men at den hele Bevægelse kunde komme i Gang beroede atter paa, at den rige, mangesidig udviklede Dannelse, som de store Begavelser i Tyskland havde skabt, og som hurtig og sikkert burde have frembudt Korrektiver mod en saa plump Mishandling af det Aandelige, var gaaet til Vejrs uden tilstrækkelig Ballast og ikke ved stærke sjælelige Baand var knyttet til den virkelige Verden. Hvad enten man ser hen til den Schleiermacherske eller den Hegelske Theologi, saa var i hine Fremstillinger, paa hvilke saa store aandelige Kræfter vare satte ind, det for det religiøse Forhold Afgjørende udtyndet og forflygtiget, og den systematiske Fornemhed lod haant om det personlige Livs stærke, men uklare Fordringer. Der var da mange Rørelser af ægte Fromhed, mange Indskydelser af et sanddru og oprigtigt Sind, som, i Mangel af Vejledning og Belæring om det rette Spor, sluttede sig til den gjenvakte Rettroenhed og ved de ædlere Elementer, de tilførte den, gjorde, at den vandt i Magt og Raaderum. — Det var i Preussen,

at denne Samvirken mellem den absolute Kongemagt og den officielle Kirkelighed blev gjennemført med den højeste Grad af Virtuositet, og Situationens Mand, Orkesterføreren i den Koncert, hvor den kongelige og guddommelige Myndigheds Røster løde sammen i harmonisk Vexelsang, lod den preussiske Regerings sikre Instinkt den hurtig finde. Det var E. W. Hengstenberg.

Fra 1827, indtil han i Vinteren 1869 afgik ved Døden, var denne Mand Udgiver af »*Evangelische Kirchenzeitung*«, et Organ, der mere end noget andet i nogetsomhelst Land har været Gjenstand for de Oplystes og Rettænkendes Uvilje og Foragt, til samme Tid, som det har øvet en stor og i Løbet af mange Aar stadig voxende Indflydelse, der bredte sig langt udover den preussiske Stat, og hvis Eftervirkninger endog sporedes udenfor de tyske Lande. Det Uædle i Menneskenaturen bliver aldrig saa uædelt, som naar det slaar sig op til at være solidarisk med det Højeste; men det er altid sikker paa herved at vinde Magt over smaa og svage Sjæle. Hengstenberg æltede Politik og Religion sammen paa en saadan Maade, at han altid fik Skriftens Udsagn og Himlens Vilje til at stemme med den i de højeste Kredse raadende Tanke, uagtet denne Tanke paa ingen Maade var nogen følgestræng Tanke, men ofte svingede mellem de absurdeste Modsætninger. Men til samme

Tid som han gik Regeringens Ærinder, bragte han Regeringen til at gaa sine. Med den mest yderliggaaende demagogiske Lidenskabelighed satte han paa alle Kanter Angiver-Instinkterne i Bevægelse, organiserede et kirkeligt Spion-System og udpegede skaanselsløst dem, der ikke passede ind i hans snevre orthodoxe Ramme. Han øvede paa denne Maade en Terrorisme, der naaede langt udover det Maal af Tid, i hvilken en saadan Bestræbelse i Reglen kulminerer og afmattes.

I Aaret 1830 gjorde Hengstenberg sit Prøvestykke; men dette faldt uheldig ud, det rette Tidspunkt var endnu ikke kommet. Mellem Bladets Meddelelser indtog en Række anonyme Korrespondancer om de religiøse Tilstande paa de forskjelligste Steder — ogsaa udenfor Tyskland — en fremragende Plads. Blandt disse Efterretninger fandtes i to af de første Nummere af den nævnte Aargang et Brev fra Halle med Angivelse af, hvorledes Skriften der blev udlagt af de to ansete theologiske Professorer Wegscheider og Gesenius, der havde det overvejende Flertal af Universitetets 881 theologiske Studerende blandt deres Tilhørere. Det blev med Exempler oplyst, at det var den mest aabenlyse Rationalisme, som forkyndtes fra deres Lærestole. Vistnok indrømmedes det, at det for Religionens egen Skyld var bedst, at Vantroen — saaledes stempledes den

rationalistiske Lære — fik Lov til at tale fuldt ud. Men ved Siden heraf gjordes gjældende, at de af Staten indsatte Lærere, som de Studerende, hvis de vilde have Ansættelse af Staten, vare forpligtede til at høre, ogsaa maatte være forpligtede til at lære overensstemmende med Kirkens Bekjendelsesskrifter, som Staten selv havde gjort til Rettesnor. I modsat Fald blev Professorernes Lærefrihed »en skammelig Tvang mod de Studerende og Kirken«.

Dette anonyme Brev vakte uhyre Opsigt. I og for sig var det begrundet paa en rigtig Tanke; men Ingen opfattede det anderledes end som et Angiveri, en hadefuld Udpegen, et aabenbart Vink til Regeringen, hvem det allerede ved flere Lejligheder var betydet, at Rationalister og Demagoger stode paa samme Trin. Denne Opfatning er ogsaa i alle senere Fremstillinger bestandig bleven godkjendt, og naar man tager den hele Maade i Betragtning, paa hvilken Hengstenberg allerede var optraadt, og navnlig naar man har hans senere Færd for Øje, saa kan dens Rigtighed ikke ret vel betvivles [1]).

---

[1]) Da man bebrejdede ham, at »Evang. Kirketid.« havde brugt baade Kollegiehefter og mundlige Ytringer af Studerende til Anklage mod deres Lærere og derved undergravet den gjensidige Tillid, gav han til Svar: »Hos en kristelig Studerende er Tillid til en rationalistisk Lærer ikke Pligt, men Synd!«

Grundtvig havde nu i Forordet til »Kirkens Gjenmæle« — men paa helt andre Vilkaar! — udtalt sig saa temmelig i Overensstemmelse med Slutningen af det omhandlede Brev. Staten kunde forlange »en vis Fortolknings-Regel« fulgt, og den Lærer, hvis Samvittighed ikke tilstedte ham at følge den, maatte »give Slip paa Statens Beskyttelse«. Den af Staten indsatte Lærer havde derimod ingen Magt til at rokke ved Kirkens Grundbekjendelse. Da nu ikke blot den akademiske Ungdom i Halle gjorde storartede Demonstrationer til Fordel for de to angrebne Universitetslærere, men ogsaa en hel Række ansete Videnskabsmænd med den milde Neander i Spidsen dels nedlagde Protest mod Hengstenbergs Fremfærd, dels frasagde sig al Forbindelse med »Evang. Kirketidende«, stillede det sig for Clausen, som om der her af sig selv frembød sig en Parallel til Opklaring af den hele mod ham rejste Bevægelse. »Evang. Kirketidende« havde givet sin Karakteristik af ham; under den betegnende Overskrift: »Kristendommen og Rationalisterne i Danmark fra Slutningen af forrige Hundredaar« havde nemlig Rudelbach[1]) leveret en Række Ar-

[1]) Disse Artikler af Rudelbach bleve med flere Aars Mellemrum fortsatte. De vare et Led i Bladets velorganiserede Efterretningssystem. Hengstenberg selv

tikler i Bladet, hvori Clausen uden Omsvøb blev nævnt som Repræsentant »*des Unglaubens*«. Det laa da nær for Clausen at give en Karakteristik af »Evang. Kirketidende«, tilmed da han med det Samme kom til at kaste et uventet stærkt Lys over sine danske Modstandere.

Saa udgav han da i 1830 »Den theologiske Partiaand, dens Karakter og Stridsmaade, oplyst ved Exempler«. Foruden en kort Fremstilling af Hovedpunkterne i Bogen om Katholicisme og Protestantisme samt en Redegjørelse for, hvorledes Forf. havde forholdt sig overfor »Kirkens Gjenmæle«, indeholdt den en Belysning af Lindbergs seneste Angreb. Derpaa fulgte en Jævnførelse mellem de gjorte Angreb, der alle i »Indhold, saavelsom Udtryk, Stil og Tone« svarede til hinanden, og saa hint Brev i »Evang. Kirketidende«. Endelig sluttede Skriftet med en Oversættelse af 8 af de i Anledning af hint Brev afgivne Erklæringer [1]). Paa denne Slutning var aabenbart den hele Fremstilling anlagt. De mange højtansete Navne skulde knuse de dristige Angribere med en Areopagus's højtidelige Fortørnelse.

---

kjendte neppe Stort til Grundtvig. Han benævner ham et Sted »Dr.« Gr.

1) Nemlig fra: Bretschneider, Baumgarten-Crusius, Neander, Schulz, v. Cølln, Ullmann, Steudel, Tittmann og H. Steffens.

Som overalt, handlede Clausen ogsaa her utvivlsomt i god Tro, og Samtiden undlod ikke at godkjende hans Opfatning. Stridskriftet bragte jo blot nærmere for Bevidstheden, hvad man i Forvejen vidste, og hvad der ogsaa i Forvejen oftere var udtalt: at denne Mand var en forargelig og latterlig Tilsyneladelse i en velordnet og oplyst Tidsalder. Grundtvig stod i det almindelige Omdømme som en bredmundet Orthodox, et klaprende Mølleværk, hvor gamle Meninger maledes om, og som derved uafladelig fyldte Nutiden med Larm og Ustyr. Dette fremlyste allerede af Bispernes Hyrdebrev i Anledning af Kristendommens tusindaarige Jubelfest 1826, hvori den sædvanlige officielle Bevidsthed udtalte sig om Tingenes Gang paa den sædvanlige Maade. Og ganske i samme Retning gik ogsaa de Udtalelser, der fremkom fra J. P. Mynster og J. L. Heiberg, de to Mænd, af hvilke den Ene af Samtiden ansaas for at staa og den Anden af Eftertiden erkjendtes i Virkeligheden at staa paa den øverste Højde af Tidens Dannelse.

Hvor dybt Grundtvig skulde blive skuffet med Hensyn til det Valg, han vilde have Tiden til at gjøre, det viste sig allertydeligst overfor Mynster, der vistnok havde undgaaet ethvert aabent Brud med Rationalismen og endog havde medvirket til Clausens Ansættelse som Professor, men som

dog gjaldt for den religiøse Følelses Talsmand, og om hvem Grundtvig ogsaa tillidsfuldt havde ventet, at naar det kom til en Afgjørelse, vilde han erklære sig enig med ham. Mynster holdt en Prædiken: »Den kristelige Visdom«[1]), af hvilken det fremgik, hvor lidet oplagt han var til et Valg, men hvori han temmelig utvetydig betegnede den Mand, der vilde Valget, som en »Letsindig« og en »Rasende«. Han gjorde det ikke af Forkjærlighed for Clausen, om hvis »tykke Bog« han i »Meddelelser om mit Levnet« (Pag. 223) ingenlunde taler anerkjendende, medens han i et nylig (1870) offenliggjort Brev udtrykker sig endnu langt skarpere; men han gjorde det, fordi Grundtvig fuldstændig afveg fra alle hans Forestillinger om, hvad der var medholdeligt og tilstedeligt. Ligeledes omtaler J. L. Heiberg i sin Afhandling »Om Filosofiens Betydning for den nuværende Tid« (1833) begge de stridende Parter uden Sympathi. »Bogstavtro og Kættermageri ere Gjengangere fra en forbigangen Tid, uden Kjød og Blod«. Den Dannede har forsaavidt Noget tilovers for Rationalismen, som den »strør Hørfrø« for Dørene, naar Spøgelserne ville »blande sig i Livets Anliggender«. Men Rationalismen har kun Be-

---

[1]) Om denne Prædiken se »R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse« S. 44—49.

tydning som »det Gamle«, der beskytter »mod det endnu Ældre«. «Rationalismen er kommen til det Resultat, at Gud er uransagelig og ikke kan erkjendes, og under dette Resultat vil den vedligeholde Religionen«. De Dannede have da været konsekventere: »de have taget Resultatet« alene og skudt det Uransagelige udenfor deres Interessers Kreds. Saa lyde de bekjendte Ord: »Religionen er i vor Tid ikke mere de Dannedes Sag«! De Dannedes Sag er det Tilgængelige, Ransagelige, og først derved, at dette løftes op i den højeste Sfære, i Idéens Erkjendelse, i den af Tanken begrebne Uendelighed, naas atter det Guddommelige. Op i denne højeste Sfære vilde Heiberg føre de Dannede. Hans Anke mod Tiden var, ret beset, den selvsamme som Grundtvigs, og det, han vilde, var det Samme, men i en anden Form. De store Muligheder, de mægtige Arbejdskræfter, der ved Øhlenschlæger vare tilførte den danske Kultur, forbleve unyttede baade af denne selv og Andre, og trods al sin afglattede Dannelse var Tiden i sit inderste Væsen usigelig aandløs. Paa denne Aandløshed vilde Heiberg og Grundtvig, hver paa sin Maade, raade Bod. Heiberg vilde lempelig, med Poesi og Æsthetik til Hjælpere, løfte den trygge ræsonnerende Forstandighed op til Aandens Regioner; Grundtvig vilde med sin Lidenskabs Højtryk tvinge Aandens

alvorlige Krav ind i Tiden, omdanne dens Hu og Vilje. Men disse to Mænd vidste ikke af, at de hver for sig gjorde en Gjerning, hvoraf den ene var Komplement til den anden. De havde i en yngre Alder en Konflikt sammen, ved hvilken der er det Mærkelige, at de begge i den vise sig fra deres uheldigste Side og gjøre Indtryk af rene Ubetydeligheder. Det kom senere aldrig til Konflikt, men heller aldrig til Forstaaelse. For Heiberg var »Kirkens Gjenmæle« en grotesk Eftervirkning af det, som ikke mere var til, og det stillede sig for ham som naturligt, at det væsenlig var »de Udannede«, hvis Sind derved bragtes i Gjæring. »Gjenganger-Brevene« vare derimod for ham en virksom Henvendelse til de Dannede; det Røre, de vakte, var en rørig Drøftelse af »Livets Anliggender«, som det udfoldede sig paa Aandens og Dannelsens Vilkaar. — Ogsaa om »Gjenganger-Brevene« er det sagt, at naar to eller tre Mennesker i Tiden kort efter deres Udgivelse talte sammen, kunde man være vis paa, at de talte om dem. Det vilde være et godt Bidrag til fuld Opfatning af Datiden, gjennem en Sammenstilling af de Ytringer, der offenlig fremkom, at klare Beskaffenheden af den Bevægelse, disse to Skrifter fremkaldte. En saadan Sammenstilling vilde tydeligere end noget Andet vise, hvor Tiden stod, og gjøre det forstaaeligt, at Fremtidens uro-

lige Herold blev betragtet som et Spøgelse fra Fortiden.

Og dog behøvedes der, blot efter hvad der paa dette Trin forelaa fra Grundtvigs Side, kun lidt dybere Opmærksomhed for at skimte, hvor hans Optræden bar hen. Og navnlig behøvedes der kun ganske lidt Opmærksomhed for, bag den udvortes Lighed, at opdage den dybe og væsenlige Forskjel mellem Grundtvig og den tyske Rettroenheds Apostel.

For at begynde med det rent Ydre, saa var der vel ved første Øjekast Lighed mellem deres Stil og Fremstilling. Hengstenberg holdt af at kjøre med Jehovahs Stridsvogn og lade hans Torden rulle. De gammeltestamentlige Talemaader dryppede fra hans Pen, naar han prædikede over Tidernes Vanart — og berømmede sig selv. Han svælgede ved enhver Lejlighed i Symboler og billedlige Udtryk, og han var saare rundhaandet med Anvisninger paa Belial og det evige Mørke. Overfladisk set fandt man det Samme hos Grundtvig. I dennes Prosa fra hans ældre Periode forekommer lange Steder, om hvilke man, naar de læses op for En, er i Tvivl, hvorvidt det er Prosa eller Rhytmer[1]), et saa gyngende og bevægeligt Tonefald gaar derigjennem, og i denne stemningsrige

[1]) Man læse saaledes Begyndelsen af »Krønikens Gjenmæle« fra 1813.

Pathos, disse stærke Udbrud af et bevæget Sind er saare ofte indsprængt Ytringer af vild Haan og Underkjendelse, Paaberaabelser af Skriften som umiddelbar Lærdomskilde samt stærke Beskyldninger for Frafald og Ugudelighed. Men hvormange Slakker der end findes i denne tungtrullende lyriske Strøm, saa er det Malmen af en mægtig digterisk Fantasi, en indre Sjælens Rigdom, som glimter deri, hvorimod Hengstenbergs Pathos kun er det hivende Aandepust af et fattigt Sind, et tillært Surrogat for en gold Indbildningskraft. Grundtvig besad virkelig Evnen til at lade Sprogets elektriske Kræfter udlade sig med Tordenens Brag; Bulderet af den Hengstenbergske Torden lignede derimod det Rabalder, hvormed Kartofler falde i en tom Fjerding. Der var neppe et eneste Sted, hvor Hengstenberg havde givet det sproglige Udtryk sand Adel og Skjønhed; men der var hos Grundtvig mangfoldige Steder, hvor den højeste Kraft og Skjønhed var naaet.

Under den tilsyneladende Lighed viste saaledes allerede Stil og Udtryksmaade en væsenlig Forskjel. Denne Forskjel beroede imidlertid ikke blot paa en fremtrædende Ulighed i Sind og Evne; thi ogsaa den egenlige Grundtanke var hos Grundtvig en anden. Hengstenbergs Kamp mod Tidens rationalistiske Væsen havde sit Udgangspunkt i en L æ r e, der behandlede Alt, hvad den polemi-

serede imod, som Lære, og derved gjorde sig skyldig i den brutaleste Fornægtelse af Aand. Grundtvig stod med et nyt Princip, hans Polemik var Kamp mod et Princip, og selv hvor han fór vild, havde han altid Aandens Magter med sig. Denne væsenlige Forskjellighed var ikke til for Clausen. Hans hele Skrift var bygget paa, at det var det samme »zelotiske Parti«, der som en skæmmende Udvæxt af Tidsaanden optraadte i begge Lande, virkede efter samme System og Grundsætninger, stillede sig det samme Maal og betjente sig af de samme Midler[1]). Inden Udgivelsen af »Kirkens Gjenmæle« havde Clausen havt en rent theologisk Strid med Rudelbach. Da nu Rudelbach og Lindberg 1825 vilde begynde Udgivelsen af »Theologisk Maanedsskrift«, anmodede de Grundtvig om at stille sig i Spidsen for det, og han opfyldte denne Anmodning, efter først at have vist dem til Mynster, som gav dem Afslag. Denne Samvirken gjorde, at »Theol. Maanedsskrifts« Medarbejdere af Clausen sloges i Hartkorn som Theologer. Maanedskriftet var »Partiets« Organ, Grundtvigs Angreb var »Partiets« Angreb, Grundtvig var en theologisk Forfatter og hans Individualitet kun en uhyggelig Tilgift til en bornert theologisk Retnings Vederstyggelighed. »Et af-

[1]) Jfr. »Den theol. Partiaand« S. 92.

gjørende Forsøg syntes at maatte voves«, hedder det i »Den theol. Partiaand« i Anledning af »Kirkens Gjenmæle«, »om det mulig skulde lykkes ved et Hovedslag at nedslaa den frie videnskabelige Udvikling og Behandling af Theologien og gjøre det dogmatisk-kirkelige System, der i »Theol. Maanedskrift« blev fremsat som det sande, ene rettroende og ene saliggjørende, ogsaa til det ene gjældende udenfor Maanedskriftet«. Disse Ord bleve skrevne, uagtet Grundtvig allerede i Fortordet til »Kirkens Gjenmæle« havde erklæret, at han optraadte mod Clausen, ikke som videnskabelig, men som kirkelig Modstander, og de fremkom efterat Grundtvig i »Theol. Maanedskrifts« 13de B. selv allerede havde talt om Rudelbachs Overraskelse over hans »Apostase fra den sædvanlige theologiske Taktik!«

Det store Skælnemærke mellem den gjenvakte tyske og danske Rettroenhed var netop dette, at i Tyskland optraadte dens Bannerfører udtrykkelig i Karakter af Theolog, i Danmark udtrykkelig som Kirkens Talsmand. Hengstenberg har arbejdet ikke lidt som theologisk Forfatter, fornemmelig i Undersøgelser over det gamle Testamente, hvis dunkle Udsagn han med en besynderlig Blanding af naiv Smagløshed og rabulistisk Advokattalent lægger tilrette som Bebudelser af kommende historiske Tilstande, endog de allerseneste. Det

var som theologisk Professor, som videnskabelig Forsvarer af det orthodoxe dogmatiske System, at han angreb Rationalismen, hvis Lærebygning fuldstændigst var fremsat i Wegscheiders Dogmatik. I denne quasi-videnskabelige Kamp mellem Orthodoxi og Rationalisme var det ganske rigtig det »Gamle« og det »endnu Ældre«, der stredes om Besiddelsen af Livet og Virkeligheden, fordi det Nye var for flygtigt og luftigt til at tage sig af nogen af Delene. Det har i denne Sammenhæng Betydning udtrykkelig at fremhæve, at i Grundtvigs mangeartede Virksomhed forekommer der ikke Spor af theologisk Forfatterskab i dette Ords egenlige Mening. Han skrev ganske sikkert efter Udgivelsen af »Kirkens Gjenmæle« to Afhandlinger i »Theologisk Maanedskrift«: »Om den sande Kristendom« og »Om Kristendommens Sandhed« — Afhandlinger, der have øvet deres største Virkning fra det Øjeblik, de i Aaret 1865 bleve udgivne i nyt Optryk som en Bog for sig. Men det var jo netop disse Afhandlingers antitheologiske Karakter, der havde gjort Rudelbach betænkelig; det var i disse Afhandlinger, at Grundtvigs særegne Anskuelse mere og mere arbejdede sig frem til fuld Klarhed over sig selv, til Redegjørelse for sit principielle Mærke. Det viste sig i dem saa tydelig, at Grundtvig med aabent Øje for Vanskeligheden, ja Umuligheden af de

hellige Kjendsgjerningers theologiske Retfærdiggjørelse ene og alene stræbte henimod Vilkaaret for det personlige Livs Vished om det Hellige. Det var denne Vished, han vilde hævde som Aandens højeste Magt, som Menneskelivets Centrum, som Historiens fornemste bevægende Kraft, og det var denne Vished, han ankede over, at Slægten ikke brød sig om, fordi den, afsløvet i Betragtning, havde ophørt at leve og glemt Kilden i sit eget Indre. Det var denne Vished, han med Lidenskabens Interesserthed vilde fæstne i et enkelt enfoldigt Udtryk, et almengjældende Grundord, og hvad han gjennem Polemiken mod Clausen vilde ramme, var den omtaagede Uinteresserthed, der, under Paaskud af at ville Begribelsens, Erkjendelsens Vished, overlod Befæstelsen i det Højeste til Videnskaben — uden just at tage sig det nær, om den paa sin Omvanken i de kritiske Undersøgelsers Slynggange aldrig kom til Maalet.

I et af sine Indlæg mod Hengstenberg talte Neander mod den »enesaliggjørende Dogmatik, som vilde sætte alle forskjellige og indbyrdes afvigende theologiske Retninger deres Maal og Grænse, som havde let ved at være konsekvent, fordi den hurtig sluttede af og blev færdig uden, i haard Kamp med sig selv, bestandig at holde Samvittigheden vaagen«, og Clausens ovenanførte Ord om, at fuldkommen Tros-Enhed kun lader

sig tænke mellem menneskelige Avtomater, gaa i deres mere positive Form ud paa det Selvsamme. Men disse Udtalelser bleve i Sandhed kun rammende, hvor de Kæmpende mødtes til Kamp indenfor Videnskaben, hver som Forsvarer af sin videnskabelige Lære; thi der maa Grunde kæmpe mod Grunde, og Ingen gjør vel i at tildele sig selv Ufejlbarhedens Glorie. Overfor Theologen Hengstenberg vare Neanders Ord af knusende Vægt; men Ikketheologen Grundtvigs Indsigelser mod Clausens tilsvarende Ord havde en Vægt, som ikke var ringere. Netop her viste Standpunkternes Forskjellighed sig tydelig. Hvad Grundtvig vilde, var en Fastsættelse af »det Grundkristelige«, og »al dermed forenelig theologisk Forskjellighed« [1]) lod han gjerne være en Sag for indbyrdes Taalsomhed. Han var optraadt mod Clausen, fordi hint Grundkristelige hos denne var blevet borte og aabenbart aldrig ad Videnskabens Vej paany lod sig tilvejebringe. Naar der af de ansete tyske Videnskabsmænd og Clausen blev gjort Indsigelse imod, at »de forskjellige Anskuelser, som fandt Sted mellem videnskabelige Theologer, bragtes for Lægfolks Domstol, der manglede theologisk-videnskabelig Dannelse«, saa gjaldt det jo dog, at Lægfolk ogsaa vare Kristne

---

[1]) »Kirkens Gjenmæle« S. 27.

ligesaa godt som Theologerne og baade havde en Ret og en Pligt til at klare sig, hvad Kristendom vilde sige. Angik de theologiske Forhandlinger Punkter af indgribende Betydning, saa vare Lægfolk ogsaa interesserede i Afgjørelsen; drejede de sig derimod om Ting, der ikke berørte Kristendommens Kjerne, saa maatte denne Kjerne jo kunne bevares uafhængig af alle theologiske Tvistigheder, og Vilkaaret for dens Bevarelse burde fastsættes — klart, uforanderligt, ens for Alle. Her var den theologiske Kirkeligheds svage Punkt. Læser man Neanders Erklæringer i »Evang. Kirketidende«, ser man vel, at han udtrykkelig vil, at det religiøse Forhold skal være ens for Alle: han protesterer imod en »esoterisk« Lære og en »exoterisk« Lære indenfor den samme Kirke. Men hans Redegjørelse for hvad det saa er, der er det for Alle Fælles, Centrale, er overordenlig svag og flyder ud i ubestemte Talemaader; hos Clausen selv kommer Spørgsmaalet ikke engang frem. For Grundtvig hvilede Vægten ikke paa Bevarelsen af Orthodoxiens forhærdede Dogmer; han havde ingen »enesaliggjørende Dogmatik«, thi han havde slet ingen og fik aldrig nogen, hvad jo Martensen 1863 bebrejdede ham. Det var hint Fælles, Centrale, han havde peget paa, og i hans Tales bevægede Flugt bøjede Tanken sig som en Vidjegren mod et Princip, der evigt grunder i

Menneskeaandens Væsen, mod Selvvishedens og Selvforstaaelsens Princip. Det var dette Princip, der havde larmet i hans foregaaende polemiske Optræden; det var dette, der nu talte sit stærke tydelige Ord, om det end stadig mere brændte i Sindet, end det lyste i Tanken. I den polemiske Henvendelse til Clausen henvendte dette Princip sig middelbart til Datidens hele Dannelse, ud af hvilken hans Bog var skreven, den Dannelse, hvis Erkjendelsesprincip var den ændrede, afdæmpede, med Fantasien og Sindet forsonede Rationalisme; det var en sidste Udæskning til den trygge søvndyssede Tid, der paa engang var lige udygtig til at gribe det Evige i Tænkningens udviklede Former og til at gribe det i Sind og Vilje ved indre Selvfordybelse.

»Evang. Kirketidende« udvidede hurtig sin Kamp mod Rationalismen til en forbitret Udryddelseskrig mod »hele den rationalistiske Retning«, og derunder indbefattede den Tidens hele Dannelse, den herskende Livsanskuelse, den bestaaende Aandskultur. Men den tyske Aandskultur var, som allerede anført, forlænge siden naaet udover Rationalismen som Erkjendelsesprincip og Norm for Livsanskuelsen; den var naaet frem til Idéen, til Opfatningen af Aandens Evighedsindhold i Tankens Form fuldt saavelsom i Fantasiens. I Danmark var det derimod stadig den afslebne

Rationalisme, den almindelige ræsonnerende Forstand, der, uden engang at ane sin Begrænsning, var den egenlige Nerve i de Dannedes Livsanskuelse. Netop derved, at Grundtvigs Polemik i sit egenlige Maal og Sigte var en enkelt Mands Indsigelse mod den hele Tidsbevidsthed, blev den stor og imposant; thi den var en Udstrømning af ideelle Instinkter, der vilde det Aandelige i langt dybere Forstand, end Tiden vilde det. Men idet Hengstenbergs Polemik udvidede sig til en Forkætring og Mistænkeliggjørelse af Alt, hvad der rørte sig i Tiden, blev den kun simpel Aandsforbrydelse; thi det var et udtørret Sind, en Sjæl, der var fyldt af Fjendskab mod Aand, en i udvortes Forestillinger bunden Forstand, der her spyede Gift mod det Ædleste, Aanden i theoretisk Form havde frembragt. Naar Symbolerne her bleve paaberaabte, saa paaførtes der i Virkeligheden Aandens Frihed den mest oprørende Tvang; hos Grundtvig stod Paaberaabelsen derimod ikke i noget organisk Forhold til hans egenlige Anskuelse. Med Hensyn til den humane Aands store Aabenbaringsformer forelaa der vel nok fra Grundtvigs tidligere Tid mangen Ytring af vild Underkjendelse; men det, han underkjendte, levede i ham selv, det satte sit Mærke i hans Sjæl, det farvede med sit eget Skær Luerne af den Lidenskab, hvormed han angreb det. Han havde endog paa

Titelbladet af en Bog mod Schellings Filosofi kaldt denne »ugudelig og løgnagtig«, men, som andetsteds vist[1]), var det den forvandlede Schelling, der senere hen levede op i Grundtvigs historiske Anskuelse. Der levede Intet op i Hengstenberg af det, han bekæmpede, thi at han som Theolog uforvarende kom til at optage Hegelske Fraser, var intet Bevis i saa Henseende. For ham gjaldt det slet og ret, at filosofiske Systemer, der med Nødvendighed grebe ind i hverandre, mest passende bleve gjendrevne »ved udpillede Steder af det gamle og nye Testamente«. Hans Angreb var kun Udtryk for en lille Sjæls fanatiske Had, der intet Middel forsmaaede for at komme sin Gjenstand til Livs, og Andet vedbleve de i Løbet af hele hans Levetid ikke at være. Grundtvig var i inderligt Slægtskab med alt det Menneskelige; hans dybeste Attraa var Enheden af det Religiøse og det Humane, kun vilde han ikke den Enhed, der lod det Humane optage det Religiøse i den Forstand, at det opslugtes deri og gik under. Hengstenberg vilde derimod gjøre det Religiøse i det 16de Hundredaars trange Forstaaelse til Politimester for det Humane. Grundtvig havde blandt sine mange Kampe vistnok ogsaa havt Bataljer med Tidens

---

[1]) Jfr. »R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse« S. 98.

Digtere og havde bedømt Adskilligt vrangt; men han var selv Skjald, var begejstret Talsmand for Nordens Kæmpeaand og havde helliget sine første Digtninger »til ham, der sang om Hakon og Vaulunder«. Der var en Verdens Kløft mellem ham og den Mand, der, uden Syn og Sans for Poesi, indstævnede alle den klassiske tyske Poesis Heroer, fra Lessing og Herder til Schiller og Goethe [1]), i Bodsskjorte for sin Domstol og betegnede Tidens ypperste Aander, Tænkere og Digtere, tilhobe som »Afkom af Ægteskabsbryderen og Horen«. Grundtvig var ikke hans Sidestykke; sit Sidestykke havde han kun — i sin Modsætning, i den Retning, hvis Overvinder og Dommer han mente at være. Thi deri stemte Rettroenhedens Herolder og Rationalismens Trompetere fuldstændig overens, at de, hver fra sin Side, med forbitret Haan, plump Mistydning og nærgaaende Sigtelser anfaldt de Mænd, der løftede den tyske Dannelse op i Aandens højere Regioner. Det var de samme Evighedsskikkelser, Fr. Nicolai og E. W. Hengstenberg slyngede deres Invektiver imod, og Nicolais Aand vedblev endnu i Hengstenbergs Tid at gaa igjen i de rationalistiske Theologers rasende Udtalelser. Dette er vel Værd at lægge Mærke til! Det var

---

[1]) I »*Atta Troll*« lader Heine, endnu i 1847, Goethe »*verdammt von Hengstenberg*« ride med i Aandernes natlige Tog.

Aandløshedens Magter, der som Orthodoxi og Rationalisme i Tyskland beherskede Livets Forhold og bredte sig paa Virkelighedens Grund, fordi den højere Dannelse havde sluppet den som et Grums, den ikke kunde løfte med sig paa sin høje Flugt. Naturligvis stredes de om Besiddelsen og gjorde hverandre hver Tomme Jordsmon stridig; men de forenedes i Fjendskabet mod alt Højere, deres Fællesmærke var indgroet Had mod Aand, de Lyn, de udslyngede, vare smedede paa samme Ambolt, og trods al indbyrdes Afvigelse vare de kun to forskjellige Udtryk for det Ene og Samme.

Hvad endelig det rent Faktiske angaar, saa skjulte der sig bag de ved første Øjekast fuldstændig ensartede Tilfælde: at i Tyskland og i Danmark tre theologiske Professorer vare udpegede paa en saadan Maade, at Almenheden maatte sættes i Bevægelse derved og Statsmyndigheden foranlediges til at erklære sig, atter en væsenlig Ulighed. I Tyskland var Rettroenheden en fraoven omfredet og begunstiget Retning, der værnede om Regeringens Interesser og forfulgte Demagogiet; i Danmark var den religiøse Ivren netop i de højeste Kredse ilde anset og saa smaat mistænkt for selv at være et Tegn paa Tidens demagogiske Rejsning mod det Bestaaende. At Frederik den Sjette nærede personlig Velvilje for Grundtvig, er intet Bevis herimod, men kun et Bevis for, at Frederik

den Sjette, om han end ikke var nogen betydelig Kongeskikkelse, dog var en Mand med et ægte dansk Hjertelag, som tydelig følte, at N. F. S. Grundtvig var en ærlig dansk Mand. Hans Velvilje havde imidlertid ingen Indflydelse paa Sagernes Stilling, og denne var en saadan, at Grundtvig, alvorlig bekymret for Rudelbachs og Lindbergs Fremtid, raadede dem til, medens de endnu havde Mod og Kraft, at »vandre hen, hvor man dog i det Mindste ustraffet kunde skrive ligesaa frit for Statens Religion som imod den« — et Raad, som ogsaa Rudelbach fulgte. Hvad selve Hovedmændene: Hengstenberg og Grundtvig angaar, da var der den Forskjel imellem dem, at den Første var en endnu ung Mand, der, efter at have været Medlem af Burschenschafter, pludselig var slaaet om, havde sluttet sig til den i de højeste Kredse herskende Opvækkelse og derpaa 1826 ved Protektion var bleven udnævnt til Professor i Theologi ved Berlins Universitet og gjort til Kollega af Tysklands største videnskabelige Berømtheder, hvorimod Grundtvig 1825 allerede var en stærkt prøvet Mand, som ikke længer var ung, og hvis bitre Erfaringer vare begyndte meget tidlig. Og var det end saa, at den preussiske Regering ved den store almindelige Uvilje, den stærke Misbilligelse af saamange ansete Videnskabsmænd afholdtes fra at skride ind mod de

to Halliske Professorer, saa gjorde Hengstenberg alligevel et Fremskridt: han blev klar over, hvor stærkt han var befæstet i de Styrendes Gunst og vandt Erfaring til Fortsættelsen af sine Operationer. For Grundtvig derimod var den nærmeste Følge af hans Optræden mod Clausen den, at han maatte ophøre at virke som Præst, leve adskillige fortrykte Aar og bære en udpeget og uklar Personligheds tvetydige Berømmelse.

Grundtvig forlangte nemlig den af Clausen rejste Injuriesag afvist, og da Hof- og Stadsretten ikke gik ind herpaa, nedlagde han sit Embede. Den Kristendoms-Opfatning, han havde gjort gjældende, var jo netop den, Staten paabød: blev den underkjendt, vilde han ikke længer tjene i Statskirken! Da Clausen havde givet sit Indlæg, gjorde Grundtvig, som afskediget i Naade, ny Paastand paa Afvisning; men heller ikke denne blev tagen til Følge. Han indlod sig imidlertid aldeles ikke paa noget retligt Forsvar; thi Clausens borgerlige Ære, som Retskjendelsen skulde værne om, havde han aldrig tænkt paa at angribe. Han fandt sig i den Dom, der overgik ham for »utilbørlige og fornærmelige Udtalelser«, og afholdt sig senere fra enhver Udtalelse mod Clausen; men Angrebene bleve med stor Iver fortsatte af Lindberg, og Clausen, hvem disse Angreb aabenbart gik meget nær, udgav 1831 et eget Skrift: »Om

Injurianten og den Injurieredes Stilling i Danmark«, der til Almenhedens Overvejelse henstillede, hvor slet en »Embedsmand« paa Grund af den mangelfulde Lovgivning var stillet overfor fortsatte injurierende Beskyldninger, som i Tilfælde af retlig Paatale alene skaffede Fornærmeren en Pengemulkt. Dermed var Grundtvig nemlig sluppet, og dertil indskrænkede sig efter Clausens Opfatning al den Modgang, der var overgaaet ham. Der var saaledes ad Rettens Vej »ligesaa lidt at vinde for den æreskændede Embedsmand som at tabe for den æreskændende Paskvillant«. Sagen mod Wegscheider og Gesenius var i Berlin under 27. Dec. 1830 bleven afgjort ved en ministeriel Kjendelse; Clausen henviste hertil og attraaede nu, paa Grundlag af en Undersøgelse af sagkyndige og almenagtede Mænd, en lignende Kjendelse angaaende sin saa meget omstridte Bog og havde indgivet Andragende om at opnaa en saadan. Paa dette Skrift svarede Grundtvig med et lille Indlæg paa 16 Sider: »Om den Clausenske Injuriesag« og fremsatte her i et Sprog, der har en egen højtidelig Ro, en ophøjet kølig Alvor, som ellers ikke er Grundtvigs Særkjende, atter hvad det i Sagen havde drejet sig om: det var hverken Clausen eller ham eller Clausens Bog, det var »utallige baade nulevende og efterkommende Menneskers Tro og Sam-

vittighed, Haab og Trøst i Liv og Død«, der havde været Sagens Gjenstand! Han ansaa stadig ikke »Kirkens Gjenmæle« for »et Misgreb«, hvad Clausen paa Grund af hans Tavshed havde ytret Formodning om. Han gjorde kort, klart og fyndigt Rede saavel for sin Opfatning af den nuværende Situation som for de Grunde, ifølge hvilke han sex Aar i Forvejen havde ladet Clausen vinde den rejste Sag og »se til, hvad han dermed i Grunden havde vundet«.

Tiden viste, at Clausen just ikke havde vundet Meget. Men tænker man sig engang Forholdet vendt om, tænker man sig, at det var Grundtvig, der havde havt den officielle Medgang og set sin Færd godkjendt af Samtidens Bevidsthed — da vil man ikke være i Tvivl om, hvormeget det vilde have været til Skade for ham og det, som gjennem ham arbejdede sig frem! I en af de mange Bekjendelser og personlige Udtalelser, man har af Grundtvig i poetisk Form, fortæller han selv [1]), hvorledes han har sukket efter »den gamle Faste« med dens dybe Ærbarhed, »de gamle Præster« med deres stærke Ord, »de gamle Psalmer«, som bleve sungne med Hjertensfryd, og hvorledes det kirkelige Liv for ham

---

[1]) Se »Sangværk til den danske Kirke« Nr. 282. Det hele Digt maa helst efterlæses.

kun fik Nærværelse i »Kirkens gamle Bryllupsklæder«, samt at det varede længe, inden han saa, at al denne Herlighed kun var et timeligt Udtryk, et »Folkeværk«, hvorfor Herligheden:

»Om den ej med Løvet falder,
Har som Træet dog sin Alder,
Og naar den er visnet hen,
Blomstrer aldrig op igjen!«

Denne Erkjendelse er kun vunden langsomt og under anstrængt Flid og aarvaagen Opmærksomhed for, overfor de stadig fornyede Mistydninger, at give det i Kristendommen Evige, der præger alle dens timelige Former, men er hævet over dem alle, sit simple, enfoldige, uforanderlige Udtryk. Det ovenanførte Digt viser, hvorledes Grundtvig endelig er kommen til at lægge Vægten paa det, som ikke er »Folkeværk«, og paa dette alene.

»Thi hvad Gud har skabt herneden,
Det er skabt for Evigheden,
Skifter ikkun Dragt og Farve,
Til det fuldt kan Glansen arve,
Vinder ved hver Drive-Sky,
Naar den brister, Klarhed ny!«

Havde Grundtvigs Anskuelse dengang faaet Lov til at brede sig istedetfor at befæstes indadtil ved ydre Tryk, da havde Fremtiden, trods det

skete Gjennembrud, stadig for hans indre Syn staaet i Fortidens Skrud, og »det Grundkristelige«, som er for alle Tider, havde uden Tvivl i betænkelig Grad antaget Trækkene af det 16de Hundredaars Kristendom. Der maatte endnu hengaa adskillige Aar, under hvilke Grundtvig uigjenkaldelig brød med Fortiden, og under hvilke Aandsdannelsen i Danmark paa sin Side uigjenkaldelig brød med den rationalistiske Forstandighed og arbejdede sig i Vejret til højere Erkjendelsesformer, der overfor Grundtvig paa engang tilstedte Tilegnelse og afgav Korrektiver. Der er den enestaaende Mærkelighed ved Grundtvig, at Udfoldningen af, hvad der fra først af gjærede i ham, har behøvet Tidsafsnit, hvoraf hvert enkelt udstrækker sig til et sædvanligt Menneskes hele Leve- og Virketid. Aldrig har derfor nogen Formodning været uheldigere end den, Clausen i »Den theol. Partiaand« (S. 91) udtalte om Grundtvigs Angreb, nemlig: om det »vel var mere end et Øjebliks Virkning, der attraaedes?« Grundtvig vilde 1825 det Samme, som han vilde, da han holdt sin Dimisprædiken 1810, og det, han vilde 1825, er atter det Samme som det, han vil den Dag i Dag: den eneste Forskjel er, at det i det lange Maal af Tid stadig er blevet tydeligere for ham selv og for Nordens Folk. En ny Fremhjælp til Tydeliggjørelse vil det være at paavise

det højst forskjellige Udseende, den gjenvaagnende Religiøsitet efter 1830 fik i Danmark og Tyskland. Foreløbig var Grundtvig trykket ved den udvortes Lighed; den var en Maske, som kun faa Øjne trængte igjennem. Der var endnu langt frem; men ogsaa her skulde Lessings Ord bekræftes: »*Es ist nicht wahr, dass die kürzeste Linie immer die gerade ist!*«

II.

Da Strauss's »Jesu Liv« i Aaret 1835 udkom, var Grundtvigs store Haandbog i Verdenshistorien under Udgivelse, og den mellemste og betydeligste Del deraf: Middelalderens Historie, saa Lyset temmelig kort Tid efter. Dette Sammentræf er for nærværende Fremstilling af Betydning.

Ved Strauss's Bog skete i Tyskland det første Forlig mellem filosofisk Dannelse og sund Menneskeforstand. Denne havde tidligere forskræmt søgt Tilflugt hos Rationalismen, ligesom den forskræmte religiøse Følelse havde søgt Ly hos Orthodoxien. Den »skammelige Tvang«, som det i »Evang. Kirketidende« for 1830 blev sagt, at der ved de rationalistiske Theologers Lærefrihed øvedes mod de Studerende, den existerede kun som en Mulighed; thi det var med fri Tilslutning, at Studenterne fortrinsvis samlede sig om Lærere af en rationalistisk Retning. Stemningen var hos de Fleste afgjort imod ethvert Forsøg paa en højere

Opfatning. Wegscheider behøvede paa sine Forelæsninger kun at nævne den Hegelske Theolog Marheinekes Navn, saa brast hele hans Tilhørerkreds i Latter. Under de Demonstrationer, Studenterne i Halle gjorde til Gunst for de to udpegede Professorer, faldt der de heftigste og mest haanende Ytringer mod »Mystikerne«, en Benævnelse, under hvilken baade de Theologer, som vilde en højere intellektuel Forstaaelse, og de, som vilde et dybere Følelsesliv, bleve indbefattede. Der indfandt sig paa H. Steffens's Forelæsninger i Breslau rationalistiske Hospitanter, som ved »forstyrrende Samtale« og »haanlig Smilen ligefor hans Øjne« tilkjendegave, hvor overlegne de følte sig overfor hans Fastholden af det Positive i den kristelige Religion [1]). Det var det skjulte Forbund med sund Menneskeforstand, der gav Rationalismen denne Sikkerhed; men den sunde Menneskeforstand havde ogsaa ideale Instinkter, som Rationalismen ikke tilfredsstillede. Rationalismens Særkjende er Had til Idéen; sund Menneskeforstand vil derimod Idéen, men rigtignok i et saa almenfatteligt Udtryk, en saa sanselig Tydelighed, at den føler sig frastødt af den højere Tænkning, hvis sidste Maal dog netop er at fyldestgjøre dens Fordring. Strauss's Bog havde Betydningen af en

[1]) Jfr. Dr. Zeuthen: »Mine første 25 Aar« S. 106.

Fyldestgjørelse i saa beskuelig Klarhed, at den sunde Forstand ikke kunde vægre sig ved at modtage den. Han var, for at bruge Karl Schwarz's aandrige Udtryk, »en Aand, som var forbleven ædru midt i den almindelige Berusning i den Hegelske Spekulation, og som af lutter Fornuft ikke havde mistet Forstanden«. Han anviste en Udvej, som med Taknemlighed blev greben. Den gamle Orthodoxi havde villet en videnskabelig Begribelse af de nytestamentlige Kjendsgjerninger; den, indsaa man, var umulig. Rationalismen havde givet en Begribelse; men denne lemlæstede Kjendsgjerningerne og saarede den religiøse Følelse. Schleiermacher havde forflygtiget Kjendsgjerningerne og lagt hele Vægten paa den religiøse Følelse; den Følelsesvidenskab, han vilde give, strandede, da han alligevel ikke kunde undgaa Henførelsen til noget Historisk, imidlertid paa Vanskeligheder, som man følte vare uovervindelige. Den Hegelske Theologi forflygtigede paa sin Vis ogsaa Kjendsgjerningerne og gjorde Aabenbaringens enfoldige Fremstilling til Symboler for den immanente Logiks abstrakteste Kategorier; hvor sindrig Omsætningen end var, saa beroede den dog paa en grænseløs Naivetet, og atter her maa det alene tilskrives den hvileløse Fart, hvormed den tyske Aand altid svinger ud i Yderlig-

heder, at de Hegelske Theologer ikke selv bleve opmærksomme paa Forsøgets indre Modsigelse.

Denne blev afdækket af Strauss: det var et til en bestemt Tid levende Menneske, en historisk Individualitet med en historisk Skæbne, der var bleven gjort til Grundlag for det logiske Begrebs indre Selvudfoldning og under Tænkningens Proces opløst i dialektiske Momenter; det Faktiske, som man saa hurtig var kommet bort fra ved at gjøre det til Forestillingens billedlige Form for det samme Absolute, man i Tankens Form vilde udvikle, forelaa i en overleveret historisk Fremstilling af Øjenvidner, der gjorde det hele forsøgte Kunststykke til en ren Umulighed. Men paa den anden Side fandt Strauss ogsaa den bibelske Fremstillings Kristus-Skikkelse saa fuld af indre Modsigelse, at han endnu mindre kunde gaa ind paa en Fastholdelse i umiddelbar orthodox Forstand. Modsigelsen løste sig derimod af sig selv, naar man opfattede Evangeliernes Beretning som historisk Mythe. Et Udgangspunkt i den faktiske Virkelighed var herved ikke afskaaret. Den med Viljens Adel, med Aandens mægtigste Evner, med Sindets og Indbildningskraftens yppigste Rigdom udrustede Skikkelse var, greben af sin Opgave, bleven mythisk for sig selv og sine Omgivelser; han havde havt det højeste Syn paa Slægtens

Maal og Bestemmelse, men havde i blændet Fantasi-Genialitet gjort sin egen Personlighed til det, Slægten under Kulturens hele Gang skulde udvikle sig til: et rent Organ for det Guddommelige, en klar og uformørket Virkeliggjørelse af Fornuftens Krav, af Menneskeaandens begrebne Princip. Alt, hvad der berettedes om hans Bortgang, var, under Indtrykket af hans Genius, i ubevidst Omdannelse af det Faktiske fremsat af hans begejstrede Tilhængere i den første Menneskealder efter hans Død, og de, som bleve vundne ved deres Forkyndelse, havde med opladt Sind antaget, hvad Forkynderne selv troede, og hvad der paa den mest slaaende Maade knyttede sig til den folkelige Tradition. Rationalismens modbydelige Forklaringer af det Underfulde bleve herved afviste: Alt havde sin Sandhed — i Idéen; hvert Træk havde Betydning — som Forestillingsudtryk for, hvad den til Selvklarhed naaede Slægt bevidst havde at realisere. Det var den hele Slægt, der skulde blive den virkelige Kristus. De evangeliske Fortællinger vare den samlede Menneskeheds mythiske Program og som saadant værdige den højeste Opmærksomhed, ligesom ogsaa Kristus som en aldeles enestaaende Individualitet altid maatte mindes med den dybeste Ærefrygt. Herved var der givet en Tilknytning ogsaa til den Schleiermacherske Anskuelse.

Den sunde Menneskeforstand aandede let, og den religiøse Følelse, der i Schleiermachers Følelsesvidenskab endda ikke havde været særdeles rundelig aflagt, følte sig ikke ligefrem frastødt. Strauss udtalte ogsaa for fuldt Alvor, at hans Opfatning saare vel egnede sig til at forkyndes fra Prædikestolene, hvorfra da iøvrigt langt værre Ting vare hørte. Virkningen af hans Bog var uhyre; den fremkaldte hele Dynger af Modskrifter; der kom naive Indlæg fra obskure Landsbypræster og lærde, omfangsrige Gjendrivelser af den theologiske Videnskabs fornemste Repræsentanter. Om mange af disse Skrifter siger Strauss selv, at de vare at ligne ved Kvinders opskræmte Skrig, naar der i deres Nærhed uventet affyres et Skud.

Hvor stærk og pludselig Bogens Virkning var, saa varede det dog ikke ret længe, inden det blev udtalt, at den af positiv Oplysning egenlig ikke indeholdt noget Nyt. Og saaledes var det i Virkeligheden ogsaa; kun undlod man at drage det rette Resultat af denne vitterlige Kjendsgjerning: Bogen sammenfattede blot, hvad den undersøgende Kritik forlængst i det Enkelte havde fastsat, den forbandt alle den theologiske Fortolknings sporadiske Forklaringer til en simpel, tydelig Sætning; den gav det uundgaaelige Resultat af den Fremgangsmaade, der af de anseteste Theologer havde været anvendt ved Skriftens Prøvelse.

Theologien blev imidlertid bange, da den saa Facit af de Regnskabsposter, den selv i det Enkelte havde opført, og unddrog sig, her som altid, en enfoldig Opgjørelse. Den vedgik paa ingen Maade, at den Omsætning, Strauss havde foretaget, var den simple Konsekvens af dens egne exegetiske Operationer, og at den selv havde indledet det mythiske Opløsningsværk, han fuldbyrdede. Den lod sine Fingre glide hen over Regnestykket for at gjøre det utydeligt og holde det skarpe, afgjørende Resultat i det Ubestemte. Den saakaldte »Mæglingstheologi«, hvis Særkjende det er paa alle afgjørende Punkter at unddrage sig Vanskelighederne ved henkastede Indrømmelser til indbyrdes afvigende Verdensanskuelser, viste sig her i hele den uhyggelige Ubestemthed, der gjør den ligesaa slimet og ugribelig som »Bøjgen« i det norske Folke-Eventyr.

Ogsaa her mødte Neander i Marken; han udgav et »Jesu Liv«, som maaske er det Skrift, der af alle bedst udtrykker Mæglingstheologiens Type. Forf. er paa ingen Maade skrifttroende i orthodox Forstand; der er gjort den moderne Videnskabelighed enhver mulig Indrømmelse; Underet er ingenlunde Forf. en religiøs Fornødenhed. Men paa den anden Side er det Overnaturlige heller ikke opgivet og dets Mulighed søges stadig godtgjort ad videnskabelig Vej. Paa Vejen bliver saa

Underets overnaturlige Karakter jo rigtignok undergiven betydelig Indskrænkning, og de Undere, som allermest stride mod den moderne Bevidsthed, blive dels i Stilhed fjernede, dels undergivne den samme mythiske Forklaring, hvis fulde Gjennemførelse Værket er skrevet for at gjendrive. Overfor andre Undere søger Forf. at slaa af paa det Underfulde, uden at se, at et Mere eller Mindre her gjør lidet til Sagen. Kristus forvandler ved Bryllupet i Kana ikke ligefrem Vandet til Vin, han meddeler kun Vandet Vinens Kraft, i hvilken Henseende Mineralkildernes musserende Vande nævnes som Analogi. Med andre Ord: en Forvandling af almindeligt Vand til Sodavand med Kognak er mindre overnaturlig end en Forvandling af Vand til Vin! Trods den foretagne Sigtning af Underne er det det Underfulde i og for sig, der piner Forf. Objektivt set er det guddommelige Indgreb i Tingenes Orden et Brud paa disses nødvendige Sammenhæng. Den videnskabelige Erkjendelses Gjenstand bliver altsaa i nærværende Tilfælde det, som strider mod dens eget Begreb.

Fra denne haarde Modsigelse er ingen af Mæglingstheologiens Repræsentanter kommen bort. Ogsaa Ullmann, som er denne theologiske Retnings behændigste og mest diplomatiske Talsmand, optraadte mod Strauss med et Skrift: »Historisk

eller Mythisk?«, der gjorde den mythiske Opfatning endnu større Indrømmelser end Neander, men som gik ud paa, ved Siden af de sagnagtige Tilsætninger, at hævde en historisk Kjerne, der lod sig fastsætte med en bevislig Kjendsgjernings hele Vished. Men ogsaa han strandede paa Umuligheden af en historisk Bevisførelse for Underet. I »en Fortolkning af den hellige Historie«[1]) har R. Nielsen løst H. N. Clausens tilsvarende Forsøg op i sin indre Selvmodsigelse, og den typiske Grundskade ved alle disse Forklaringsforsøg er herved til samme Tid tydelig afdækket. Det Eneste, den historiske Undersøgelse ser sig i Stand til at godtgjøre, er, at der er sket Noget; men hvad dette Noget er, det véd den ikke. Med Hensyn til det Videnskabelige er der hverken i Princip eller Methode nogen afgjørende Uenighed mellem Strauss og den theologiske Forsknings Repræsentanter; de have blot overfor det »tillukkede« Faktum et forskjelligt personligt Ønske, der bringer dem til at drage forskjellige Konsekvenser. Den ene Part vil gjerne, at det Overnaturlige alligevel skal være en videnskabelig Mulighed, den anden Part er enig med sig selv om, at det Overnaturlige engang for alle er en Umulighed. Dette er den hele Forskjel.

---

[1]) I »For Idé og Virkelighed«, April-Heftet for 1870.

Men det hjælper ikke altid at skyde paa »Bøjgen«, selv om det er med Sølvkugler. Man lod Strauss høre, at han egenlig kun bragte frem, hvad man vidste i Forvejen, og til samme Tid satte man sig med Hænder og Fødder imod Resultatet, det uafviselige Resultat af det, man i Forvejen vidste!

Mærkelig nok var der dog en af de Theologer, der optraadte mod Strauss, som i sin Polemik gik en anden Vej. Det var Steudel, Würtembergs berømteste Theolog paa den Tid. Han havde været Strauss's Lærer og var nu dennes Foresatte ved Universitetet i Tübingen. Der var selvfølgelig den største Opfordring for ham til at optræde, og han udgav ogsaa, endnu inden andet Bind af Strauss's Værk var udkommet, et Skrift: »*Vorläufig zur Beruhigung der Gemüther*«. Han var en bibelsk Supranaturalist, men af »de oplyste«. Hans Tilhørere gjentoge Tirader, han i sit slæbende og indtil det Pinlige tørre Foredrag med grædefærdig Stemme udtalte paa Kathedret; saasom følgende Apostrofe: »*O Du, der Du den die das Menschengeschlecht beglückende Religion verkündigenden Jesum in die Welt gesandt hast!*« [1]) I samme Tonart var hans Skrift holdt. Ikke desto mindre var hans Udgangspunkt mere

---

[1]) Jfr. »*Hallische Jahrbücher*« 1838 S. 1097.

praktisk. Han viste hen til Kristendommen som Kjendsgjerning og spurgte, om den vel kunde føres tilbage til en korsfæstet Jøde som sit Udspring. Evangelierne blive paalidelige historiske Dokumenter derved, at de forklare det ellers Uforklarlige »og vise, hvad der var skjult i denne Korsfæstede, hvad han kunde blive, og hvad han blev.» [1])

Den »oplyste« tyske Supranaturalist minder, trods sin bovlamme Stil, sin pinlige Vidtløftighed og matte Tankegang, om det Udgangspunkt, Grundtvig i sin storslaaede historiske Fremstilling har taget. Men de bevæge sig rigtignok i modsatte Retninger og betjene sig af en højst forskjellig Methode. Og denne Forskjellighed viser tilfulde, hvor langt Grundtvig var fjernet fra den gængse theologiske Betragtningsmaade, og hvor langt han var skredet frem paa sin egen Vej.

Steudel vilde argumentere videnskabeligt; han vilde paa videnskabelig Maade føre den bestaaende Kristendom tilbage til Kristi Guddommelighed som Aarsag og have Evangelierne opfattede som denne Guddommeligheds sanddru Skildring. Heri kom han tilkort, og Strauss vendte med megen Færdighed Braadden i hans Angreb tilbage mod ham

---

[1]) Jfr. K. Schwarz: »Den nyste Theologis Historie i kort Fremstilling« S. 97.

selv. »Saameget Overordenligt og Vidunderligt melde Evangelierne om Jesus, at Verdens Tro paa ham ganske vist bliver forklarlig, den oprindelige Vantro derimod uforklarlig; hans Gjenopstandelse overrasker os ikke, men hans Henrettelse forbliver os en Gaade.« Den mest umiddelbare Anledning til Anklagen mod Kristus er, at han opvækker Lazarus fra de Døde. Den, som af Graven har fremkaldt en Anden, der allerede var et forraadnende Lig, ham, der saa utvetydig har vist sig at være Dødens Herre, vil man frigjøre sig for — ved at dømme ham til Døden!

Saa let var Afvisningen af den fra Kristus udgaaende Kavsalitet, naar Spørgsmaalet var om at begribeliggjøre den indenfor Videnskaben. Grundtvig gik anderledes til Værks. Han afstod fra paa videnskabelig Maade at udlede det Nærværende af Evangeliets Kjendsgjerninger. Han gik ud fra selve det nærværende personlige Samfund med Kristus, hvorom han i sin »Opdagelse« havde fundet »et almengyldigt og udtrykkeligt Vidnesbyrd«, som bekræftede sig i indre Erfaring. Med udtrykkeligt Henblik paa, hvad der gjaldt det nærværende aandelige Liv, anvendte Grundtvig saa »det Kneb at gaa baglængs« og paapegede, hvorledes Verdenshistoriens Løb havde formet sig, idet de forskjellige Folkefærd med den oprindelige Sum af Evner og Anlæg, der slumrede i det

folkelige Sind, under Tilegnelsen af Kristendommen havde hævet sig til Selvklarhed og givet sit Bidrag til Menneskehedens almene aandelige Liv.

Det er en forunderlig Frejdighed og Liflighed, der gaar igjennem disse Grundtvigs historiske Fremstillinger samt hans i 1832 udgivne »Nordens Mythologi«. Ingen vil kunne læse dem uden at sande de Ord, C. Flor i en Anmeldelse af sidstnævnte Værk udtalte i »Brage og Ydun« (I. S. 320) nemlig: at der »hele Bogen igjennem hersker en Livlighed, der er et talende Bevis paa Forf.s Aandsfriskhed, og en Munterhed, et Lune, der vidner om, at han føler sig ligesaa rolig og glad ved sin Livsanskuelse, som han bevæger sig sikkert og frit i den«.

Saaledes havde det ikke altid været! Humoren og det store lyse Sind, hvori enhver Mindelse om Livets Bitterhed og ethvert ydre Tryk taages hen og fordunster, var hos Grundtvig en gjennem foregaaende Kampe og indre Brydninger dyrt vunden Erobring. — Overtænker man Gangen i Grundtvigs Forfattervirksomhed, der jo rigtignok er saa mangesidig og forskjelligartet, at selvfølgelig intet Tidsafsnit regelret udfyldes af nogen enkelt Bestræbelse — saa vil man finde, at den fra en begyndende tungsindig, urolig Omtumling mellem Kristendommen og de nordiske Folkeidealer bevæger sig i en dobbelt Svingning mellem det

Religiøse og Humane, indtil den omsider naa'r det Punkt, da han paa engang med fuld Kraft udfolder sin religiøse Anskuelse og sit ejendommelige Syn paa Menneskelivet. Disse to Svingninger ere forskjellige derved, at Grundtvig under den første af dem fra sin strænge, i profetisk Tone holdte, religiøse Forkyndelse, der blev til en eneste Revselsesdom over Samtidens hele aandelige Liv, svang sig ind i en Syslen med det Humane, under hvilken Tungsindet fortættede sig næsten indtil Følelsen af en aandelig Død. Af denne udfriedes han saa atter ved at gjøre den religiøse Forkyndelse, men denne Gang med større Sikkerhed og Klarhed over det, han dybest vilde, til sit fornemste Øjemed. Da saa denne paany blev afbrudt, gjorde han for anden Gang Bevægelsen ind i det Humane med en Fart og Kraft, der vidnede om, at det nu var ham til idel Lyst og Glæde, hvilken Følelse paa hans folkelige Erobringstog aldrig senere har forladt ham.

I Digtet »Nyaars-Morgen«, som udkom 1824, giver Grundtvig selv i Fortalen en udførlig Skildring af sit Forfatterliv, der hos ham mere end hos de Fleste havde været Et med en skæbnerig personlig Udvikling. »Nordens Myther«, siger han, »disse stærke gaadefulde Drømme om Kampen, det Ædle, det Heltelige hos Mennesket gjennem alle Tider maa føre med det Slette, i Egen-

kjærlighed og Selvklogskab Forstenede, kort sagt, de gamle historisk-poetiske Drømme om den Kamp, jeg ogsaa af egen Erfaring kjendte, denne var det, som greb og henrev mig, saa at, skjønt jeg med det Samme fik Syn paa Kristendommens mageløse Herlighed, var det kun Asa-Livet, betragtet som et Nordlys, der mindede om Tidens Fødsel og spaaede om dens Fylde, kun det, som begejstrede mig«. (S. V.)

Fra dette »Drømmeliv«, som Grundtvig selv finder afspejlede sig i »al hans Skrift før 1811«, vaagnede han, da han blev Præst. Det stod nu med Et for ham som hans Opgave, »at opofre Alt, hvad et Menneske, med Guds Hjælp, kan, for at afvæbne Kirkens Fjender og vække Nordens Folk af den dybe Sjæle-Søvn paa Afgrundens Bred, hvori de øjensynlig vare som døde og begravede.« (S. VI.) Et blivende Vidnesbyrd om hans første religiøse Forkyndelse ere de 1816 udgivne »Bibelske Prædikener«, som allerede ved deres Titel kastede Fejdehansken til den Tid, hvori de fremkom. Det foregaaende Afsnit har imidlertid vist, at denne Fejdehanske ogsaa blev kastet paa anden Maade, ja ligefrem slynget Tiden i Ansigtet, samt at Udæskningen ikke blot laa i Forkyndelsens Retning, men i den ubændige Underkjendelse af den hele nyere Aandskultur, som ledsagede den. Grundtvigs Præstegjerning ophørte dog tem-

melig hurtig; han havde været Kapellan hos sin Fader, og denne døde i Aaret 1813. Grundtvig optraadte vel et Par Aar som Prædikant i Hovedstaden; men af Kjøbenhavns Gejstlige nægtede den Ene efter den Anden ham Adgangen til deres Prædikestol, saa at han tilsidst ikke havde andet Sted at prædike end paa Frederiksberg. Under det uklare og forvirrede Indtryk, hans literære Stridigheder frembragte, var det imidlertid sat i Gang, »at han var en Sværmer og Fanatiker, der kun havde til Hensigt at stifte en Sekt«[1]. Dette Paasagn vilde Grundtvig for enhver Pris undgaa. Hans religiøse Anskuelse skulde senere, netop fordi den paa en saa enfoldig Maade samler Sindene om det Oprindelige, »Grundkristelige«, saa mægtig bidrage til at afvise alt Sektvæsen, og hans Uvilje mod at blive anset for Sektstifter, der endog gik saavidt, at han bestemt vægrede sig ved at besøge nogen gudelig Forsamling, beroede derfor paa et dybt aandeligt Instinkt. Hvad han paa dette Trin vilde, var jo ogsaa Gjenopvækkelsen af den gamle lutherske Tro i dens Renhed. Udgivelsen af den ovennævnte Prædikensamling betegner Afslutningen af Grundtvigs første Optræden som Religionens Talsmand. Han erklærede

[1]) L. Helveg: »Den danske Kirkes Hist. efter Reformationen« II. S. 425—26.

selv sin Mund for bunden, og der var for ham ikke Andet tilbage end en Flugt ind i det Humane, naar han vilde vise, hvor langt det var fra hans Tanke »som Parti-Stifter at gjøre Bulder i Kirken«, og »hvor mærkelig de toge fejl, der ansaa ham for en Fjende af sund Fornuft og grundig Lærdom.« (»Nyaars-Morgen« S. VII)

Denne Fordybelse i det Humane førte til Oversættelsen af det angelsaxiske Digt: »Bjovulfs Drapa« samt til Fordanskningerne af Snorres og Saxes Krøniker. Jævnsides hermed fortsatte han dog i Tidsskriftet »Danevirke«, der udkom fra 1816—19, de stærke Indsigelser, han i sin Verdenskrønike og sine polemiske Smaaskrifter havde fremført mod den nye Tids herskende Dannelse. Tillige gjorde han to nye Forsøg paa en Fremstilling af Verdenskrøniken efter omhyggeligere Studier og dybere Prøvelse end den tidligere, men forøvrigt udsprungne af den samme Grundbetragtning. I den 1817 udgivne »Udsigt over Verdens-Krøniken, fornemlig i det Lutherske Tidsrum« trøster han sig til at have vist, »hvorledes man, uden at træde nogen bevislig Sandhed for nær, kan med stræng Konsekvens betragte den enfoldige Tro som al Visdoms Moder og al sand Videnskabelighed som Biblens Barn.« Disse Forsøg bleve fuldstændig uænsede af Samtiden, og det Eneste af det, Grundtvig foretog sig, hvorved der

fæstede sig nogen Opmærksomhed, var hans omfattende Oversætter-Arbejder, der ogsaa optoge det Meste af hans Tid og varede længst. Men denne Syssel gav, med hvormegen Kjærlighed end Grundtvig fra først af gik dertil, ingen Frigjørelse for den Tynge, der hvilede paa hans Sjæl. Grundtvig betegner den selv gjentagne Gange som en aandelig Død, der lod ham træde ud »af al levende Berøring med den nærværende Slægt.« »Jeg følte,« siger han, »med Gru, hvor død jeg var bleven, og selv legemlig følte jeg mig Graven nær.« Disse Ord fortjene i højeste Grad at lægges Mærke til. De give Forklaringsgrunden til alle de Indsigelser mod at søge Livet i Bøger, som Grundtvig senere ofte har fremført, tit paa en sær Maade, i hvilken Anledning de paa det Latterligste ere blevne misforstaaede. Grundtvig er paa saare mange Punkter en Mand af virkelig Lærdom og har som saadan givet sig mere af med Bøger end de Fleste. Men han har til samme Tid en Erfaring forud for de Fleste: han har i lange og tunge Aar, da alle Veje vare lukkede for ham, forsøgt at leve Livet saa stærkt, dybt og kraftigt, som han efter sin Natur maatte kræve det, i Syslen med Bøger og lærde Studier. Dette, følte han med den dybeste Sjælekvide, var en Umulighed, og fra Ihukommelsen af hvad han selv har lidt, have senere de stærke, under-

kjendende polemiske Ord faaet deres særegne Farve.

Det var en sand Velgjerning for Grundtvig, at han i Aaret 1821 blev kaldet til Præst i Præstø og Aaret efter, under stor Modstand fra Kjøbenhavns Gejstlighed, fik Ansættelse i Kjøbenhavn. I Præstø fuldførte han »mellem venlige Mennesker og i den venligste Natur, hans Øje havde set«, sine Fordanskninger af Nordens Krøniker; omtrent samtidig gav Studiet af Irenæus ham et helt nyt Syn paa, hvad han tidligere dunkelt havde villet, og gjorde ham pludselig klar over den særegne religiøse Anskuelse, mod hvilken han ubevidst havde arbejdet hen.

Grundtvig følte nu, at »Natten var forgangen og Dagen kommen nær.« I denne Stemning skrev han det ovennævnte mærkelige Digt: »Nyaars-Morgen«, en dunkel, pathethisk Selvbekjendelse paa 156 Sider, med mange Steder af sjelden lyrisk Skjønhed. »Hvad jeg nu fremdeles har at gjøre,« hedder det i Fortalen S. XVI, »derom er det vel nu for tidlig paa Dagen til at sige noget Vist, da man jo altid ønsker under Dagens Løb at se sine kjære Morgendrømme glædelig opfyldte og maa dog vide, det er ej at vente, især naar Drømmene, som mine, er en Smule storladne.« Det »Visse« skulde imidlertid snart komme, det afgjørende Skridt henimod Virkelig-

gjørelsen af de storladne Drømme skulde hurtig gaa for sig. Udgivelsen af Clausens Bog Aaret efter viste Grundtvig pludselig, hvad der for ham var at gjøre. Den bevirkede det første stærke Gjennembrud af den for Grundtvig ejendommelig Anskuelse; men efter Grundtvigs Vane skete Gjennembruddet som en fornyet polemisk Indsigelse og ikke uden Mindelser fra hans foregaaende Optræden som Orthodoxiens Forkæmper. Naar det i nærværende Afhandlings første Afsnit er paavist, at den Lighed, i Kraft af hvilken Clausen uden Videre slog Grundtvigs Færd sammen med »Evang. Kirketidendes« orthodoxe Forfølgelsessystem, i Virkeligheden var en rent udvortes, der skjulte en indre stor Afvigelse, saa maa det her endnu fremhæves, at det endda væsenlig var Grundtvigs Fortid, hans Optræden i Tidsrummet fra 1812—17, der paa denne udvortes Maade lignede Hengstenbergs Færd 1827—30. Grundtvig havde, da han udgav »Kirkens Gjenmæle« næsten fuldstændig arbejdet sig ud af Fortidens Svøb; det var for sin egen nye Grundtanke med dens vitterlige Ret og alle dens foraarslyse Forjættelser, han gjennem Polemiken vilde vække Opmærksomhed. Ikke desto mindre fornægtede hans Kæmpenaturs Voldsomhed sig ikke, og ser man hen til de stærke Sigtelser, han udsendte, den nærgaaende Fordring, han stillede, saa kan man ikke uden et Smil læse det

Ønske, han i den ommeldte Fortale strax efter udtaler, om efter atten bestaaede Prøveaar at maatte finde en stille Plet, hvor han kunde virke efter sit indre Kald, »uden at drages med den plumpe Spot, den aandløse Selvklogskab, den latterlige Storagtighed, det iskolde Haarkløveri, kort sagt, det hele døde Væsen, som er Tidens Pestilens, og var hidtil baade indvortes og udvortes hans Plage«. (S. XVII)

»Kirkens Gjenmæle« var alt Andet end Indledningen til en Idyl, og alle de onde Magter, Grundtvig i hint Forord ønsker sig fri for, dem kaldte han netop ved dette barske Indlæg ned over sig. Som allerede anført bevirkede Striden, at han for anden Gang maatte fratræde sin Præstegjerning; derved blev han fra den religiøse Forkyndelse tvungen tilbage til en ny Fordybelse i humane Sysler. Men hvorvel Fratrædelsen denne Gang skete som Følge af Embedsnedlæggelse, og uagtet hele Tidens Misgunst tyngede paa ham, saa var nu hans Færd i det Humane som en Lystfart gjennem smilende vaarlige Egne. »Dødskulden« var forsvunden, og selv det strænge Lærdomsarbejde gik nu for Grundtvig som en Leg.

Det var, efter hvad der er sagt mig, de Rejser til England, som Grundtvig i Aarene 1829—30, understøttet af Frederik den Sjette, gjorde, der gave den umiddelbare Anledning til denne

forunderlige Sindets Befrielse, hvor alt Fortidens Tungsind, al Uro og Usikkerhed svandt og rullede sig sammen som en Taage. Den dybere Grund var dog vel den Klarhed, han nu havde over sin religiøse Anskuelse. Det var denne, der gav Historiens Løb og Mythens Billeder det stærke Liv for hans indre Syn, som de hidtil kun momentvis og brudstykkeagtig havde havt. Ligesom den aabne Bekjendelse af tidligere Fejlgreb, der findes i Forordet til »Kirkens Gjenmæle«, er den mærkeligste af alle dem, Grundtvig har givet,[1]) saaledes var den ogsaa den sidste. Siden hint Øjeblik er der ingen af Vigtighed fremkommen, og Grundtvigs Ro og Tryghed med Hensyn til hans religiøse Anskuelse og dens Betydning for Menneskelivets frodige og sunde Udfoldning er ingensinde ved noget Angreb bleven rokket. — Det første Foretagende, han anvendte sine Kræfter paa, var en Fremstilling af Nordens Myther, hvis afdæmpede, anelsesrige Farveskær allerede tidlig paa en magisk Maade havde fængslet hans Sind. I denne Fremstilling fejrede Grundtvig, som han selv siger, sit Sølvbryllup med Nordens Mythologi. Han havde allerede 1808 udgivet et kort Omrids af den, som af Adskillige paa Grund af den køligere, bestemtere Tegning er bleven sat over den omfangsrige Ud-

---

[1]) Jfr. nærv. Afhandlings første Afsnit S. 28.

arbejdelse, der nu er saa almindelig kjendt og og læst. Men ogsaa her maatte, som ved Alt, hvad Grundtvig har foretaget, en Menneskealder forløbe, hvori hans Arbejde forblev virkningsløst og uænset. »Al den Naade,« skriver han i Forordet, »Mythograferne har vist mig i Løbet af femogtyve Aar, er at lade, som jeg enten aldrig havde været til, eller dog var død og borte.« Ikke desto mindre udtaler han det sikreste Haab om at være den Bejler, Mythologien selv har kaaret, og tilkjendegiver med bredt Humor sin Forvisning om, at de andre Bejlere »ingenlunde have stukket ham ud hos Fruen« i den lange Tid, han har været fraværende. Denne Formening er nu vistnok saa afgjort rigtig, at det vel tør siges, at den Grundbetragtning, Grundtvig anlægger, ikke blot er sejrrig i Forhold til den ældre natursymbolske Opfatning, han bekæmper, men at den giver en Tydning og Forstaaelse af hine den nordiske Oldtids store Folkedrømme, hvortil man i det Væsenlige altid vil vende tilbage. De nordiske Myther opfattes af Grundtvig som Udtryk for Folkets oprindelige Anlæg, dets dæmrende Forsætter, dets i Fantasien forpuppede Eftertanke over Livets Værd og Indhold. Det er en Række Karakter- og Handlings-Idealer, hvori et Folk, der er anlagt paa kraftig Selvbestemmelse og inderlig Fordybelse, har udpræget, hvad der strax ved dets Indtrædelse i Hi-

storien dunkelt hvilede i dets Sjæl. Til Betydningen af dette oprindelige Eje er det, at Grundtvig knytter sit store Haab om de nordiske Folks Fremtid.

Grundtvigs Betragtning af Historien hænger paa det Nøjeste sammen med hans Opfatning af Mytherne. Hvert Folkefærd træder ind i Historien med en vis Grundkapital af Ejendommelighed, hvorom dets Myther bære Vidnesbyrd, og paa disse i Sindet hvilende Muligheder beror den Betydning, det vil kunne faa for Menneskehedens samlede Livsløb. Det er i denne Henseende værd at lægge Mærke til, at Grundtvigs historiske Fremstillinger ere udarbejdede efter lutter Kildeskrifter. Overalt har han med egne Øjne søgt at opspore Folkeaandens oprindelige Karaktermærke i de ældste boglige Minder, der findes efterladte. Alt det dybere Menneskelige faar nu ved Kristendommen sit evige og blivende Korrektiv. Dens Indtræden i Verden er det »Punkt, hvor Tiderne vende sig«. Enten bryde Folkeslægterne sig imod den, eller den bliver en styrende Magt i det folkelige Sind, og hvad der hviler i dets Naturgrund oplader sig under Kristendommens Indvirkning og giver sit evige Bidrag til den samlede Menneskeheds Udvikling. Udgangspunktet for Grundtvigs Skildring af Middelalderens Historie er en Sammenstilling af »Kristenheden og Romerriget«; det er den nye Livsmagt med alle Sindets indre

Muligheder, der stilles overfor Romerstatens udlevede Kulturvælde, som har taget Oldtidens Aandsudvikling forfængelig og ender i forbrydersk Selvforgudelse. Folkevandringen vælter sine Menneskebølger henover Romerverdenen, og den synker magtløs sammen; men Kristendommen bliver de haardføre, barbariske Folkeslags aandelige Overvinder. I Brydekampen mellem de raa, men kraftfulde og oprindelige Folkenaturer og Kristendommen udfolder saa Middelalderen sig »som den underfulde Gjenfødelse og Fornyelse af Menneskelivet i ungdommelig Friskhed mellem Ruinerne af den gamle Folkeverden«. De forskjellige Folkefærd indføres med sand kunstnerisk Harmoni og samordnes i den livfulde Skildring efter en Plan, der er ligesaa original som de Kildestudier, paa hvilke Fremstillingen er bygget, ere dybe og indtrængende. Paa ethvert Punkt véd Grundtvigs aabne Øje for det ægte Menneskelige at opdage og fremdrage dybe og betegnende Træk. Skjønt Mahomed, af hvis Færd som Religionsstifter og Stilling til Kristendommen der gives en højst mærkelig Skildring, paa ingen Maade falder i Grundtvigs Smag, saa Opaaviser han dog, at »Islamismen er en i sin Oprindelse aandig Kraft« og »i alt Fald det Menneskeligste, vi gjennem mange Hundredaar møde paa den store Skueplads i Østerleden« [1]). Middel-

[1]) »Middelalderens Historie«, anden Udgave, S. 151.

alderens Eventyr, Heltesagn og Legender ere imidlertid ligesom skyggeagtige Bud fra det Inderste og Dybeste i Menneskeaanden, der søger efter den Folkeindividualitet, hos hvem den har sit blivende Hjemsted. »Aanden maatte en Stund friste Livet i allehaande Forklædninger, snart som en vandrende Ridder og rejsende Spillemand, snart som en bodfærdig Pilegrim og ydmyg Klosterbroder«. Den nye Verden »omkring Vesterhavet og Østersøen, hvor den skulde fortsætte, hvad der begyndtes omkring Middelhavet«, var »endnu ikke beredt« [1]). Tiden har imidlertid vist, »at Nørreleden var Aandens Maal«. Der oprandt Reformationen, og mod Nord spores dens sundeste og dybeste Virkninger. Grundtvigs mythiske og historiske Opfatning møde paa dette Punkt hinanden. Det er de Folkefærd, der i Mythens tidlige Morgensyn aabenbarede de store, i Sindet grundende Forudsætninger, hvem det er forbeholdt under Kristendommens Indvielse at bringe det dybere Menneskelige til sin sande Ret!

I Grundtvigs historiske Arbejder er ganske vist det subjektive Stemningselement saa fremherskende, at det ikke lader sig gjøre at fæstne hans flammende urolige Syner som ædruelige Kjendsgjerninger af et bestemt og uomtvisteligt Præg.

---

[1]) »Middelalderens Hist.«, S. 63.

Endnu mindre gaar det dog an at henvise disse Fremstillinger, paa hvilke ved Siden af Lærdommen og Undersøgelsen saa store Evner ere satte ind, til de ørkesløse og uvederhæftige Drømmes Region. Hvad Grundtvig har leveret, er noget Enestaaende, for hvilket den særegne Betegnelse er vanskelig at finde. Det er en Art Historiens Filosofi, men Udfoldningen foregaar gjennem en Række henglidende Billeder; Beviset føres, ikke for den analyserende Forstand, men for det vakte Sind, for den af Fremstillingens Liflighed betagne Anskuelse. Det er Jakob Bøhms Forestilling om »den kæmpende Gud«, der af Schelling blev optagen i Læren om det Absolute, og senere i R. Rothes Ethik har fundet det Udtryk, at »Gud endnu har Verden under Arbejde«, som her er forvandlet og taget paa en helt anden Maade. Grundtvig er ikke bekymret for at udgrunde, hvad Menneskelivet betyder for Udfoldningen af Guds Væsen; han gaar kun ud paa at vise, hvad den Hjælp, der i Gudsforholdet er givet Mennesket til personlig Selvbekræftelse, betyder for den historiske Udfoldning af Menneskelivet. I Stedet for den kæmpende Gud, der møjefuldt arbejder i Verdensordenen, træder den kæmpende Menneskehed, der paa ethvert Trin nøje viser, hvormeget den har bragt ud af det guddommelige Tilskud. Thi Gud kan kun bringe Menneskeheden

fremad i samme Maal, hvori Menneskeheden selv oplader sit Væsens Inderste for Gud. I Fremstillingen af denne Folkeindividualiteternes Leven i Gud har Martensen set et profetisk Blik i tilbagegaaende Retning, et stærkt og frugtbart Syn for nye aandelige Begyndelser. Det Ejendommelige hos Grundtvig, det, hvorved han paa rent overvældende Maade har betaget saa Mange, er i Virkeligheden hans Evne til at fængsle Sjælens Øje ved de Forestillinger, hvori han bevæger sig, til at tale en Vished ind i Sindet, som det ikke slipper, fordi det udvides i den som Brystet ved den friske Luft, det indaander. Hvad Martensen kalder det Profetiske, kunde dog maaske med et sikrere Udtryk betegnes som en forvandlet Poesi, der, uden at udformes til Kunst, hos Grundtvig gjennemtrænger hele hans sjælelige Væsen, farver hvert Ord, lyser over hver Tanke og høres i hvert Aandedrag. Han har aldrig brudt sig om at udarbejde sin Skjalde-Evne til at virke i dens eget selvgyldige Øjemed. Den egenlig karakteriserende Retning i Poesien, de dramatiske Forsøg og Romancen, opgav han meget tidlig. Derimod har han unægtelig ligefra sin første Optræden indtil den allersidste Tid paa sin Vej henstrøet lyriske Digte i næsten utrolig Mængde; men naar der blandt disse findes ikke faa Frembringelser af saa sjelden og pletfri Skjønhed, at de alene skyl-

des det yderste Mesterskab og sproglige Herredømme, saa har dette hos Grundtvig dog aldrig været Noget, han i og for sig har tilstræbt. Hans Digte have været Ventiler for hans kæmpende Sjæl, Udladninger af det sydende Stemningsrøre, hvori han altid har henlevet, og de have for Grundtvig selv ikke havt anden Betydning. Poesien har ikke været den Form, hvori han løftede frem til Spejlbilledets Afklåring de Syner, der luede for ham; den har hos ham været Livets egen dunkle Magt, der bankede i Blod og Nerver, naar han stred for at tvinge Aandens Krav ind i Virkeligheden selv. Det er denne indre, Gejseragtig kogende Poesi, der i tunge Tider har holdt ham oppe, og det er den, der saa mægtig har draget Andre til ham. Det er ogsaa den, som ved Genialitetens Under har smeltet hans religiøse Anskuelse ind i Udfoldningen af Historiens Billedverden og virker igjennem den med Overtalelsens sejrrige Kraft.

Saaledes havde Grundtvig paa sin Vis gjennemført den Løsning, den tyske Theologi overfor Strauss ikke vidste nogen Udvej til at finde. Og han havde middelbart langt stærkere peget paa den Brøst, hvoraf Strauss's Betragtning lider, end de theologiske Gjendrivelser i deres umiddelbare Polemik havde formaaet. Den store Svaghed hos Strauss er en uforsonlig Splid imellem det i Idéen

Sande og saa det historisk Virkelige. Mod Slutningen af sit Skrift mod Strauss havde ogsaa Ullmann peget paa den kristelige Kirke selv som »det mægtigste Vidnesbyrd imod Opløsningen af Kirkens Grundvold i Mythe« og stillet det Dilemma, om Kristus var en Frembringelse af Kirken eller Kirken en Frembringelse af Kristus. Hertil svarede Strauss, at i Virkeligheden var begge Dele Tilfældet: her var intet Enten — Eller. Kirken var dannet ved den aandelige Betydning af Kristi Personlighed; men Kirken havde i sin første Tilbliven omdannet Kristusskikkelsen og undergivet den en mythisk Udsmykning [1]). Herved blev altsaa, ret beset, det Sande et Ikkevirkeligt og det historisk Virkelige et Ikkesandt. Strauss var vistnok ude af Stand til videnskabelig at paavise Kristendommens Oprindelse fra et naturligt Udgangspunkt; men det overnaturlige Udgangspunkt var Ullmann paa sin Side ligeledes ude af Stand til videnskabelig at paavise. Begge havde de kun Ønsket!

Hos Grundtvig traadte i Stedet for et personligt Ønske, der vil forme Videnskabens Afgjørelser efter Tykke, et personligt Valg, der bekræfter Kristendommens Fordring i indre Selv-

---

1) Jfr. K. Schwarz: »Den nyeste Theologis Historie« S. 115.

forstaaelse. Og forunderlig nok! se vi hen til, hvorledes i Tyskland Orthodoxiens bestaltede Forsvarer stillede sig overfor Strauss's Værk, finde vi ogsaa hos ham en bestemt Udtalelse af, at det endelig engang maa komme til et Valg.

I Forordet til »Evangelisk Kirketidende« for 1836 udtalte Hengstenberg sig vidtløftig om Strauss's Værk og om Betydningen af, at det var kommet frem. Dets Udgivelse faldt ham i Grunden særdeles belejlig. Han var, trods det 1830 lidte Nederlag, bestandig naaet videre i sine Operationer, og det ovenfor berørte Frafald af ansete Theologer, der fra første Færd af havde tilsagt ham deres Medvirkning, havde i udvortes Forstand paa ingen Maade været ham til Skade. Den Bevægelse, Strauss havde foraarsaget, skulde nu benyttes til yderligere at befæste hans Stilling; i de rørte Vande kunde han med Udsigt til ny Fangst udkaste sin orthodoxe Angel.

Han begyndte med at erklære Strauss's Værk for »en af de fornøjeligste Tilsyneladelser paa den moderne Theologis Omraade«; det havde afsløret, hvad den nye Tids Aandsdannelse bar i sit Skjold; det havde revet Tvetydighedens Maske af den Hegelske Filosofi og vist, at Aabenbaringens Indhold ophørte at være Religion ved at omsættes i Videnskabens Former. Saaledes forholdt det sig i Virkeligheden, og den afgjørende Sikkerhed,

hvormed dette blev godtgjort, er netop Værkets store og blivende Fortjeneste. Dette Fortrin blev imidlertid af Hengstenberg opfattet som Tegn paa et fordærvet Sind. Den Hegelske Filosofi havde i Strauss fejret en Triumf, »der lignede Satans, da han fór i Judas«. Med Ro og Koldblodighed rørte Strauss »ved Herrens Salvede«; af hans Øjne »randt ikke engang en Vemodstaare«. »Han har en Leviathans Hjerte, der er saa haardt som en Sten og fast som et Stykke af den underste Møllesten«[1]. »Den rette Profet for vor Tid er Jeremias, han, som udraabte i en Smerte, hvis hele Bitterhed kun Den vil forstaa, som selv bærer den i sit Indre: Ak, gid jeg havde Vand nok i mit Hoved, og gid mine Øjne vare Taarekilder, at jeg Dag og Nat kunde begræde mit Folks Slagne! Ak, gid jeg havde et Herberg i Ørkenen, saa vilde jeg forlade mit Folk og drage fra det«[2].

I Slutningen af sit Forord siger Hengstenberg: »Jo konsekventere Tidsaanden udvikler sig, desto umuligere vil det være for dens Tjenere at bilde sig selv og Andre ind, at de egne sig til Kirkens Tjeneste«. Ogsaa dette havde sin Rigtighed. De mod Strauss optrædende Theologer havde noksom vist, at de ikke kunde unddrage sig Indflydelsen

---

1) »*Evang. Kirchenzeitung*« 1836 S. 36—37.
2) Sammesteds S. 21.

af Tidens mægtige Aand, og at den videnskabelige Tænkning mod deres Vilje tvang dem ind under sit ubøjelige Herredømme. Til samme Tid havde deres Forsvar godtgjort, at ad denne Vej var enhver Retfærdiggjørelse af de religiøse Sandheder en Illusion. Dette saa Hengstenberg fuldkommen klart, men det gav ham kun Anledning til at slynge Anathema mod Tidens hele Aandelighed, hvis Frugt var Vantro og Gudsfornægtelse, og havde han søgt en Tolk for sin Smerte blandt det gamle Testamentes Profeter, saa fandt han ogsaa hos disse et Udtryk for sine Trusler mod Tiden. »Se, der vil komme et Herrens Vejr med Vrede, et skrækkeligt Uvejr vil komme over de Gudsforgaaendes Hoveder. Thi Herrens grumme Vrede vil ikke aflade, før han faar gjort og udrettet, hvad han har i Sinde«.

Her var altsaa ogsaa en Undsigelse, en aaben Underkjendelse af en hel Kultur! Ser man det rent udvortes, saa gjorde Hengstenberg 1836 det Selvsamme, Grundtvig havde gjorde nogle og tyve Aar i Forvejen. Men det Tidspunkt var nu naaet, hvor den ydre Overensstemmelse kun kunde tjene til at gjøre den indre dybe Afvigelse vitterlig og aabenbar.

For det Første maa det fremhæves, at hos Grundtvig var det polemiske Sigte bestandig blevet snevrere, medens det hos Hengstenberg be-

standig blev videre. Grundtvig begyndte med en polemisk Underkjendelse af hele Tidens Aandelighed, og han endte i sin Optræden mod Clausen med at rette sine Slag skarpt og bestemt alene mod Rationalismen. Hengstenberg begyndte Udgivelsen af sit Blad udtrykkelig for at bekæmpe Rationalismen; men hans Polemik bredte sig hurtig i Omfang og blev en hadefuld Kamp imod hele den moderne Aandsdannelse. Hengstenberg endte altsaa med det, hvormed Grundtvig var begyndt, og havde blot ikke til sin Raadighed de stærke aandelige Indskydelser, der, selv hvor Grundtvig blev mest omsløret, aldrig havde fornægtet sig.

Dernæst maa det vel erindres, at da Grundtvig 1825 optraadte mod Clausens rationalistiske Forskning, var han Bærer af et nyt Princip, der viser sig med dæmrende, skjønt atter svindende Spor allerede i hans første Optræden, hvorimod Hengstenberg, langtfra at kjende eller blot ane noget nyt Princip, simpelthen kun udtalte sig for en fuldstændig Bortvendelse fra den Vej, den nyere Theologi havde betraadt, og krævede Underkastelse under Skriftens Bogstav som eneste Redning. Som Situationen i begge Lande var, stod Grundtvig i væsenlig Forstand som Aand imod Aandløshed, Hengstenberg derimod stod ligefrem som Aandløshed imod Aand.

Den attraaede Redning søgte Hengstenberg

nemlig ingenlunde blot for sit eget Vedkommende; han flygtede paa ingen Maade til noget »Herberg i Ørkenen«. Vidt og bredt forkyndte han i sit Blad den Udvej, der var at gribe, og søgte af al Magt at tvinge de Gjenstridige. Ganske kort forinden, i 1834 — samme Aar som J. P. Mynster besteg Sjællands Bispestol — havde Grundtvig udsendt sit livfulde, oplysende Skrift: »Den danske Statskirke, upartisk betragtet«, der kan betragtes som et Brud med hans tidligere Opfatning af Forholdet mellem Stat og Kirke og som det første Skridt henimod Forvandlingen af Statskirke til Folkekirke. I Tyskland arbejdede Hengstenberg paa sin Side fra nu af aabenlyst paa bestandig mere og mere at bringe Kirkens Anliggender ind under Statens Varetægt.

Med Statsmagten i Ryggen overtog Hengstenberg fra 1835 selv Rollen som det Herrens Vejr, der skulde komme, og lod i »Evang. Kirketidendes« Spalter Himmelens Sluser udlade sig over de Gudsforgaaende. Det var ikke blot de nye Tilsyneladelser paa Religionens og Videnskabens Omraade, der bleve indstævnede for denne selvbeskikkede Dommermyndighed; ogsaa politiske Bevægelser samt literære og sociale Spørgsmaal — tit af den mest underordnede Art — fik af den Berlinske Profet tildelt deres pathetiske Revselsesdom. »Om Goethes og Schillers Brevvexling og »Valgslægt-

skaberne«, om Giftblandersken Gottfried, om Koleraen som Guds Tugtensris, om Kjødets Gjenindsættelse i sin Ret ved det unge Tyskland, om Akens Menageri og den Hegelske Filosofi, om Charlotte Stieglitz, Rahel og Bettina, om Steffens's Noveller samt Eug. Sues »Paris's Mysterier« foretog Bladet sig, ikke at give Meddelelse og Oplysning, nej! at fælde Dom og fordømme«[1]. Hele den nye Tids Gjøren og Laden hvirvledes hen i Luerne af det ene og samme Fordømmelsesbaal. Som positive Vidnesbyrd om Kristendommen meddelte Bladet til samme Tid brudstykkeagtige Beretninger fra alle Verdens Kanter. Snart læstes om den kristelige Tro, der havde udmærket en from Bagermester i en Provinsby, snart om den Fasthed, der var udvist af en lille protestantisk Menighed i Böhmen med Hensyn til Bevarelsen af dens kirkelige Rettigheder, snart om de Tilskikkelser, der vare overgaaede en ædel engelsk Student paa hans Vandring for at uddele religiøse Smaaskrifter. Bestandig blev Antagelsen af orthodoxe dogmatiske Forestillinger aldeles umiddelbart gjort til noget Fortjenstligt, medens Bortfjernelsen derfra blev gjort til en fjendlig Handling mod Guds Rige. Denne Samling af kalejdoskopiske Stumper traadte hos Hengstenberg i Stedet for

[1]) K. Schwarz: »Den nyeste Theologis Hist.« S. 77.

Grundtvigs storartede historiske Udfoldning. Ved Siden heraf fortsattes Udpegningen af Enkeltmænd, og anonyme Beretninger om Vantroens Udbredelse indløb allevegnefra — til behørig Efterretning for de tyske Regeringer [1]).

Saa talentløs den hele Sammenstykning end som oftest er, saa hysterisk og hivende Hengstenberg end viser sig i sin Pathos, saa styredes dog det hele Foretagende af en beregnende Forstand, der vejede alle Forhold. Alle de onde Instinkter, der fandtes i Tiden, fik en Forgyldning af det Højeste; alle de uklare, fortumlede Sjæle fik tilbudt en Ankerplads, der fristede dem ved sin Sikkerhed. Derfor blev »Evang. Kirketidende« en kirkelig Stormagt, hvis Indflydelse under Tidernes gunstige Vilkaar stadig tog til, indtil den først i den sidste halve Snes Aar langsomt er aftagen.

---

1) Ganske kort efter Undsigelsen af Strauss forekom (Aargang 1836, S. 526—28) under Titlen »Naiv Uvidenhed hos en lærd Theolog« en saadan offenlig Udpegning af Prof. Credner i Giessen. Vi meddele som Prøve Slutningen deraf: »Er det ikke højst beklageligt at se de hessiske Gejstliges Dannelse betroet en saadan Lærd — — under hvis Hænder de snarere kunne blive ægyptiske Præster end evangeliske Sjælesørgere? Kan man under saadanne Omstændigheder undres over, at der siden det evangelisk-kirkelige Livs Gjenopvaagnen i Tyskland hidtil er skudt saa faa nye Blomster frem ved Universitetet i Giessen eller overhovedet paa det Darmstadtske Territorium?«

Det Valg, Hengstenberg havde truffet paa Tidens Vegne, vilde den dog ikke uden Vægring modtage. Stillingen var efterhaanden i Tyskland bleven en anden. Den gamle Rationalisme begyndte langsomt at hensygne, til samme Tid som det ved den Splid, der efter Hegels Død opstod blandt hans Tilhængere, endelig blev vitterligt og almindelig erkjendt, at den højere Tænkning kun var en Udvikling af Former uden realt Indhold. I det Forlig mellem filosofisk Dannelse og sund Menneskeforstand, som Strauss's »Jesu Liv« betegner, udtømte sig nu paa den ene Side Rationalismens Virkelighedssans, paa den anden Side den højere Tænknings ideale Fordringer. Og som Hengstenberg bedst lavede sig til, i stor Stil, med rigere Midler og paa bredere Grundvold end hidtil, at tvinge den hele Virkelighed ind under en svunden Tids og et snevert Sinds trykkende Normer, traadte en ny Anskuelse, med Strauss's Bog til Program, med kjæk Fortrøstning og store Fremtidsløfter op imod alt det indsnevrende og forældede Væsen. Den vilde noget Righoldigere end en blot metafysisk Luftsejlads. Den vilde, stærk ved sin Lidenskabs Kraft og svingende de nye Tankers Vaaben, udtrykkelig kæmpe en Kamp med den orthodoxe Retning om Livet og Virkeligheden, omforme dem begge og lade dem opstaa i en ny og ædlere Skikkelse. Den mis-

brugte[1]) Hegelske Sætning, at Virkeligheden er det Fornuftige og det Fornuftige atter det Virkelige, skulde nu komme til sin sande Ret. Thi den suveræne Fornuft skulde herefter dømme Skin og Virkelighed imellem og frigjøre Menneskeheden for alt gjøglende Blændværk.

Medens Grundtvig i Danmark var naaet til det egenlige Kjernepunkt i sin Anskuelse: at Menneskets Væsen først i Kristendommen naa'r sin fulde menneskelige Sandhed og vinder den afgjørende Forudsætning for Udfoldningen af sit højeste Indhold, fandt der i Tyskland en ny Adskillelse i Extremer Sted. Dér stod paa den ene Side en Anprisning af den positive Religion som eneste Kilde til Sandhed og Frelse, der gjorde en bestemt Bortvendelse fra Kulturens Formaal, Humanitetens Idéer, Historiens ledende Tanker, ja endog Forstandens oprindelige Krav til Vilkaar for Tilegnelsen. Paa den anden Side stod en kjæk og udfordrende Fastholden af den indre Sandhed i Menneskets Væsen, af Idéernes Gyldighed og den historiske Udviklings Ret, der som Vilkaar for alt aandeligt Fremskridt krævede et resolut og bestemt Brud med den positive Religion.

Det var i »*Hallische Jahrbücher*«, der fra 1838 til 42 udgaves af Th. Echtermeyer og Arnold

---

[1]) Se ovenfor S. 68.

Ruge, at dette store Felttog blev gjennemført. Gjennem »Kritiker, Karakteristiker, Korrespondancer og Oversigter« skulde det aandelige Livs faktiske Tilstand over hele Tyskland sættes i sit rette Lys og den nye Tidsalder forberedes. Det var det »unge Tyskland«, der her kom til Orde i den filosofiske og kulturhistoriske Kritik, til samme Tid som det ogsaa i Digtningens Verden saavelsom paa det sociale og politiske Omraade søgte at vinde Herredømme for sine Idéer og udsendte høje Bebudelser af den Tingenes Orden, der skulde komme. Bladet optog fra »Evang. Kirketidende« det udbredte Efterretningssystem; men dets Maal var at meddele sammenhængende Oplysninger, der beroede paa indgribende Undersøgelse og bares af en principiel Grundbetragtning. Der leveredes saaledes en Række Skildringer af tyske Universiteter, som ubarmhjertig afdækkede det Pedanteri, der havde sit Hjemsted der, og for Samtidens Øje fremstillede et fuldstændigt Museum af forgjemte Fortidslevninger, et helt Hospital af aandelige Invalider. Arbejder man sig gjennem de fem mægtige Bind, faar man imidlertid et temmelig koldt og utydeligt Indtryk. I negativkritisk Retning er der leveret særdeles Meget, som er fortrinligt; men de nye Livskilder, de mægtige formende Kræfter, de skabende Muligheder, der idelig omtales, dem mærker man Intet til. Det

bliver ved Bebudelsen. Hovedudgiveren Arnold Ruge er en grundredelig Karakter, der oprigtig tror paa sine egne stærke Ord. Det er umuligt for ham blot at anmelde en Digtsamling, uden at minde Digterne om, at Tiden har nye Opgaver. Han venter Alt af den over sig selv klare Menneskeaand og nærer en dyb Foragt for den nye Retnings Modstandere og *»ihr miserables Bewusstsein«*. Men der er over Ruge selv, over hvert Ord han skriver, trods al Begejstring og Kundskab, en forunderlig Goldhed, et umiskjendeligt Mærke af aandelig Fattigdom. Og hvor dygtige Kræfter der end ved Siden af ham arbejdede i Bladet, saa er Kulde og Ufrugtbarhed dets Grundpræg. De polemiske Tordenskyer udsende Lyn, men ingen oplivende Regn. Det hele Foretagende er blevet et literært Mindesmærke over den negative Aands indre Selvopløsning, og Andet ikke. Og dette Opløsningsværk foregik saa hurtig, at Ruge, skjønt han stadig bevarer sin faste Holdning og Mine af urokkelig Overbevisning udadtil, i Virkeligheden viljeløst blev hvirvlet med fra den ene Position til den anden, indtil Bladet omsider endte den yderste Radikalisme.

Ikke desto mindre begyndtes der i god Tro, som om der var vundet en bred klippefast Grundvold, et uanfægteligt Jordsmon, hvorpaa den nye Kulturs Bygning med Tryghed kunde rejses, me-

dens rundtom alle Mindelser om Fortidens Aandstyranni forgik i det kritiske Jordskælv. Dette faste Udgangspunkt var, som anført, Strauss. Han optraadte selv allerede i det første Numer som Bladets Medarbejder med en Artikel om Justinus Kerner, og der forløb kun et Fjerdingaar, saa bragte Bladet en Række Artikler om Strauss af den senere berømte Æsthetiker Vischer, som hverken var mere eller mindre end en Apotheose af den endnu ikke 30aarige Forfatter af »Jesu Liv«. Saa betydningsfuldt ansaas hans Værk for at være, at Vischer, til fuld Forstaaelse, mente at burde forudskikke en Skildring af den særegne Afskygning af den tyske Folkestamme, hvoraf Strauss var fremgaaet, nemlig den schwabiske. Den folkelige Naturgrund, af hvilken ogsaa Schiller, Schelling, Hegel og Uhland vare oprundne, havde af sit rige Skød fostret den nye Tids Høvding: han var den sejrstærke Udfoldning af de Kræfter, der gjærede uklart og higende i et helt Folk. Afhandlingens Titel er: »Dr. Strauss og Würtembergerne«, og dens indledende Ord vise bedst, med hvor store Forventninger om et nyt og frodigt Aandsliv den Strauss'ske Kritik var bleven modtagen: »Strauss har ved sit Skrift om Jesu Liv paa en Maade, der er Hundredaarets Opgave værdig, sluttet sig til Rækken af dem, der udfri Aanden af Bogstavtjenesten. Han hører til hine

repræsentative Mænd, der samle en lang Kulturproces's forskjellige Radier i ét Brændpunkt, og, idet de bringe det Givne og Forberedende til en bestemt Afslutning, netop derved begynde en ny Række Virkninger og optræde skabende. Han deler med alle beslægtede Heroer i Aandens Historie den Skæbne, at de samtidige Slægter, som ere rodfæstede i en efter sit Princip tilbagelagt og forældet Udformning af Aanden, kun formaa at opfatte hans Fremtræden fra den negative Side og, overseende den positive Grundvold, kun betragte ham som en ødelæggende Aand. Den Karakteristik, jeg her vil forsøge, er ikke for disse Hundredaarets Oldinge, men for dem, der, selv ungdommelige, vove at anerkjende og offenlig hylde det Ungdommelige og Frihedskraftige i denne Tilsyneladelse«. (»*Hallische Jahrbücher*« 1838. S. 439.)

Ikke desto mindre hengik der kun et Par Aar, saa var Strauss ikke mere Tidens Bevægelse voxen. Rigtignok udgav han i Mellemtiden sit andet Hovedværk: »Den kristelige Troslære i sin historiske Udvikling og Kamp mod den moderne Videnskab«, og viste heri med ubønhørlig Sikkerhed, hvorledes ethvert Dogme under Tidernes Vilkaar opstaar, udformer sig, faar sit fulde, kirkelige Præg, sin faste, afsluttede Skikkelse og dernæst splittes og hensmuldrer ved den indre

Modsigelse, som først den fuldendte dogmatiske Udarbejdelse lader komme tilsyne. Thi naar Videnskaben som tjenende Aand har været brugt til at naa Fuldendelsen, saa river Videnskaben, i Kraft af den Ret, som ved selve Paakaldelsen er tildelt den, i sit eget Navn den færdige Bygning ned igjen. Og medens Strauss i »Jesu Liv« endnu var tilbøjelig til at søge Forsoning med den positive religiøse Tro, ender han her i det bestemte Dilemma: enten religiøs Antagelse eller videnskabelig Fastsættelse. Religionen grunder i den uklare, sanselige Forestilling, den videnskabelige Vished i den tydelige, selvbevidste Tanke. Da intet Forlig er muligt, faa de Troende og de Vidende at lade hverandre i Fred og gaa af Vejen for hverandre. Den Hegelske Opfatning, at Religion og Filosofi ere to Udtryk for det ene og samme Absolute, spøger endnu hos Strauss og hindrer ham i mere vidtgaaende Konsekvenser.

Men Tidens Fordring gik videre! Dens vilde Vejr rykkede op i hele sin Vælde, bortskyllede Strauss's Dilemma og fortrængte ham selv som Bevægelsens Leder. I »Kristendommens Væsen« af L. Feuerbach blev Religionen udtrykkelig bestemt som et foreløbigt Trin i Menneskehedens Udvikling, hvilket Aanden, naar den er naaet til fuld Selvklarhed, aldrig vil kunne vedkjende sig. Han har en langt skarpere Opfatning end Strauss

af det for Religionens Væsen Afgjørende, som der da overhovedet hos Feuerbach, i Fornægtelsens Interesse, for at skærpe Indsigelsen og afdække det Fornuftstridige, røber sig et dybt Blik for religiøse Sjælstilstande. Den gamle Hegelske Vending fik ikke Lov til mere at gjælde. »I Religionen er Billedet Sagen selv«. For den religiøse Bevidsthed er Forestillingen ikke den Form, hvori et rationelt Indhold billedlig anskues, men er i Karakter af Billede selv Aandens højeste Indhold; for den Bevidsthed derimod, der vil et rationelt Indhold, er Religionen ikke mere til. Og derfor er det Aandens ubøjelige Fordring, at de religiøse Skyspejlinger endelig engang gjennemskues og derved bringes til at fordunste. Religionen bringer gjennem Fantasien Mennesket i Forhold til sit eget Væsen: det er dens Sandhed; men denne Sandhed forvanskes strax, idet Mennesket kommer til at opfatte Fantasibilledet af sit eget Væsen som en udenfor Verden staaende overnaturlig Gud. Er Mennesket først traadt i et begribende Forhold til sig selv, indser han Utænkeligheden af nogetsomhelst Væsen, der er af højere Art end det menneskelige. Derfor bliver ogsaa Hegels absolute Idé ligesaa ubarmhjertig stødt fra Tronen som Religionens Gud. Hegel havde gjort den menneskelige Selvbevidsthed til Gjennemgangspunkt for det Absolute; men kan det Absolute ikke blive

til uden dette Gjennemgangspunkt, saa er det i Virkeligheden ved den menneskelige Selvbevidsthed, det bliver til; men heraf følger, at det, fastholdt i Adskillelse fra denne, er en slet og ret Illusion, Frugten af et sygeligt Dobbeltsyn, der lader Mennesket se fejl ad sit eget menneskelige Væsen. Bort derfor med Metafysiken! Herefter have kun to Videnskaber Gyldighed, Videnskaben om den ydre Natur og Videnskaben om Menneskeväsenet: Fysik og Anthropologi. Disse to Videnskaber skulle være Menneskehedens Ledestjerner og føre den udover den middelalderlige Dunkelhed — udover Kristendommen.

Der er hos Feuerbach en saadan Yppighed, Fantasikraft og Lidenskab, og man sporer i hvert Ord en saa fuld Nærværelse af en helstøbt, fuldt overbevist Personlighed, at han allerede derved virker langt mægtigere end Strauss, hvis Prosa jo vistnok, for en Tysker, er overordenlig klar og renlig og ofte udstyret med træffende Billeder, men hos hvem man savner hint Sindets fulde Aandedrag, der virker saa overtalende overalt, hvor det høres, og som intet Andet erstatter. Da Feuerbach desuden med kjæk Besluttethed drog den Konsekvens, Strauss var stanset ved, blev han hurtig det Midtpunkt, hvorom den hele Bestræbelse i »*Hallische Jahrbücher*« grupperede sig. Næsten rørende er det at læse en Indstilling fra Ruge til

den sachsiske Indenrigsminister[1]) for at udvirke en Fritagelse for nogle af den Leipzigske Censur foretagne Udstregninger i en Artikel af Feuerbach. Forf. betegnes som »et af de mest udmærkede Hoveder blandt de nulevende Filosofer«; den Afhandling, han har indsendt, er »vidunderlig gribende« og »i Sandhed henrykkende«; der gjøres i den et »*weltbewegender Schritt*«, idet den gammelhegelske Retnings Hykleri afdækkes[2]).

Denne Indstilling er fra Marts 1839, og den Afhandling, hvis ubeskaarne Optagelse Ruge vilde sikre Bladet, udkom senere fuldstændig under Titlen »Filosofi og Kristendom« og danner Indledningen til »Kristendommens Væsen«, hvori Feuerbach taler helt ud. De verdensbevægende Skridt fulgte imidlertid paa hverandre med forbavsende Hurtighed! Ruge mistede vistnok intet Øjeblik sin tillidsfulde Fortrøstning. Endnu i Forordet til »*Deutsche Jahrbücher*« — thi for at undgaa at komme under preussisk Censur udgik Bladet fra Juli 1841 under denne Titel — erklærer han med pathetisk Forvisning: »Der er kun ét Himmeltegn, som giver

---

[1]) Bladet blev nemlig trykt i Leipzig og var under sachsisk Censur.

[2]) Jfr. »*Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik*«. *Herausgegeben von Arnold Ruge.* I. S. 6.

den aandelige Verden Lys og Varme, det er Sandheden, og denne Stjernes Navn er — Filosofi«. Men han maatte dog snart indrømme, at Lyset var en Smule vexlende. Næsten samtidig med »Kristendommens Væsen« udkom »Kritik af Synoptikernes evangeliske Historie« af Bruno Bauer, og atter blev Journalens fornemste Bevægkraft en anden.

Bruno Bauer er, fra forskjellig Side set, et nyt Udtræk baade udover Strauss og udover Feuerbach. Strauss havde i »Jesu Liv« antaget en historisk Tradition, hvoraf de kristelige Forestillinger havde udviklet sig; dette var, ifølge Bauer, at blive staaende paa Halvvejen, thi herved havde den orthodoxe Tro faaet sit Afbillede indenfor den negative opløsende Forskning. I Modsætning hertil roser han sig af at have afhugget Traditionens Hydra dens sidste Hoved. Der er i Evangelierne ikke et Atom historisk Sandhed. De ere heller ikke Produkter af Menighedens ubevidste Digtning, men ere fremgaaede af den frie skabende Selvbevidsthed, d. v. s. af bevidst Fiktion. Dette stræber han i det Enkelte at eftervise, idet han overalt blotter de evangeliske Forfatteres formentlige Selvmodsigelse og Tankeløshed. Evangeliernes Kristus vilde som virkelig historisk Skikkelse ogsaa være en Tilsyneladelse, for hvilken Menneskeheden maatte grue! De evangeliske For-

tællinger indeholde Træk, som ere en dyb Krænkelse af Menneskenaturen. Og medens Kristendommen hos Feuerbach endnu betragtes som et historisk gyldigt Trin i Aandens Udvikling, om end med skæmmende Mærker af Sanselighed og Dunkelhed, saa er den ifølge Bauer en Vampyr, der bestandig har udsuget Menneskehedens Blod og Liv. — Vi ere her naaede til det ligefremme Modstykke til Grundtvigs historiske Anskuelse; men hvilken Historiens sande bevægende Kraft da er, fik de negative Aander rigtignok aldrig oplyst!

Bauer havde oprindelig tilhørt den ældre Hegelske Retning, hvis golde Formalisme han aldrig kom udover. Det har en vis Betydning, at det netop var en Strid med Hengstenberg, der 1839 bragte ham over paa den modsatte Side. Thi Br. Bauer er det negative Udslag af den Sandhedstrang, den Klarhedslængsel, af hvilken Theologiens ufrie Tænkning er en fortsat Krænkelse. Han er ligesom et Billede paa Theologiens onde Samvittighed, han hjemsøger den som et natligt Spøgelse, han rider paa dens Bryst som en Mare. Bauer savner Feuerbachs psykologiske Blik, hans dybe Forstaaelse af den menneskelige Sjæl, ligesom han da ogsaa savner hans digteriske Yppighed og vulkanske Fantasi; der fattes ham ligeledes totalt historisk Sans samt Syn for Liv og Udvikling.

Han har kun Syn for Et, nemlig, at der er et Krav paa intellektuel Klarhed, paa fuld og tydelig Redegjørelse, som af Theologien er lemlæstet og mystificeret, og, uden selv at kjende nogen frugtbar konkret Tilknytning, fremsætter han dette Krav med en underlig abstrakt Lidenskabelighed, en halvafsindig Vidensfanatisme. Hans Bevisførelse bevæger sig gjennem lutter Smædeord, han taler kun med fortrukne Miner og fraadende Mund og er som Inkarnationen »af den med Vandskræk slagne Logik« [1]).

Saa dyb var dog Tidens Følelse af, at Theologien var en Krænkelse af Aand og Fremskridt, at selv denne uhyggelige Skikkelse og hans rasende Paatale kunde tilvende sig Opmærksomhed og knytte Forventninger til sig. I »*Deutsche Jahrbücher*« for 1841 (S. 417—18) findes en særdeles klar og velskreven Artikel af »En Berliner« i Anledning af Bauers Kritik over Synoptikerne. Der udtales heri ligefrem, at Strauss ikke længer staar i Spidsen for Bevægelsen; »mere resolute, hensynsløse og farlige Kritikere ere optraadte, og Bauers Skrift har, saa at sige, gjort Strauss's Bog om Jesu Liv antikveret, ligesom hans Troslære, i samme Øjeblik, den saa Lyset, fandt en overlegen Modstander i Feuerbachs Værk om Kristendom-

[1]) K. Schwarz: »Den nyeste Theol. Hist.« S. 128.

mens Væsen«. Den nye opløsende Kritik er bleven splidagtig med sig selv, det er en Kamp som i Revolutionens Tid mellem Bjerget og Gironden. Forf. slutter sig ikke til nogen Enkelt; hans Stilling er afventende. »Af denne Kritikens Kamp med sig selv er det, at Opklaringen af de nuværende forstyrrede religiøse Tilstande maa ventes«, og han udtaler nu det Haab, at Regeringerne ville lade de Mænd, der staa i Spidsen for Udviklingen, uhindret kæmpe Kampen ud. Denne Udtalelse godkjender Ruge ganske og aldeles. »Vi, som leve videnskabelig med«, siger han, »vi føle Vægten af denne Tids videnskabelige Problemer; men til at løse dem kræves der Tid, Besindelse, Overvejelse og de samme Studier eller ganske lignende og ligesaa omfattende som de, der ligge til Grund for de epokegjørende Bøger. Hvad nærværende Tidsskrift angaar, saa vil det snarere være Kampplads end gjøre sig til Kampdommer«. Hvor forandret fra dengang Vischer i 1838 udtalte, at nu var der vundet en sikker, uomtvistelig Grundvold, paa hvilken en ny Aandsdannelses Bygning kunde rejses! Den ærlige Ruge maa indrømme, at det er Grundvolden selv, de Kyndige først skulle blive enige om.

I November 1841 fremkom i Tidsskriftet »*Theologische Schamlosigkeiten*« af Br. Bauer, som var det vildeste og voldsomste Indlæg, det endnu

havde bragt. Feuerbach havde 1839 (»*Hallische Jahrbücher*« S. 439) udtrykkelig erklæret, at han kun angreb Religionen »i dens literære Repræsentation som Theologi«. Bauer gjorde lige det Omvendte: han angreb Theologien under Religionens Navn. De orthodoxe Theologers Tykhudethed og Aandsforhærdelse blev skildret som Trosfrugter. »Den gode gamle Tid«, der endnu holdt paa videnskabelig Bevisførelse, var ikke Troens sande Tid; den nuværende Tid, hvor Viden, »denne Ondskabens Djævel«, helt var fornægtet, hvor Hykleri, Nederdrægtighed og bevidst Fordrejelse blomstrede, den var Troens udkaarne Tidsalder. — Alt er her Haan, Gift og Vrede. Vistnok er Forargelsen kommen fra Theologien selv; men Afhandlingen er ingen mægtig Indsigelse, den har kun pathologisk Interesse som Billede af en Sygdom, Tidens opsamlede Smitstof havde fremavlet.

Dog, end ikke Bruno Bauer var fuldt paa Højden af sin Tid. Hvor megen Selviskhed der end var i hin Udstrømning af Had og Nag, som i det Mindste delvis var foranlediget ved Angreb, der vare gjorte paa hans Kritik, saa vilde han dog hævde Noget, der havde Gyldighed udover ham selv. Der blev imidlertid hurtig gjort et nyt »Skridt«, som kastede hvert Hensyn til det Almengyldige overbord. Dette blev gjort

ved Max Stirner. Strauss havde bestemt det Absolute, Guddommelige som det, der realiserede sig i det Uendelige gjennem Menneskeheden. Feuerbach havde omstyrtet saavel den aabenbarede Religions som den absolute Filosofis Idoler og gjort Mennesket selv til det Absolute; men han havde dog stadig hævdet, at Menneskevæsenets Sandhed først kom til sin Ret i Slægten. Bauer havde lagt Vægt paa den frie Selvbevidsthed, men underforstaaet dens almengyldige Karakter. Stirner vilde kun Selvet som Individualitet — det Almengyldige var en bleg Begrebsfantasi som alt det Andet; for ham blev Feuerbach selv en »Theolog«, en »troende Hykler«, en »Trællesjæl«. Skriftet »*Der Einzige und sein Eigenthum*« prædikede Selvets selvisk ubegrænsede Ret; det var ikke mere Religionen, det var alle ideale Magter, al sædelig Orden, al Kjærlighed og Hengivelse, der blev overdænget med hujende Haan. Ogsaa Forbud paa disse skingrende Toner fandt Vej til »*Deutsche Jahrbücher*«. Bauers mefistofeliske Spot blev overdøvet af Gadedrengenes Piben i Fingrene. Den frivoleste Berliner-Vittighed blev sat i Højsædet som »Verdensret«. Ruge lod fortumlet »Skridtene« efterfølge hverandre, og det var et sandt Held for ham personlig, at »*Deutsche Jahrbücher*« i Aaret 1843 ved en Regeringsforanstaltning bleve tvungne til at gaa ind. Det

allersidste Skridt blev han derved uden Ansvar for. Den Mindelse om Aandens Selvgyldighed, der dog endnu var i Berliner-Kritiken, udslukkedes nemlig snart i den krasseste Materialisme, der gjør Aanden selv til en slet og ret Frembringelse af Naturkræfter. Det bekjendte: »*Ohne Phosphor kein Gedanke*«! er i Virkeligheden Afslutningen af hin kjække heltemodige Bestræbelse, der vilde smelte den hele Tilværelse i den kritiske Tankes Ild og lade den opstaa forfra i lutret Renhed. — Endnu er Verden aldrig bleven gjenfødt ved Kritik!

Den falske Positivitet var Skyld i, at de skarpe, negative, ætsende Elementer i Tyskland ikke gjorde den Gavn, de skulde. Det religiøse Indhold blev ikke ved Nægtelsens Hjælp udskilt i sin Renhed; Tanken blev ikke sat i Arbejde for at finde det Princip, hvori det i sin Fylde kan rummes. Orthodoxien forholdt sig stille og afventende. De negative Aander mødte, efter at Bevægelsen i Anledning af »Jesu Liv« havde sat sig, ingen synderlig Bekæmpelse fra Theologernes Side; disse vare, som der vittig stod i Berlinerens Artikel, »emigrerede, da det blev til Alvor med Revolutionen«. Men de negative Aander afmattede hurtig hinanden indbyrdes og bleve inden føje Tid som Zitteraal, der have givet deres Udladning. Thi hvad selv de betydeligste af dem senere have foretaget, staar i næsten parodisk Misforhold til

de Profetier og Forjættelser, der hilsede deres Fremtræden[1]. Da saa Mattelsen var indtraadt og Tomheden bleven aabenbar, og det religiøse Forhold paany lod sin Tynge mærke i de Samtidiges Sind, stod den orthodoxe Theologi rede som i sin Tid de bourbonske Prinser, ligesaa blind, ligesaa haardnakket, ligesaa ubelært som disse, og drog paa udvortes Maade Fordel af Situationen. Nylutherdommen begyndte at oprinde over Tyskland: det var de negative Aanders Overmod og Forvildelse, der lod den vinde Magt.

En gunstig ydre Omstændighed var det dog, at Frederik Wilhelm IV i Aaret 1840 kom til Regeringen. Med ham kom den middelalderlige Trosbegejstring og det dybe kirkelige Sind — begge Dele vaskede i Nuddelsuppe! — til at beklæde Hohenzollernes Trone. Kongen var theologisk Amatør. Intet af Hengstenbergs Skrifter savnedes i hans Bibliothek, og han var »Evang. Kirketidende«s paalidelige Læser. Saa stærk følte Hengstenberg sig, at han brød med den pietistiske Opvækkelse, der fra første Færd af havde løftet ham i Vejret. Hvad der boede i det menneskelige Selv, var ikke til at forlade sig paa: det

---

[1]) Jfr. Rudolf Schmidt. Sex Foredrag. Kbhvn. 1878. S. 113—17.

Ny Anmærkning.

havde Tiderne vist. Den objektive Kirkeligheds faste og imponerende Bygning, paa den var det, at Blikket nu alene burde henvendes.

Ved den nye Konge fik den orthodoxe Bestræbelse en vis ydre Glans, den tidligere havde savnet. Fuldførelsen af Køllns Domkirke blev gjort til et vigtigt Samfunds-Anliggende; der blev oprettet et Bispesæde i Jerusalem, og tillige blev Schelling kaldt til Berlin for med sin nye Aabenbaringsfilosofi at overvinde den gudsfornægtende yngre Hegelske Skole.

Men ved Siden heraf sørgede Kongen rigtignok for, at Kirken kom til endnu langt mere at gaa Statsmagten til Haande end før, og foruden Schelling drog han en ny Mand til sig, hvis særegne Talent gjorde ham i høj Grad skikket til at udarbejde de stemningsrige Antydninger, der findes i Hengstenbergs gammeltestamentlige Lyrik, til en fuldstændig videnskabelig formuleret Doktrin. Denne Mand var Juristen Julius Stahl.

Forenet i nært Venskab med Hengstenberg stræbte Stahl i Samstemning med denne at løsne den fra Aaret 1817 i Preussen bestaaende Union mellem den lutherske og reformerte Kirke. I dette Øjemed virkede han paa Generalsynoden i Berlin 1846 og kæmpede med stor Dygtighed mod Mæglingstheologerne Nitzsch og J. Müller, hvis Hang til mæglende Udsoning her, paa det kirkelige

Omraade, havde ulige større Gyldighed end paa det videnskabelige. Men Stahl ledede af et rigtigt Instinkt: »den rene Lære« i den yderste konfessionelle Bestemthed var det Grundlag, hvorfra hans egen Lære maatte gaa ud! Og ikke blot stræbte Stahl tilbage til Luther — han blev tillige Opfinder af Adskillelsen mellem den ægte Luther og den fordunklede, med Tidens ydre Mærker behæftede Luther. Vistnok er en saadan Adskillelse gyldig. Luther bar Reformationens Princip frem som en mægtig personlig Fordring og udslyngede de store forløsende Tanker: Retfærdiggjørelse ved Troen, det almene Præsteskab, den usynlige Kirke, med Lidenskabens Fart og Formløshed. De Udskejelser, hans egne Slagord afstedkom, saavelsom Hensyn til den faktiske Ordning bevirkede senere en Begrænsning; der blev lagt forøget Vægt paa Naademidlerne og »paa Grund af den ydre Orden« tillige paa den Lærerstand, hvis Hverv det var at forvalte dem. Bestræbelsen hos Stahl gik imidlertid ikke ud paa at opløse de trange Bekjendelsesformler i Principets egen Frigjørelse, men tvertimod paa saavidt mulig at kvæle selve det frigjørende Princip i Formlerne. Tanken om Retfærdiggjørelsen ved Troen trængtes tilbage, og de af Kirken forvaltede Sakramenter træde i Forgrunden, dog atter kun for at tjene til Forherligelse af den synlige

forvaltende Kirke, der forlener sine Tjenere »Nøglemagten« og beklæder dem med det af Gud indstiftede gejstlige Embede, der staar over Menigheden. Over Kirken, som Uddeler af det af Gud indstiftede Embede, staar saa rigtignok den suveræne Kongemagt, der ligeledes er af guddommelig Oprindelse, og varetager dens Tarv. Den hele Lære blev praktisk sekunderet af Hengstenberg i »Evang. Kirketidende«. De blomstrende Trosplanter bleve kjærligt nævnede; de ufrugtbare Tjørne, de gjenstridige Tidsler bleve udpegede for den kongelige Gartners aarvaagne Øje. Og Virkningen var overordenlig! En fanatisk Iver for at føre det kirkelige Liv fra Halvhed, Opløsning og Usikkerhed tilbage til Bekjendelsens sikre, betryggende Havn kom over den unge Gejstlighed. Da Unionen var i sin Nyhed, var den faste Vedhængen ved den lutherske Særbekjendelse kommen enkelte redelige og ubøjelige Gammellutheranere dyrt at staa (H. Steffens). Tiderne havde nu forandret sig; der var nu ved den samme Vedhængen kongelig Huld og Bevaagenhed at vinde, og dette gjorde, at den gamle lutherske Bekjendelse overalt blev forkyndt med glødende Tunger. »Den yngre gejstlige Slægt var allerede vunden for den begunstigede Moderetning; ungdommelige Hedsporer erklærede overalt fra Prædikestolene deres Menigheders hele religiøse Anskuelse for hedensk

Vantro og de ærværdigste ældre Embedsbrødre for uomvendte Verdensbørn. Alt, hvad Fædre og Bedstefædre havde elsket og holdt i Hævd og — — opbygget sig ved, det blev pludselig dømt ned i Helveds Afgrund«[1]).

Nylutherdommen udviklede sig dog ikke gjennem saa hurtige Faser som den radikale Retning, hvis modsvarende Extrem den var. Den befæstede sig uden særdeles betydningsfulde Overgange i 8 Aar; det var først Revolutionen i 1848, der gav den et stærkt ydre Motiv, som den med sikker Raadsnarhed forstod at drage sig til Nytte. I Tiden efter dette Aar falder først det egenlig storartede Gjennembrud, hvor den højrøstet kommer til Orde i næsten alle de tyske protestantiske Lande, og for Stahls Vedkommende danner den overvundne Revolution det Fodstykke, han havde behøvet for at give sin Doktrin paa engang dens Fuldendelse og fulde Eftertryk.

Det er aandrigt sagt, at Aaret 1835 var den tyske Theologis 1848; Tysklands politiske 1848 naaede paa sin Side ikke ud over hint theologiske Revolutionsaar. Det Misnøje, den negative Retning, navnlig i sine mere vulgære Former, havde udbredt overalt i Samfundet, formaaede vel, da

---

[1]) Jfr. Fr. Nippold: »*Handbuch der neuesten Kirchengeschichte seit der Restauration von 1814*« S. 337.

Stødet udenfra blev givet, et Øjeblik at kuldkaste de bestaaende Tilstande; men den Uformuenhed til at opstille ēt nyt frugtbart Princip, der havde været betegnende for Nægtelsen, da den gjorde Omvæltning i Literaturen, stadfæstede sig nu paa det virkelige Livs Omraade. Et Billede af den radikale Bevægelses indre Holdningsløshed vare de saakaldte »frie Menigheder«, der allerede i Aaret inden Revolutionen (30te Marts 1847) havde stridt sig frem til en af Staten anerkjendt Tilværelse, men som i 1856 paa kongelig Befaling igjen bleve opløste. Denne Opløsning var forsaavidt berettiget, som de i Forvejen ved indre Splittelse havde opløst sig selv. De vare som et glimtende Kornmod, en Antydning af en Fremtidskirke, der skulde komme, men som deres Ledere mindst af Alle vare i Stand til at give Skikkelse. De vare sammensatte af de mest forskjelligartede Elementer, der i Utilfredshed havde skilt sig fra det Bestaaende, og deres indre Modsigelse var at ville danne et religiøst Samfund uden Religion, »at ville fyldestgjøre Sindets dybere Fornødenheder ved Kritik og Polemik« og mætte Aanden med Abstraktioner og Fraser [1]). Paa tilsvarende Maade udmarvede de ved Revolutionen rejste Initiativer paa ethvert Omraade sig selv. Den faktiske Om-

---

[1]) K. Schwarz: »Den nyeste Theol. Hist.« S. 205.

væltningstilstand var hurtig forbi, og den absolute Kongemagt tog i al Ro Hævn for den Ydmygelse, den havde lidt. Den Træthed og Skuffelse, den Vammelhed og Forargelse, som den ufuldbaarne politiske og religiøse Gjenfødelse havde fremkaldt, kom over hele Tyskland den virksomme og aarvaagne Reaktion imøde. Den falske Idealisering af den aandelige Ufrihed og Nedtrykkelsen af Menneskenaturens ædleste Krav kom nu til Orde med virkelig Veltalenhed og rev ikke faa begavede Mænd med sig. Den religiøse Indsnevring fik et saa uforbeholdent Udtryk, som end ikke Hengstenberg i sine profetiske Syner havde vovet at haabe. I ti Aar steg Reaktionens vilde Vande højere og højere, indtil efterhaanden ogsaa den sank sammen i indre Magtløshed og, som tro Modbillede til den negative Radikalisme, lod det blive tydeligt og aabenbart, at den var uden noget sandt og livskraftigt Princip.

Allerede umiddelbart efter, at den revolutionære Bevægelse var kuet, gjorde Hengstenberg en sindrig Anvendelse af de bibelske Ord Gog og Magog paa det frække Demagogi, der havde rejst sig mod Guds Statholdere paa Jorden, ligesom han, hvad særlig det kirkelige Spørgsmaal angaar, udtalte, at i den nuværende Kirke er »deres Tal, som ikke have bøjet Knæ for Baal, saa ringe, at de ikke kunne gjøre Fordring paa

de Helliges Forret, selv at vælge deres Styrere«. Men dette var kun et stemningsrigt Præludium. Den klare og tydelige Udtalelse blev given af Stahl. Han afslørede nu fuldstændig sin Lære, tog aldeles direkte Motiv af den nys overvundne Omvæltning og holdt 1852 i »Evangelisk Forening« sit berømte Foredrag: »Hvad er Revolutionen«?

Stahl var en født Jøde, og han er i Besiddelse af alle de Fortrin, som udmærke den jødiske Aand, hvor den gjør sig gjældende i Literaturen: Sans for Teknik, ydre Formfuldendthed, behændig Tilrettelægning og vittig Pointering; men han lider til samme Tid af den jødiske Aands store Brøst: at være midtpunktløs og ikke have Rod i en eneste substantiel Tanke. Hans Forhold til den Sag, han forsvarer, er i Virkeligheden kun den skarpsindige Advokats, der vil bringe det bedst mulige Resultat ud for sin Klient. Han begynder med at fastsætte den store afgjørende Modsætning, hvis Betydning den stedfundne Udvikling havde bekræftet, og under Synspunkt af hvilken Bevægelserne i den moderne Tids aandelige Liv fremdeles alene ville kunne forstaas; men under denne Modsætnings Ordlyd indsmugler han med en Virtuositet, hvis eneste sande Navn er Aandsforbrydelse, et falsk og for dens Væsen fremmed Indhold.

Hvad giver Mennesket fuld og tryg Selvbesiddelse og indre Forsoning: Troens Samviden med Gud eller Menneskets begribende Viden af sit eget Væsen? Dette er den store Modsætning, som Udviklingen overalt i Evropa har tjent til at skærpe for alle tænkende Hoveder; men Stahl har maaske den Fortjeneste først at have givet den sit strængt bestemte, tydelige Udtryk. Han bringer det ligeledes til Tydelighed — thi ogsaa her har Hengstenberg kun anslaaet de indledende Akkorder —, at Visheden kun vindes ved et Valg, en Tro: Troen paa Gud og »Modtroen paa Mennesket« staa overfor hinanden. Vælger Mennesket Troen paa sig selv, da løsrives han, ifølge Stahl, fra Gud og farer vild i sit eget Væsen. Han fristes da til djævelsk Selvforgudelse og rejser sig med forblindet Hovmod mod sit Ophav. Han forlader sig paa sin egen Fornuft, føler sig tryg nok ved sin egen Begribelse og vedkjender sig ingen Trang til Aabenbaringen. Denne Tros kategoriske Navn er Revolutionen, hvis Begreb saaledes modtager en særegen Udvidelse. Den er Bestræbelsen for at udtømme alt Videns Indhold i den menneskelige Tanke og ordne Samfundenes faktiske Tilstande alene ved den menneskelige Vilje: Rationalismen er Gudsfornægtelsens theoretiske, Demagogiet dens praktiske Side. Vælger Mennesket derimod Troen paa Gud, saa

forlader han sig paa Aabenbaringen, grunder Livet paa Guds Raadslutning og Førelse, tager den bestaaende Tilstand som en Guds Beskikkelse, bøjer sig i sin Ærefrygt for Gud med Ærefrygt for den af Gud indsatte Konge og er tilfreds med den Stand og de timelige Goder, Gud har tildelt ham. Kun i denne Indordning under en højeste Avtoritet vinder Mennesket sig selv, fyldestgjør Kristendommens Fordring og løser Tidens højeste Opgave, som er Brud med Revolutionen.

Men den guddommelige Ordning er ikke begrænset til Kongemagten alene; den omfatter Adelens fevdale Rettigheder, alle nedarvede Junker-Privilegier, og ind under den hører tillige den gejstlige Embedsmagt. Enhver Sjælesørger faar ved denne en særegen Indvielse; thi Kirken er en guddommelig Naadesindretning, der »forud for« enhver Handling fra Menneskets Side antager sig ham og opdrager ham til Troen. Men den øver sin opdragende Virksomhed gjennem sine Tjenere, Embedets Bærere; af dem forkyndes Ordet i dets Renhed, af dem forvaltes Sakramenterne, af dem meddeles Syndsforladelsen. — Theologi og Jurisprudenz ere her sindrigt vævede ind i hinanden for at fremstille en Formel, der giver Underkuelsen af den humane Aands ædleste Livsytringer Lovlighedens Præg. Den største formelle Skarpsindighed er opbudt til Forherligelse og Bevarelse i kinesisk Uforanderlig-

hed af en bestaaende faktisk Tilstand med alle dens Brøst, alle dens skimlede Overleveringer, al dens Undertrykkelse og al dens faktiske Uret.

Opfinderen af denne frække Forvrængning af de højeste Sandheder høstede i ydre Anseelse betydelig Frugt af sin Opfindelse og øvede i ti Aar den største Indflydelse paa den preussiske Stats Forvaltning. Men Opfindelsen bredte sig udover Preussen; næsten overalt i de tyske protestantiske Lande vandt det samme System Raaderum, og Aandstyranniet og den politiske Underkuelse blev gjennemgaaende gjort til den eneste frelsende Magt overfor Tidernes Vanart, til Guds egen tydelig udtalte, hellige Fordring. Klagemaal over frisindede Universitetslærere eller endog hele Fakulteter bleve dristig fremførte for Regeringerne og havde i adskillige Tilfælde Afsættelser til Følge. Statsmagten støttede overalt Bestræbelsen; thi de konservative Interesser vare jo solidariske. Mange dygtige Kræfter bleve tvungne til at forlade Theologien og vie sig til andre Studier. Fakulteterne lærte at være forsigtige, og Lærdommen forplantede sig til de Studerende og den unge Gejstlighed, der hurtig erfarede, at enhver Ytring af friere Overbevisning stillede sig hindrende i Vejen for Embedsansættelse og Befordring. De theologiske Høresale bleve en Planteskole for Hykleri og Karaktersvækkelse. Al Stræben efter klare

Tanker, alt Sandhedsmod uddøde blandt Ordets Forkyndere. Alle kraftigere Hoveder og selvstændigere Personligheder vendte sig bort fra Theologien; den beholdt kun Bundfaldet af den akademiske Ungdom tilbage. Under disse Omstændigheder er det ikke saa besynderligt, at den nye theologiske Anskuelse, den saakaldte Repristination, ikke har modtaget nogen synderlig Udarbejdelse og i Grunden ikke er kommen udover det af Stahl givne Skema. Det, som blev tilstræbt, var en Tilbageførelse af de dogmatiske Udviklinger til Bekjendelsens Ordlyd: dette var Repristinationen; den gamle Kraft, den gamle Tro, den gamle Inderlighed vilde man mane frem paany ved paa unaturlig Maade at tvinge Tanken til at retfærdiggjøre den gamle Bekjendelse.

Det var fornemmelig fra Kirkens Mænd og ikke fra de theologiske Lærere, at denne Bestræbelse udgik. Maalet var ogsaa aabenbart at hæve Kirken til Herredømme over Theologien. Derfor var det ogsaa de Punkter af Bekjendelsen, der angaa den kirkelige Forvaltning, som vare Gjenstand for den strænge Vedhængen, thi forøvrigt saa man gjerne gjennem Fingre. Det, som det gjaldt om, var, at Kirken i urokkelig, forstenet Majestæt blev taarnet for Folkets Øje som den eneste Port til Salighed. Derfor blev ogsaa den yderste Grad af konfessionel Strænghed vist i

Nadverlæren, og den reformerte Kirkes mere rationelle Opfatning af Nadveren var i Preussen det fornemste Motiv til Stormløbene mod den bestaaende Union. Til Fordel for Kirken som objektiv Magt forhøjedes Sakramenternes Betydning indtil det Magiske, og skjønt Luther med Haan havde forkastet Præstevielses-Sakramentet, udstraktes Magien, saavidt mulig, ogsaa til Sakramenternes Forvaltere, til Kirkens med særegen Myndighed udrustede Tjenere. — Den hele Udvikling er for tynd og ensformig til at kunne gjøre Krav paa nogen udførlig Skildring. Det, som giver Afvexling og Interesse, er de forskjellige aandelige Typer, de ejendommelige hierarkiske Fysiognomier, der vise sig i karakteristisk Belysning, altsom paa de forskjellige Steder Repristinationen, støttet af Statsmagten, sættes i Scene.

I Hannover var det Dr. Petri, der ledede Bevægelsen, som her var en Rejsning af den samtlige Gejstlighed mod »det skrigende Misforhold«, hvori Göttingens theologiske Fakultet stod til den af Staten fastsatte Bekjendelse. Der blev her, mærkelig nok, hævdet et Hensyn til »Livets Virkelighed«, som Fakultetet skulde være ude af Stand til at fyldestgjøre, hvorfor de unge Gejstlige, naar de traadte ud fra de theologiske Høresale, strax maatte ty over i Nylutherdommens Lejr. Man tror i denne Ytring at spore en Læng-

sel efter aandelig Frigjørelse; men den er kun en rhetorisk Vending; thi Petri erklærer udtrykkelig, at »det theologiske Fakultet i Göttingen er henvist til den lutherske Kirkes fulde og hele Lære, som den bestod i Aaret 1737«. Det er altsaa en svunden Tids Rettroenhed i al dens Indsnevring og Forældethed, der forudsættes at befri og forløse den nærværende Virkelighed. Den moderne Frase er paa den mest udvortes Maade forbunden med den antikverede Dogmatik.

Paa et saadant Skinforlig med en ny Tids Følelsesliv indlader derimod Kliefoth, Mecklenborgs protestantiske Pave, sig ikke. »Livets Virkelighed« er ham den ligegyldigste Ting af Verden. Den menneskelige Følelse er uvederhæftig, den menneskelige Forstand er udsat for Vildfarelse. Han vil Intet vide af Overbevisningens kjække Strid, af Begejstringens høje Hjerteslag, af Undersøgelsens møjefulde Arbejde. Han er skarp og tør og udvikler med kold Viden om Magtfuldkommenhed og Myndighed sin Lære om Kirken og dens Ret. Han har alene den faktisk bestaaende Kirke for Øje; for ham er Kirken »ingen Idé, intet Ideal«, men den er i Karakter af »ublandet luhersk Kirke« en Institution, som »er garanteret ved Rigsret og Forbundsret og følgelig ogsaa ved den evropæiske Folkeret«. »Den rene Lære« er denne Institutions »Krone«, »dens uaf-

hændelige Ejendom«, »dens himmelske Pund«. Og i Læren kan Intet slaas af; det gaar ikke an at fremhæve de saakaldte Fundamental-Artikler. »I det sande System er Alt fundamentalt, og *anathema sit*, hvo som opgiver en Tøddel deraf« [1]). Da Prof. Baumgarten i Rostock optraadte mod den rent juridiske Hævden af Sabbathen, udvirkede Kliefoth strax hans Afsættelse og har siden i Mecklenborg, denne »den dunkleste Plet af den tyske Jordbund«, i største Omfang draget hele det kirkelige Liv ind under sin døde Bestemmelse af det Fundamentale.

Nylutherdommens Kulmination er imidlertid Vilmar i Hessen. Han er den mest begavede og kundskabsrige af de moderne tyske Hierarker, og istedetfor »den schwerinske Antonellis« Kulde er der hos ham en fantasirig Lidenskabelighed, der viser, at han virkelig har faaet et stærkt Indtryk af den Opløsning og Forvirring, som blev afstedkommet ved den radikale Omvæltning, til hvilken han selv oprindelig havde sluttet sig. I lidenskabelig Iver har han saa slaaet sig paa den modsatte Yderlighed. Han var den forhadte Minister Hassenpflugs tro Hjælper, og ingen af den nye Kirkeligheds Mænd har som han gaaet den politiske Reaktion til Haande. Allerede Stahl

[1]) K. Schwarz: »Den nyeste Theol. Hist.« S. 210—11.

havde udtalt sig om »den Magt og Ret, en Kjendsgjerning har over Menneskene, og den Betydning, en Organisme, som er Opretholder af de tildelte Opgaver, har for den Enkelte«. Kjendsgjerningen gjør ogsaa Vilmar til sit Slagord; han hævder i et eget Skrift »Kjendsgjerningernes Theologi« overfor »Rhetorikens«. Alt kommer an paa, »hvad der er meddelt i Skriften og optaget i Kirken: dette skal paa den sikreste og lettest mulige Maade meddeles dens fremtidige Tjenere«[1]). Blandt Kjendsgjerningerne er det atter de mest indgribende, bestandig virksomme, med ét Ord: Sakramenterne, som have den afgjørende Betydning. Det er fornemmelig af Vilmar, at denne Lære er bleven forkyndt, udbredt og bestandig given en større Udvidelse. Paa Rettroenhed i almindelig Forstand lægger han ikke saamegen Vægt; men han fordrer af Kirkens ægte Tjenere, at de »føle sig som Organer for den levende nærværende Kristus, der virker gjennem Ordets Forkyndelse, i Sakramenterne, i Syndsforladelsen, og er deres Livs Helgen«. Den gejstlige Stand er den nødvendige Mægler mellem Kristus og Menigheden. Ved en Præstevielse i Kassel udtalte Vilmar sig saaledes: »Præsteembedet er Apostlenes, Profe-

[1]) K. Schwarz: »Den nyeste Theol. Hist.« S. 266—68.

ternes, Hyrdernes og Lærernes Embede, er den levende og livagtige Fortsættelse af vor allerhelligste Forløsers Embede, saaledes, at denne med sin Kraft fortsætter og gjentager alle Gjerninger, han har fuldbragt«. Overfor denne stærke Fremhæven af Naademidlerne træder Forkyndelsen af Ordet selvfølgelig i Skygge; Embedet er »et Gjerningens og Kraftens Embede, ikke blot en Meddelelse af Ting, vi allerede vide og fatte«. Kraften er den gamle »Kraft til at løse og binde«, til Syndsforladelse, og Bestræbelsen gaar ud paa at give den en sakramental Karakter. Det Samme gjælder ogsaa Konfirmationen. Barnets egen Bekræftelse har her Lidet at sige. Haandspaalæggelsen er Handlingens egenlige Midtpunkt, hvorpaa Alt beror; thi ved den meddeles i Kraft af den Gejstliges virksomme Forbøn den Helligaand til Barnet. — Endelig er der af Vilmar ogsaa gjort Forslag om en almindelig Præstevielse, en Ordination i og for sig, uden bestemt Indsættelse i et bestemt Embede. Efter den hele Bestræbelses inderste Væsen er det tilvisse følgerigtigt ogsaa at give Overdragelsen af Nøglemagten sakramental Indvielse.

Thi det ses let, at Nylutherdommen higer tilbage forbi Luther og først havner i Katholicismen. Ligesom der, hvor den nye Retning er kommen til Orde i Literaturen, aabenlyst er talt

om »katholske Træk«, man burde stræbe at vinde tilbage, saaledes har der ogsaa vist sig Tilbøjelighed til at give Gudstjenestens ydre Ordning et katholsk Tilsnit. Prædikenens Ord og Menighedens Medvirkning er trængt i Baggrunden af liturgiske Formler og den kunstnerisk uddannede Korsang. Ligeledes har der paa Kirkedage og Præstemøder været agiteret for atter at indføre Knæbøjningen i den protestantiske Kultus. »Den Ban«, blev der sagt paa en Berlinsk Kirkedag, »som hviler over det tyske Folk, fjernes kun ved Bøn; men i Bønnen maa man bøje sig«. Man har for fuldt Alvor forhandlet om at virke hen til en Ombygning af Kirkestolene, der gjorde den knælende Bøn lettere end efter den nuværende almindelige Indretning. Den med Nylutherdommen stærkt sympathiserende Historiker H. Leo har endelig ligefrem udtalt, at den katholske Kirke var den protestantiske Kirkes løsrevne »Kjød og Blod«, »Halvdelen af dens eget Selv«.

Paa dette Punkt bliver Nylutherdommen selv Radikalisme, og den har delt den fornægtende Radikalismes Skæbne: den er sunken sammen i sin indre Tomhed i samme Nu, som den naaede sit Højdepunkt. Det har kun Betydningen af en ydre Anledning, at den ivrige Rettroenhed ikke mere i Preussen blev støttet af Regeringen fra det Øjeblik, Prinsregenten, den nuværende Konge,

som altid var uens med sin Broder og mere yndede at opretholde den af en Skinkonstitution omhyllede Absolutisme med Bajonetter end ved hysterisk Troslyrik og skruede Theorier, i Aaret 1858 overtog Statens Styrelse. Nylutherdommen begyndte samtidig at svækkes i alle de Lande, hvor den havde raadet. Det Hylster, hvori den havde indsnøret det hele intellektuelle og sædelige Liv, sprængtes langsomt af sig selv, og over hele det protestantiske Tyskland lød der ligesom et Befrielsens Aandedrag.

Men der gjorde sig ikke gjældende nogen sand nyskabende Magt. De to radikale Retninger havde ligesom nevtraliseret hinanden og i det tyske Samfund efterladt en forunderlig Mathed og Uoplagthed. Hengstenberg har i sit Forord til »Ev. Kirk.« for 1866 maaske ikke bedømt den nuværende Tid aldeles urigtig. Under Nylutherdommens store Opsving havde hans Stemme som den alvorlige, men ikke stærkt paaagtede Bas, klinget med blandt de nye livfulde Røster; efter Prinsregentens Overtagelse af Regeringen viste han, at han ikke var bange for at blive spids og spydig overfor den styrende Magt, som havde slaaet Haanden af ham; og da Nylutherdommen gik i Forfald, blev han staaende uforandret som den Samme og fik i den Anledning i 1865 af Strauss i hans Skrift: »*Die Ganzen und die Halben*« ydet

Anerkjendelse som »*ein Ganzer*«. I Virkeligheden forblev han i den Grad sig selv lig, at han endnu i 1866 udtaler aldeles den samme Fordømmelsesdom som i 1836, i det selvsamme Sprog — og med den samme rundelige Anvendelse af Jeremias. Tiden er, ifølge Hengstenberg, stadig affalden fra Gud og bøjer sig for Afguder; men der staar ingen store aandelige Typer mere i Forgrunden. »Schiller, Goethe, Kant og Hegel ere nu afblegede Skikkelser. Man oprejser Mindesmærker, man fejrer Fester for dem; men Folkets Hjerte er andetsteds«. Afgudsbillederne ere blevne simplere: det er Bugen og Mammon, man vil. »Drue- og Bygsaften er i vore Dage den sande Fichte, Schiller, Uhland og Winkelried osv.«. De mange festlige Sammenkomster i ideelle Øjemed ere kun et skjult Paaskud for Vellevnet. — Der er heri under alle Omstændigheder den Sandhed, at der i Tyskland ikke er nogen ny Aandsbestræbelse, der som et stærkt samlende Motiv har kunnet overvinde Slapheden, give de arbejdslystne Kræfter et frugtbart Udgangspunkt og vække Sindet til fornyet Anerkjendelse af det Store. Den kulturfjendske Religiøsitet og den religionsfjendske Kultur ere begge lige afmattede og forsvækkede. Men en sand Forsoning mellem det Religiøse og Humane har i Tyskland hidtil været

tilstræbt forgjæves; det forløsende Princip er ikke fundet [1]).

Dette indrømmes ogsaa ærligt og uforbeholdent af den tyske Kirkes ærværdigste Skikkelse, Richard Rothe, i det Forord, han kort inden sin Død i 1867 skrev til den (i 1870) nyeste Fremstilling af den tyske Kirkehistorie. Han henvender sig udtrykkelig til de alvorlige og dannede Mænd i Tiden, de, som aarvaagent holde Øje med alle dens øvrige Tilsyneladelser, og søger at vinde deres Opmærksomhed for de kirkelige Bevægelser, som de have ophørt at nære Interesse for. De store humane Idéer, som ere de Dannedes Ledestjerner, ere jo dog alene ved Kristendommen komne ind i Verden, og havde de ikke stadig en religiøs Baggrund, »vilde det være en Umulighed, at de nogensinde kunde være gaaede

---

1) Nyrationalismen har vistnok Betydningen af en velment Anstrængelse, men er ligefuldt et holdningsløst Forsøg, der lider af den indre Modsigelse, at ville bygge Kristendommen paa et gjennem Tiderne fortvarende personligt Forhold til Kristi Person, efter at have afklædt den al den guddommelige Myndighed, hvorpaa et saadant fortvarende Forhold alene kan begrundes. Dens ypperste Frugt har været en glimrende, klar, paa alle Punkter sikkert gjennemført Kritik, nemlig: Karl Schwarz's Fremstilling af den nyeste Theologis Historie, hvoraf jeg i 1868 leverede en fuldstændig Oversættelse, som jevnlig i nærværende Fremstilling er bleven citeret.

over i Folket i dets Helhed og besjælet det til national Almenaand«. Paa den anden Side ville de Dannede finde, at »selve den nye Tids Principer, de moderne Idéer, Anskuelser og Tendenser«, i alt Fald ere komne til Orde indenfor Kirken, skjønt de rigtignok her ere stødte paa den heftigste og voldsomste Modstand, hidrørende fra et falsk »Selvopholdelses-Instinkt hos Gejstligheden som Stand«. Tiden kan ikke opgive de store ledende Idéer, og Idéerne trives kun ved skjult Tilstrømning fra Religionen. Derfor maa hele den gamle lave Kirkebygning omformes og højnes, saa at den moderne Tids Aand, uden at slippe sine selvgyldige Krav, kan være Gjæst deri. Til denne Omdannelse anraaber han de dannede Ikketheologer om Hjælp. Kun derved, at de Mænd, »i hvem de moderne Idéer leve det kraftigste Liv«, og som ved at holde sig borte fra Kirken »give det lydeligste Vidnesbyrd om den gamle Tilstands Vissenhed (*Erstorbensein*) og Nødvendigheden af en ny«, slutte sig hjælpende til, vil der kunne naa's »en saadan Nydannelse af Kirken, at den virkelig svarer til den nuværende Kristenheds Tarv med dens Mangfoldighed af Medlemmer, ligefra den enfoldige Landmand til den ved mangesidig Aandsdannelse mest Fremragende«[1]).

[1]) Jfr. Nippold: »*Handbuch der neuesten Kirchengesch.*« S. 111—VII.

Der sluttes altsaa her af den tyske Theologis anseteste Ordfører, dens ædleste Personlighed med en Bøn, et Ønske. Se vi hen til, hvad der i Mellemtiden ved Grundtvig i Danmark er naaet, saa er det i Principet en Opfyldelse af dette Ønske, saa er det i store Træk en Virkeliggjørelse af det, som alle Anstrængelser i Tyskland ikke have kunnet finde Udvej til.

Efterat der allerede i 1832 var meddelt Grundtvig Tilladelse til at gjenoptage sin religiøse Forkyndelse som »fri Prædikant for frie Tilhørere«, fik han i Aaret 1839 paany gejstlig Ansættelse — ifølge Mynsters egen Meddelelse paa hans Raad, da Grundtvig »vilde stifte endnu mere Uro uden Embede«. Grundtvig var imidlertid ikke mere nogen Tumultuant; men hans rolige Indflydelse var rigtignok mange Gange stærkere, end hans tidligere højrøstede Polemik havde været. Han var ved en lykkelig Modgang undgaaet de Skær, paa hvilke de tyske Hierarker redningsløst strandede; ogsaa han havde overfor Clausen paaberaabt Kristendommen som »Kjendsgjerning«, men hans Fastsættelse deraf blev ingen Bestræbelse for at bevare forældede Samfundstilstande i tyngende Udvorteshed, den blev en omdannende Magt, der saa netop førte Kirkens selvstændige Liv et mægtigt Skridt videre og gjorde

den drømte »Fremtidskirke« til en forjættelsesrig Begyndelse med kraftig Rod i Troslivets eget Midtpunkt, til samme Tid som den bevirkede, at intet Spor, end ikke den flygtigste Mindelse om hin aandsforbryderske Forvanskning af det religiøse Liv naaede til Danmark og Norge[1]). Og dette Sidste er det nok værd at lægge Mærke til; thi det er første Gang, at en stor og gjennemgribende Bevægelse i Tyskland er forbleven aldeles umærket i de nordiske Lande.

Jeg tror at kunne afholde mig fra at gaa ind paa nærliggende historiske Enkeltheder. Det er, for at stille Grundtvigs Færd i den rette Modsætning til de to samtidige divergerende Rørelser i Tyskland, tilstrækkeligt at nævne dens fornemste Motiv, den nye virkende Kraft, som Grundtvig, om end ellers Alt, hvad der paa et senere Trin kommer frem, tidlig ses at dæmre hos ham, utvivlsomt maa siges selv at være stødt paa til sin egen Overraskelse. Han havde i 1825 aldeles afgjort endnu kun den dannede Læseverden for Øje. Netop i dette Aar kom der, som der fra det forrige Hundredaars Slutning flere Gange var kommet, en ny Rejsning af det folkelige Sind imod de rationalistiske Præsters visne Forstandsudlæg-

[1]) I Sverig nød Hengstenbergs Kirketidende i mange Aar stor Anseelse.

ning; men Grundtvigs Dom om den nye Opvækkelse er uden Sympathi[1]) og røber endnu ingen Forestilling om, at her røre sig de aandelige Grundkræfter, som hans eget Ord skulde retlede. Det var Almuen, der fra først af søgte Grundtvig; de Skrifter, de Dannede lode haant om, læste den, og Overbevisningens stærke Pathos vakte ligesom en bunden Klang i dens Hjerte. Heibergs Ord, at den med Clausen førte Strid udelukkende var »til Opbyggelse for de Udannede«, fik en Betydning, han selv var langtfra at ane. Thi i dette Møde med de aandelige Elementarkræfter i Folket selv voxer Grundtvig fuldt ud, han vinder herved først sin egenlige, i Aandens Verden enestaaende Type. Den stærke Sans for det Grundmenneskelige, der lod ham løfte sine store mythiske og historiske Fremstillinger frem af en udelukkende Sysselsættelse med de ældste efterladte folkelige Mindesmærker og intet Andet, oplod ogsaa snart hans Øje for, at her var i fuld og levende Nærværelse et Kildespring fra det samme Væld, han i sin boglige Færd havde søgt at udgrave. Hans Historieskrivning fik helt uventet sin praktiske Fuldstændiggjørelse. Til samme Tid gjorde Folket umærkelig den Opdagelse, at den

---

[1]) Jfr. Helveg: »Den danske Kirkes Historie efter Ref.« II S. 465.

Mand, hvis Ord imødekom dets utilfredsstillede religiøse Trang, tillige raadede over Sangens, Billedets og Skildringens liflige Ord, der løste dets Tunge og lod det vinde fuld og tryg Besiddelse af sin egen menneskelige Natur. Af al dansk Kunstpoesi er Grundtvigs noget nær den eneste, der i virkelig Forstand er kommen til Huse hos det menige Folk, den eneste, der egenlig har rørt ved Strængene i det folkelige Sind. Men denne Tilslutning vandt ham atter de Dannede og henrev dem med et Indtryk af Foryngelse og Gjenfødelse, af en Tilbagevenden til deres inderste menneskelige Væsen, som de ikke hos nogen Anden havde fundet. Og her er det store, virksomme, for Opfatningen af Grundtvig afgjørende Motiv: hans Magt til fra Aandsdannelsens Trin at vække Længsel efter Sundhedskilden i Folkesindets egen Naturgrund og fra den folkelige Leven i Sindets Indskydelser at vække Higen mod Aandens Lys, mod Selvudvikling og personlig Klarhed — begge Dele ved den samlende og oplivende Magt i hans religiøse Anskuelse! »Der findes hos Schiller et Distikon, overskrevet: Porten; der tillægges den hvælvede Portbue en dobbelt Egenskab: den kalder Landboeren ind til Bylivets Forædling og lokker Stadboeren ud til Landets Frodighed. En saadan Portbue er Grundtvig bleven i den danske Kulturver-

den« [1]). — »Den enfoldige Landmand« og »den ved mangesidig Aandsdannelse mest Fremragende« have til samme Tid bevæget sig igjennem den.

Som det ses, har Grundtvigs Fremgangsmaade været den omvendte af den, som baade den tyske Rettroenhed og den tyske Radikalisme forsøgte. Disse gik begge ud fra en formuleret Theori, en fuldfærdig Anskuelse, og de lede begge deres Nederlag ved den samme Erfaring: at Livets Virkelighed viste den fra sig og lod den forblive gold og magtesløs. Folkesamvittigheden vilde i de tyske Lande hverken vedkjende sig den forstenede Lutherdom eller det vilde Religionshad; men den har, da ingen stor, enfoldig, forenende Tanke mødte dens ufuldbaarne Ytringer, senere hjælpeløs forvildet sig i Sektvæsen. Grundtvig begyndte ikke med nogen færdig Theori; det var en stor Grundtanke, der arbejdede sig frem i ham, og han lod den paa ethvert Trin trolig komme til Orde. Hans første Ord var et Raab i Ørkenen; hans senere stemplede ham i Almenhedens Omdømme som en tumultuarisk Fredsforstyrrer; hans sidste blev den faktiske Fuldbyrdelse af det Værk, hvis Formel den anstrængte videnskabelige Tænkning andetsteds forgjæves havde

[1]) Jfr. mit i 1868 anonymt udgivne Skrift: »Til Orientering« S. 95.

stræbt at finde — Forsoningen af den Splid, hvori saamange aandelige Kræfter andetsteds vare udmarvede og opbrugte. Thi ved Grundtvig blev den Erfaring gjort, at idet Mennesket *valgte* Gud, *fandt* han sit eget oprindelige Væsen.

Den store Grundlov for alt aandeligt Liv er imidlertid, at hvad der optages i én Form strax ved selve Tilegnelsens Styrke omsættes i en anden. Ogsaa i den Henseende viser der sig at være gjort et stort aandeligt Gjennembrud ved Grundtvig, at Alt kræver en Omsætning og, for fuldt at komme til sin Ret, behøver en Forvandling. Paa Grundtvig passer som paa ingen Anden det bekjendte Udsagn: »Uden Drømme blive Menneskene hurtig gamle«. Thi det, som, selv i hans høje Alder, har holdt ham ung, er den store Rigdom i hans indre Anskuelse, hans Syners stærke intensive Liv. Han har, som Guden i den indiske Mythologi, drømt saa stærkt, at en Verden er blevet til. Men den tilblevne Verden kræver sin Forklaring i en anden Form end det billedlige Syns. Kunde Tanken som saadan ikke lade nogen Virkelighed blive til, saa bør den faktisk tilblevne Virkelighed dog kunne gjennemskues af Tanken. Først derved vil det blive tydeligt, at der af Grundtvig virkelig er indført et *Princip*, og først derved vil dette Princip kunne ytre sig i sine kraftigste Virkninger.

De polemiske Udtalelser, der ere fremkomne om Grundtvig, have i Aarenes Løb paa sælsom Vis skiftet Karakter. Sammenligner man den Haan, hvormed Mynster taler om den »formente« Opdagelse, med Martensens hensynsfulde Indsigelse fra 1863, saa er her visselig en Forskjel, og det Samme gjælder den gamle Modstander H. N. Clausens forskjellige Udtalelser. Clausen betegnede 1830 Grundtvig som en kirkelig Demagog, der kun havde den øjeblikkelige Virkning for Øje; han udtalte i 1859 uden at ænse, at den øjeblikkelige Virkning dog nu havde varet over 30 Aar, at man fra nu af »med fuldkommen Ro« vilde kunne overlade det Grundtvigske Paradox »til stille Selvoverlevelse«; alligevel fandt ogsaa han det 1863 nødvendigt at møde frem mod Grundtvig, og endelig maatte han 1869 [1]) gjøre Grundtvigianismen en væsenlig Indrømmelse, idet han rigtignok skarpt skælnede imellem, hvad den er som »Læreretning« og som »Livsretning«. Men trods denne Forskjel, der nøjagtig angiver Graden af Grundtvigs voxende Indflydelse i det danske Samfund, gaa Indvendingerne stadig ud paa det Samme, holde sig stadig til Forestillingssiden i det

---

[1]) Jfr. »Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst«, Aargang 1869, S. 161—75.

Grundtvigske Syn og gaa udenom det derved satte Princip.

I Clausens Skrift fra 1859: »Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid«, gjøres der, vistnok ifølge ubevidst Paavirkning af Grundtvig, allerede paa Titelbladet den Indrømmelse, at Kristendommen »er ikke Lære, men Liv«; men hele Bevisførelsen i det allersidste Indlæg gaar rigtignok stadig ud paa »Lære«: det er de gamle Tanker fra 1825, der ville prøve en Slutningsdyst med den stærke Livsmagt, som saa ufejlbarlig vækker nye Aander, hver Gang det med Pomp er kundgjort, at den »dræber Aand«. Der indrømmes en Antagelse af »Symbolets Trosindhold«, blot med det Forbehold, at ægte Kristendom fordrer Antagelser »langt udover Symbolets snevre Grænser«; men »Symbolets Udspring fra Herrens egen Mund«, Antagelsen af »det lille Ord« benægtes og afvises stadig med Paaberaabelse af Umuligheden af at give »historiske Grunde«. Der overses her blot hin Titelblads-Indrømmelse, at Kristendommen er Liv. Er den et personligt Liv i Tilegnelse af de af Forløseren givne Tilsagn med deres Vilkaar for Udsoning og Oprejsning, saa er og maa den være et Liv i personligt Samfund med Forløserens Personlighed. Men tillægges de Indstiftelser, som betinge dette Samfund, en anden Oprindelse

end fra Forløseren selv, saa kunne de umulig være Betingelser for det personlige Livs Oprejsning, saa er den personlige Meddelelses Nervetraad overskaaren, og saa hjælper kun lidet Henvisningen til Evangeliernes »Rigdomsfylde« — hvor Kritiken nu mindre end nogensinde véd at angive, hvad der er ægte og uægte.

Men er det Visheden om et personligt Forhold til Kristi Personlighed, som Grundtvig sigter paa under Forestillingen om »det lille Ord« — en Vished, der først giver de evangeliske Beretninger Værd og Betydning — da ses det let, i hvad Forhold »Opdagelsen« staar til Reformationens Grundtanke.

Den katholske Kirke saa ikke fejl af, at Kristendommen er et nærværende personligt Samfund med Kristus; men den drog Kristendommen ned i Udvorteshed ved at gjøre sig selv til Kristi sanselig tilgængelige Repræsentant. Imod dette protesterede Luther. Han vilde det personlige Samfund inderligere og dybere; thi herpaa lyder Fastsættelsen af Retfærdiggjørelsen ved Troen. Nadverens Forvaltning blev af ham strax forandret. Det var ikke længer Kirkens indviede Tjener, der gjorde et Mirakel, men det var Kristus, der levende meddelte sit Kjød og Blod og kun brugte Præsten som Redskab. Med Hensyn til Daabssakramentet, som var det eneste, han foruden

Nadveren beholdt, søgte han derimod at bevare Enigheden med den gamle Kirke, men i Modstrid med sit eget Princip. Her er det, at Grundtvig træder til: ogsaa i Daaben er Præsten Redskab for den levende, nærværende Kristus. I det oprindelige, fra Kristus udgaaede Ord er Kristus stadig selv tilstede: »det er ham, der gjør de store Spørgsmaal, som betinge et kristeligt Samfund«[1]. Har man for Øje Nylutherdommens ovenfor skildrede Bestræbelser, der saa afgjort gaa ud paa atter at stille Kirke og Hierarki mellem Kristus og Menigheden, og ser man saa, hvorledes Grundtvigs Anskuelse i strængeste Modsætning til disse afgjort stræber at fjerne enhver Mægler imellem Kristus og Menigheden, da bliver det ufatteligt, at Dr. Clausen med sit nøje Kjendskab til alle herhen hørende Fænomener kan henregne Grundtvigs Anskuelse blandt »de kirkelige Fremtoninger, der nærme sig én Streg eller flere til den romerske Kirkestil«. Thi saa vist som Protestantismen netop vil gjøre det personlige Samfund med Kristus inderligere og aandigere, men ikke mindre nærværende, er Grundtvigs religiøse Grundord et ægte Hjerteskud af Protestantis-

---

[1]) Se nærmere herom i »R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse«. S. 86—90.

mens Princip, en hos Luther selv eftergjemt Tanke.

Det er den religiøse Vished, Grundtvig ved sin »Opdagelse« har ladet opstaa, der har vakt den humane Aand og kaldet de fædrelandssindede Foretagender, Clausen yder Anerkjendelse, til Live; Adskillelsen mellem den saakaldte »Læreretning« og »Livsretningen« ser aldeles bort fra, at den sidste kun er bleven til ved den første; thi »Læreretningen« er selv Livsvækkelse. »Opdagelsen« af det religiøse Grundord var det ene, som iværksatte Forløsningen af den folkelige Grundejendommelighed.

Men oversés saaledes i Indsigelserne stadig hos Grundtvig det Principielle, saa staar dette unægtelig heller ikke klart for Mange, der dog personlig ere berørte af Principet. Kun altfor ofte er det Modtagne blevet uforvandlet; Syn er fortolket ved Syn; Umiddelbarheden er bleven gjemt og ved given Lejlighed afleveret i samme stygge Form, hvori Organismen umiddelbart skiller sig ved den Føde, den ikke er i Stand til at forvandle til Kjød og Blod. At mange monstrøse Exempler paa Smagløshed og Plathed have kunnet afstedkomme Mistydning, er let forklarligt; men Sandheden bliver dog, at alt Sligt kun viser den Enkeltes uvederhæftige Tilegnelse og ligger ham personlig til Last, men ikke angaar Principet.

Det, hvorpaa Alting kommer an, er om den Tænkning er tilstede, der kan lade al denne Indtrykkenes og Stemningens Umiddelbarhed undergaa Tankens Smeltning og lade den opstaa forædlet og renset paany som Umiddelbarhed. Men en saadan er tilstede.

Det Skrift af J. L. Heiberg, hvori han udtalte sig om Grundtvig, skulde indlede en Række filosofiske Foredrag; men disse kom af Mangel paa Deltagere aldrig i Stand. Heiberg fik sin Protest af Tidens Aandløshed lige saavel som Grundtvig. Men han arbejdede paa sin Vis med samme Ufortrødenhed, og Filosofien lærte ved ham at tale Dansk. Den danske Tænkning bøjede sig imidlertid hurtig ud af det Hegelske Spor. Den vendte sit Blik mod Sindets Verden og fandt Nøglen til dens Forstaaelse, fandt Vilkaaret for Opfatningen af dens Sandhed. Dette blev dens ejendommelige Fortrin, og dette førte atter til, at den Opgave, som i Tyskland forblev uløst, efterat Schleiermacher havde gjort de første famlende Greb, nemlig: at fremstille Religionens Princip, at begribe dens Kjendsgjerninger ud fra dens eget Væsen, at den, jævnsides Grundtvigs Virksomhed, er bleven løst i Danmark. Troen har lært at tænke sine egne Tanker, den videnskabelige Skinbegrundelse er bortkastet, og for første Gang er Theologien bleven angreben i Religionens

Navn. Denne Sagens Vending har paany tilvejebragt et Forlig mellem filosofisk Tænkning og sund Menneskeforstand, denne Gang til Fordel for det religiøse Forhold, som sund Menneskeforstand dog ligesaa lidt vil slippe, som Fordringen paa rationel Redegjørelse. Den Sandhed, som Arnold Ruge 1841 udtalte, og som allerede den Gang var Sandhed, nemlig: at Theologien ikke mere er til, men at det kun er Theologerne, der ere tilbage, — den vil nu ikke undlade at trænge igjennem, og da først vil Tiden være kommen for en fuld, fri og klar Udfoldning og Tilegnelse af det Grundtvigske Princip.

Det er ikke uden Betydning, at den hele af Grundtvig rejste Bevægelse allerede i Tiden har en bestemt Prioritet forud for den tyske Orthodoxi. Der synes at ligge et bestemt Fingerpeg i, at Grundtvigs Dimisprædiken fra 1810 strax blev oversat paa Tysk som en Røst, man ikke var vant til at høre. Da Orthodoxien i Tyskland stod i Blomst, var Grundtvig ikke længer Orthodox; thi da var hans egen Anskuelse i Udfoldning. Naar det nu i den nyeste tyske Kirkehistorie (Nippold S. 459) om denne Anskuelse er udtalt, at den paa Grund af sin Ultradanskhed aldrig vil kunne øve Indflydelse udenfor Danmark, saa

turde det dog være, at Forf. i sin Afstandsbetragtning forvexler den første umiddelbare Virkning med selve Principets Muligheder. Ogsaa i Danmark blev det jo sagt, at den Grundtvigske Indflydelse aldrig vilde naa ud over visse paa ubegribelig Maade betagne Individer; men allerede paa det nærværende Tidspunkt er det jo en afgjort Sag, at den paa ingen Maade længer er begrænset til nogen enkelt Kreds med dens særegne Tale- og Forestillingssæt, men at Adskillelsen mellem Grundtvigianere og Ikke-Grundtvigianere nu kun vanskelig lader sig gjennemføre.

Det er visselig saa, at her endnu kun er en Begyndelse; men hvor Begyndelsen peger hen, og hvad den betyder, vil Ingen kunne tage fejl af, der har faaet et Indtryk af den uforsonlige Splid, den trøstesløse Spredthed, det haabløse aandelige Forfald i Protestantismens store Hovedland, som paa de foregaaende Blade er skildret. Er det for Tanken gyldige Forsoningsvilkaar mellem Kristendom og Kultur i Danmark fundet, til samme Tid som Folkeaanden ved et nyt religiøst Motiv faktisk er bleven vakt til dybere at gjenvinde sit eget menneskelige Indhold, saa er Menneskehedens største og centraleste Opgave ført et Skridt videre, saa er for første Gang i det høje Nord, paa hvilket

»Lutherus profetisk har peget«[1]), midt i den almindelige Opløsning et stort forløsende Initiativ rejst, saa har Norden, indviet af Danmarks Ulykke, fundet sin verdenshistoriske Mission[2]). Men da det her gjælder anstrængt Arbejde, kraftig Opmandelse og uforsagt Udholdenhed, vil man, naar man ret ser Sagen under Øje, ikke i Udtalelsen af denne Overbevisning finde nogen »leflende Smigertale«[3]), men vel nok en Bekræftelse paa,

---

1) Jfr. Grundtvigs Sangværk S. 39.

2) Som en nærliggende Parallel vil jeg her anføre Slutningen af et, vistnok ikke af megen Kundskab tynget, men ved Stil og Stemning pragtfuldt »Fra Norge« af Jonas Lie, som er skrevet samtidig med Fuldendelsen af nærværende Afhandling, men som af tilfældige Grunde blev trykt et Par Maaneder forinden, i Marts-Heftet af »For Idé og Virkelighed« for 1870. »Tidsopgaven er da at samle den overalt overreflekterede Kulturaand tilbage igjen i Trosmoralens enkelte bæredygtige Sætninger. Det Folk, som i Kraft af Aandsbegavelse netop for Enfold (i Modsætning f. Ex. til den tyske Begavelse) særlig har denne store Mission — er visselig Norden. — — Gjennem sin sidste nationale Sorg har Danmark særlig faaet den ideelle Indvielse for Kaldet. Paa denne store Fremtidsopgave have mægtige Aander peget, men dog Ingen som Grundtvig, hvis hele Liv egenlig er levet paa Vækkelsen for denne Nordens aandelige Verdensmission.«

Senere Anmærkning.

3) Jfr. H. N. Clausens ovennævnte Afhandling.

hvad Grundtvig allerede i 1824 betegnede som »det store Maal«, som Styrelsen sikkert vil skal naas: Oplivelsen af Nordens Helteaand til kristelige Bedrifter paa en med Tidens Tarv og Vilkaar passende Bane«. (»Nyaarsmorgen« S. XVIII).

